

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 6

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
теоретичні та практичні
дослідження**

Хмельницький, 2017

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Випуск 6

Хмельницький - 2017

П 86 Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2017. – Вип. 6. – 162 с.

У збірнику наукових праць «Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження» висвітлено актуальні соціально-психологічні проблеми: сучасні завдання і тенденції розвитку психології; актуальні проблеми психології особистості та індивідуальності; правова соціалізація особистості: соціально-психологічні аспекти; політичні процеси в політико-психологічному вимірі; трансформація сучасного українського суспільства: філософсько-психологічний аналіз; економічна сфера суспільства: психологічний аспект; практична психологія освіти XXI століття: сучасне бачення.

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам та всім, хто цікавиться психологічною наукою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП; **Грись А. М.**, доктор психологічних наук, професор; **Авсієвич А. В.**, доктор філософії в галузі права; **Алааред Я. В.**, методист; **Горгота О. Б.**, кандидат філософських наук; **Гуменюк А. Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Дубина Л. Г.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Дунець Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Мельничук С. Л.**, кандидат психологічних наук; **Ковтун О. С.**, кандидат соціологічних наук; **Коцюк В. Д.**, кандидат історичних наук; **Любецька М. М.**, практичний психолог; **Малиновська М. М.**, клієнт-центрований терапевт, сімейний терапевт, травмотерапевт-консультант; **Мотозюк Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Савчук Л. О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Тафінцева С. І.**, кандидат педагогічних наук; **Федорчук В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Шепель І. М.**, соціальний педагог; **Шопша О. Л.**, кандидат психологічних наук; **Олійник В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білошицький С. В., доктор політичних наук, доцент.

Матвійчук Т. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 9 від 30 жовтня 2017 р.)

© Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління
персоналом, 2017

ЗМІСТ

Білий Л. Г. ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ПРИВАТНОЮ ШКОЛОЮ.....	6
Авсієвич А. В. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	9
Алааред Я. В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ: БІЗНЕС-ПРОФАЙЛІНГ, КАДРОВИЙ ПРОФАЙЛІНГ.....	13
Андрущик І. М. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ АТО У САНАТОРНО-КУРОРТНИХ УМОВАХ....	21
Горгота О. Б. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФАЙЛІНГ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	24
Дунець Л. М. ОСОБИСТІСНА ВІДКРИТІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	33
Ємець К. В. ОЗНАКИ СПРИЯТЛИВОГО МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ.....	40
Жила С. Б. ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	47
Заворотна Н. А. ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	53

Ковальчук О. Л. НАТОВП ЯК ФОРМА МАСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ.....	62
Костенко Д. В., Дяченко І. О. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК ФОРМА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	64
Матвійчук Т. В. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ЗАСУДЖЕНИМИ НЕПОВНОЛІТНІМИ.....	71
Мельничук С. Л. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АДАПТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ВНЗ.....	81
Олійник В. В. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	86
Парандій В. О. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВІШИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА...	88
Полещук О. В., Горгота О. Б. ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ: ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ....	90
Пугач Л. М., Тафінцева С. І. ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ «МАТЕМАТИКА» С. О. СКВОРЦОВОЇ ТА О. В. ОНОПРІЄНКО.....	100
Савчук Л. О. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ.....	109

Тафінцева В. Г. РОЛЬ КУРАТОРА У ЗДІЙСНЕННІ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	113
Тафінцева С. І. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «АРТ-ТЕРАПІЯ» У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	121
Трембіцький А. М. РОЛЬ ПСИХОЛОГІЇ В ІСТОРИЧНОМУ ДОСЛІДІ.....	130
Філіпчук Д. О., Філіпчук Т. П. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ.....	135
Черкасова Т. М. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ І СПОНТАННОСТІ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА.....	138
Шепель І. М. ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ.....	147
Шульга С. М. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	152
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	160

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ПРИВАТНОЮ ШКОЛОЮ

Нині у ході реформування освітньої галузі відбуваються зміни і у вищій школі.

Вищі навчальні заклади, які засновані на приватній, акціонерній та інших формах власності, утворюють недержавний сектор, який є невід'ємною частиною єдиної системи освіти України, і сприяє доступності освіти, розширюючи конституційні права людини на освіту, розвиток і професійне самовизначення, вибір роду діяльності.

Недержавний освітній заклад, знаходячись у державній системі вищої освіти, регламентується у своїй діяльності на внутрішньозідовському, регіональному і державному рівнях. На кожному з цих рівнів діють різні інструменти державного регулювання: на державному і регіональному рівнях – нормативно-правові, фінансові та їх економічні види; на державному і внутрішньозідовському рівні – контролю якості і змісту навчального процесу (ліцензування, атестація, акредитація); на регіональному рівні – суспільні.

Основними проблемами в управлінні ВНЗ недержавної форми власності є: неврегульованість нормативно-правової бази, що пов'язана з відсутністю чіткого визначення статусу (приватні ВНЗ функціонують як комерційні установи); недостатньо високий рівень професійної компетентності керівників навчальних закладів; труднощі у поєднанні державного і громадського контролю; необхідність постійного моніторингу за якістю освітніх послуг, що надають освітні заклади; пошук ефективних моделей управління.

Розв'язання цих проблем неможливе без аналізу загальних теорій та різноманітних підходів до управління ВНЗ.

Аналіз загальнотеоретичних підходів свідчить, що їх еволюція супроводжується зростанням уваги до людського фактору; розумінням того, що будь-які принципи, структури і методи управління ефективні при певних умовах; усвідомленням, що організація – це не замкнена система органічного типу, а відкрита

органічна система, яка взаємодіє із середовищем; зростанням уваги до процесу змін в організаціях і умовам їх ефективності.

Зазначимо, що сучасна ситуація в теорії і практиці світового менеджменту характеризується синтезом і розвитком розроблених раніше поглядів основних шкіл управління, а також нових уявлень про управління на основі взаємодії трьох основних підходів: системного, процесуального, ситуаційного. Нині актуальним є пошук нових гнучких і адаптаційних моделей управління.

До особливостей функціонування ВНЗ недержавної форми власності в Україні відносять:

- матеріально-технічна база є суттєво менш потужною, ніж у державних закладах, що мають багатолітню історію функціонування;
- більшість закладів існує лише за рахунок плати за навчання;
- кадровий потенціал характеризується тим, що більшість докторів, професорів, кандидатів наук працюють у таких закладах за сумісництвом і на умовах погодинної оплати, що, як правило, не передбачає систематичної науково-дослідної та навчально-методичної роботи;

- неоднозначне ставлення громадськості до недержавних навчальних закладів України вимагає постійного вдосконалення роботи управлінців та працівників вузу з громадськістю та над створенням позитивного іміджу ВНЗ;

- мають більш гнучкі можливості для вибору спеціальностей і спеціалізацій, оскільки основним замовником є ринок чи ситуація на ринку праці;

- більш автономні, ніж державні навчальні заклади в управлінні;

- поступово стають все більш складними, інституціоналізованими і не можуть керуватися лише інтересами бізнесу.

Для забезпечення ефективного функціонування ВНЗ повинен мати чітку організаційну структуру, під якою ми розуміємо такий спосіб побудови апарату управління організацією, який передбачає форми спеціалізації ланок управління, їх кількість, підпорядкованість і взаємозв'язки. Основне призначення організаційної структури – забезпечити чітку і налагоджену роботу апарату управління. Організаційна структура побудована, враховуючи економічні інтереси недержавного ВНЗ. Її мобільність, оперативність дозволяють легко орієнтуватися в постійно мінливих умовах ринку й умовах

конкурентної боротьби. Вона здатна до ускладнення та організаційного розвитку.

До сукупності організаційно-педагогічних умов управління ВНЗ відносять:

- впровадження організаційної структури управління ВНЗ, яка адекватна визначеним цілям управління, враховує економічні інтереси недержавного навчального закладу, здатна до ускладнення і саморозвитку;

- забезпечення професійного розвитку викладачів та керівників різних ланок управління навчального закладу;

- створення освітнього професійно спрямованого середовища для формування гармонійної особистості майбутнього фахівця.

Організаційна структура управління ВНЗ недержавної форми власності включає в себе опис компонентів: 1) організаційні компоненти, які характеризуються функціями; 2) координаційні механізми, які включають регулювання зовнішніми і внутрішніми інструкціями, ієрархічний контроль і консультаційні структури; 3) адміністрація і менеджмент, які розглядаються як організаційні одиниці з чітко вираженими функціональними обов'язками.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білий Л. Г. Організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Г. Білий. – Київ, 2007. – 20 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Завдання нотаріуса, які визначено Законом України «Про нотаріат», здійснювати захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб шляхом вчинення передбачених законодавчими актами нотаріальних дій від імені України; складати проекти угод, заяв та інших документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій; засвідчувати достовірність документів [1]. Всі підвиди нотаріальної діяльності взаємопов'язані і взаємозумовлені, тому провести чітку грань між ними досить складно.

Організаторська діяльність нотаріуса забезпечує професійне виконання ним нотаріальних дій (посвідчення угод, видання свідоцтва про право на спадщину, оформлення свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, засвідчення вірності копій документів і виписок з них; прийняття на зберігання документів та ін.). Велика організаторська робота проводиться нотаріусом у зв'язку з витребуванням від громадян та окремих організацій, підприємств, фірм додаткових відомостей і документів. Він повинен оперативно вирішувати питання доцільності призначення експертизи документів і направляти потрібні матеріали фахівцям. Організаторська діяльність нотаріуса пов'язана з видачею різних виписок з реєстру реєстрації нотаріальних дій за письмовою заявою зацікавлених осіб, а також оформленням дублікатів втрачених документів.

Згідно з чинним законодавством є велика кількість правочинів, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню. Нотаріус зобов'язаний уважно роз'яснювати сторонам зміст і значення поданих ними проектів угод і перевіряти, чи відповідає їх зміст дійсним намірам сторін [1]. Особливе значення надається витребування документів, що підтверджують або спростовують вік учасників угоди, стан їхньої психіки (тобто їх дієздатність), наявність або відсутність відомостей про хвороби (наприклад, алкогольної або наркотичної залежності). Нотаріус вимагає від зацікавлених осіб виконання необхідних дій,

якщо угоди відбуваються від імені неповнолітніх чи громадян, визнаних у судовому порядку недієздатними.

Пізнавальна діяльність нотаріуса полягає в професійному дослідженні представлених документів, встановленні особи, яка звернулась за вчиненням нотаріальних дій, перевірці достовірності документів та підписів учасників угод та ін. Вивчення документа – це один із способів отримання відомостей про його автора, змісті, повноті, об'єктивності та істинності інформації.

При дослідженні документів необхідно активно застосовувати науково-технічні засоби. Особлива увага повинна приділятися тактико-психологічним прийомам вивчення документів (визначення мети, з'ясування змісту, виявлення допущених порушень і т. п.). Ознайомлення повинно бути професійно націленим. Доцільно особливо фіксувати:

- а) авторство документа;
- б) його правову обґрунтованість;
- в) фактичну обґрунтованість тверджень і припущень у ньому;
- г) відповідність документа порядку його процесуального оформлення.

Пізнавальна діяльність – це і дослідження спадкового майна, аналіз його стану, вироблення рекомендацій щодо складання його опису, вивчення даних, отриманих від оцінювача (спеціаліста) про цінність конкретних видів майна (житлових будинків, квартир, автомобілотранспортних засобів та ін.) [2, с. 99].

Головне у професійній діяльності нотаріуса – суворе дотримання законності, викорінення будь-яких порушень, умисних незаконних дій з документацією.

Конструктивна діяльність пов'язана з плануванням роботи нотаріальної контори, визначенням черговості роботи нотаріальної контори з документами, зустрічей з особами і т. д. Вона здійснюється при підготовці повідомлень в правоохоронні органи про виявлені порушення законності, складанні постанови про призначення експертизи. Конструктивна діяльність передбачає визначення експертних версій і зіставлення їх з версіями нотаріуса. Конструктивна діяльність передбачає висунення версій щодо стану здоров'я сторін угоди, про можливе зловживання ними алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Комунікативна діяльність нотаріуса – це організація психологічного контакту з особами, які звертаються до нього за

допомогою. Велике значення надається його взаємовідносинам з фахівцями (почерковедами, криміналістами та ін.) при проведенні експертиз документів, листів, записок і т.д.

Особливу увагу нотаріус повинен виявляти до учасника угоди, якщо припускає, що він хворий, страждає недоумством, зловживає спиртними напоями, наркотичними речовинами. Чимале значення має комунікативна діяльність нотаріуса при описі спадкового майна. Тут можливе виникнення конфліктних ситуацій, оскільки оцінка описаних предметів проводиться за державними роздрібними цінами (з урахуванням зносу). У разі незгоди з оцінкою спадкоємці вправі запросити фахівця-оцінювача.

Посвідчувальний напис є основною діяльністю для нотаріуса, який засвідчує угоди, складає проекти угод, заяв, робить копії документів та виписки з них. Вся нотаріальна діяльність, здійснювана нотаріусом, заноситься до реєстру реєстрації нотаріальних дій, який оформляється відповідно до затверджених вимог.

Виховна діяльність припускає використання нотаріусом методів виховання. Він використовує, наприклад, такі поширені методи, як бесіда, розповідь, пояснення, показ, вдається до методів формування: пізнання (розповіді, бесіди, інструктажу, показу, ілюстрування та ін.), поведінки (вправам, тренуванням, самоврядуванню та ін.), почуттів (стимулюванню – схваленню, похвалу, осуду та ін.). Особливе значення має метод контролю, який виявляє рівень освіти і виховання особистості, її досвід, життєві установки, дозволяє встановити якість і своєчасність виконання вказівок, розпоряджень та інших видів реагування нотаріальної служби [3, с. 120].

Нотаріусу в його діяльності допомагає правосвідомість (система правових знань, уявлень, ідей, поглядів, соціальних почуттів та ін.). Психологічні та педагогічні аспекти правосвідомості – віра у справедливість, нетерпимість до будь-яких правопорушень, стійка звичка своєчасно надавати правову допомогу особам, загострене почуття справедливості, співчуття, жалості та ін.

Найважливіші якості нотаріуса – гранична терпимість, професійна пильність, акуратність, вміння розташовувати до себе, душевна щедрість, готовність виконувати свої обов'язки незважаючи на труднощі (наприклад, оформлення останньої волі смертельно хворої людини, яка не може пересуватися).

Успішна професійна діяльність нотаріуса залежить від його моральної зовнішності і моральних якостей. Вона вимагає постійного контакту з людьми, тому до неї пред'являються підвищені вимоги як з моральної сторони, так і з професійних позицій.

Моральні цінності нотаріуса – це правила моралі, що регулюють його професійну діяльність і поведінку.

До професійно важливих відносяться інтелектуальні (пізнавальні) якості нотаріуса. Основне місце в його інтелектуальній діяльності займають практичні завдання, а тому основним для нього є практичне мислення. Найважливіша ланка останнього – аналіз через синтез. У діяльності нотаріуса величезну роль відіграє час, що створює напруженість у роботі, вимагає максимуму концентрації фізичних і психічних зусиль. Він повинен швидко розібратися в ситуації і прийняти правильне рішення. Від його мислення потрібні швидкість, глибина, широта, гнучкість, самостійність, критичність та ін. [3, с. 122].

Особистості нотаріуса повинні бути притаманні цілісність, індивідуальність, принциповість (наявність твердих переконань і активного прагнення до їх реалізації), послідовність (здатність твердо і неухильно виконувати свої обов'язки). Найбільш яскравими волевовими рисами його є рішучість, оперативність, ініціативність. Важливе значення мають організованість нотаріуса, витримка, впевненість, дисциплінованість, акуратність, старанність. Практика знає приклади, коли несумлінне ставлення нотаріуса до своїх обов'язків призводило до порушень закону.

Нотаріус зобов'язаний додержуватись таємниці вчинюваних дій і видавати довідки та документи тільки на вимогу відповідних органів, зазначених у законі. Психологічно складно зберігати службу і іншу таємницю, а тому йому необхідно володіти високим самоконтролем, самовладанням, сміливістю, самостійністю, витривалістю та ін.

Психофізіологічні якості нотаріуса обумовлюються такими його нейрофізичними особливостями, як: емоційна і психологічна врівноваженість, здатність до зосередженого мислення, витривалість, обсяг уваги та ін. Важливу роль тут відіграють особливості темпераменту, який впливає на працездатність, витривалість, переключення та інші психічні властивості. Від нотаріуса вимагається емоційна стабільність, самовладання, спокій, особливо в конфліктних ситуаціях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 39. – ст. 38.
2. Юридична психологія: Підручник / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – Київ : КНХ 2007. – 360 с.
3. Юридична психологія : навч. посіб. – Київ : Центр учб. літ-ри, 2010. – 336 с.

Я. В. Алааред,
старший викладач
(м. Полтава)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ: БІЗНЕС-ПРОФАЙЛІНГ, КАДРОВИЙ ПРОФАЙЛІНГ

Сучасна психологія – комплексна, міждисциплінарна, багатовекторна й досить різноспрямована сфера знань. Вона є дещо непередбачуваною наукою з точки зору диференціації спеціальних знань і виникнення нових галузей. З одного боку, психологія ділиться на окремі теоретичні дисципліни, що конкретизуються та унаочнюють предмет загальної психології, а з іншого боку – усе потужнішим стає процес подрібнення предмета загальної психології, з якого виділяють прикладні та практичні сфери цієї науки. Незважаючи на всі досягнення сучасної техніки, саме людина, зі своїм нестандартним мисленням, здатністю до імпровізації, креативом, була і залишається основним діагностом іншої людини. Ще І. Сеченов висловив ідею про те, що кожна думка несе в собі м'язове відображення. Поза, міміка, жести, вираз обличчя, голос, хода, інтенсивність рухів тіла – всі ці складові фізіологічно видають брехню, занепокоєння або хвилювання, незалежно від бажання самої людини. У зв'язку з цим останнім часом все частіше для перевірки достовірності інформації детектор брехні почали застосовувати спільно з профайлінгом [4]

Бізнес-профайлінг – система психодіагностичних і психологічних методів оцінки особистості на основі невербальних ознак. Встановлено, що не більше 30% інформації співрозмовник передає за допомогою мови, 70% – невербальним способом [1].

Сьогодні профайлінг розглядається в якості методики, що дозволяє, спираючись на наявну інформацію, скласти психологічний портрет людини; визначати мотиви, рушіїв вчинків і поведінки, помисли і цілі, особливості поведінки та ін. За допомогою профайлінгу легко визначити, бреше людина або говорить правду, не виношує вона злочинні плани і чи не є соціально небезпечною.

Основним інструментом профайлінгу є співбесіда з об'єктом, що передбачає створення різних штучних ситуацій, метою якого є провокування особистості на розкриття своїх намірів. Також додатковим інструментом є візуальний аналіз досліджуваного об'єкта, під час якого увагу звертають на стиль і якість взуття, одягу, стан шкіри, зубів і нігтів та інші ознаки. Ретельно аналізується вербальна інформація: наявні в об'єкта документи, його біографічні дані та ін.

Дослідженню профайлінга присвячені роботи П. Екмана, В. Фрізена, К. Шерара, М. Цукермана, Б. ДеПауло, В. Лабунской, О. Фрайя, Е. Спіріци й ін. [2].

В бізнесі існує безліч причин для приховування і викривлення інформації, як при здійсненні великих угод, так і в щоденній роботі. Можливість їх впізнати – це можливість приймати своєчасні та правильні рішення, забезпечувати безпеку бізнесу і збереження активів.

Профайлінг, стає незамінним помічником у справах безпечного ведення бізнесу. Проведення серйозних переговорів, кастинг при прийомі на роботу, внутрішні корпоративні розслідування, підписання договорів – всі ці процеси вимагають від сьогоднішніх керівників застосування основ оперативної психодіагностики.

На Заході послуги фахівців-профайлерів даного профілю давно є дуже затребуваним продуктом, а у нас, в Україні, – подібна практика практично не ведеться [5].

У вітчизняній науці представлена невелика кількість робіт, присвячених профайлінговим дослідженням.

Процес соціальної перцепції має такі етапи:

1. Сприйняття зовнішнього вигляду і поведінки об'єкта спостереження.

2. Формування уявлень про психологічні особливості і психічний стан об'єкта спостереження.

3. Формулювання припущень про причини і наслідки поведінки.

4. Вироблення стратегії власної поведінки.

Починаючи з 1960 років, професор Каліфорнійського університету Пол Екман і його колега Уоллес Фрізен створили єдину Систему кодування виразів обличчя. Комбінації рухів 5 м'язів сформували базу з понад 10 000 гримас, вивчаючи які можна вгадати наміри людини, а часом і думки [7].

Практична значимість даної системи позначена в бізнесовій сфері, де головною проблемою є – невиконання партнерами своїх зобов'язань, ризик несвочасного і неповного виконання обов'язків підлеглих.

Які ж можливості дає бізнес-профайлінг? Бізнес-профайлінг дає широкі можливості:

Він дуже ефективний при:

- прийомі персоналу на роботу;
- перевірці чинного персоналу;
- боротьбі з корпоративним шахрайством;
- проведення службових розслідувань;
- виявленні відкатів і хабарів;
- участь у бізнесових переговорах;
- проведенні корпоративних тренінгів, що підвищують ефективність персоналу,
- виявленні справжнього психологічного клімату організації та реальної ефективності співробітників.

Особливо значущим бізнес-профайлінг є для власників бізнесу та топ-менеджменту компаній при укладенні контрактів, коли існує потреба в перевірці серйозності намірів партнерів. Під час проведення переговорів фахівець зазвичай дивиться з боку, спостерігає за манерами досліджуваного об'єкта, не втручається в процес, в крайньому випадку, задає питання [6].

Особа є не тільки відображенням нашої індивідуальності. Це ще й чудовий діагностичний об'єкт, що дозволяє виявити нещирість і відстежити динамічні процеси, що відбуваються в мозку. Емоції, які ми бачимо, далеко не завжди правдиві. У поєднанні з промовою вони часто покликані заплутати або обдурити. Потрібно навчитися розпізнавати щирість і брехливість в потоці емоційних проявів [3; 5].

Очі – дзеркало душі людини. А якщо бути точним, то дзеркало мозку. Рухи очей під час розмови не випадкові. Вони супроводжують психічні процеси, що відбуваються в мозку. Досвідчений спостерігач без труднощів визначить по очах не тільки стрес, але і брехню.

Зазвичай, менше чотирьох хвилин спілкування буває достатньо для того, щоб сформувати думку про незнайому людину. Дослідження показали, що в тих випадках, коли переговори ведуться по телефону, виграє учасник, який спирається на найбільш сильні аргументи. Якщо ж переговори ведуться в процесі особистого спілкування, то результат не настільки передбачуваний, оскільки багато в чому залежить від того, що ми бачимо, а не тільки від того, що чуємо.

Однак така підсвідома здатність зчитувати і трактувати невербальні сигнали зазвичай людьми не усвідомлюється, і мало хто вміє робити це усвідомлено. Саме тому часом виникають сумніви в словах співрозмовника, пояснити які неможливо. Найдивнішим є те, що люди дуже рідко усвідомлюють, що їхні пози, рухи і жести часом говорять зовсім не те, що вони намагаються висловити словами і, в свою чергу, люди практично не усвідомлюють значення невербальних сигналів співрозмовника.

Фахівці профайлери володіють навичками по розшифровці інформації, переданої за допомогою сигналів тіла в процесі спілкування учасників відповідальних переговорів, робочих зустрічей та інших важливих заходів. Участь фахівців профайлерів сприяє в отриманні об'єктивної та достовірної інформації про партнерів і їх реальне ставлення до предмету переговорів. Профайлери забезпечують можливість зробити відповідні висновки і прийняти правильні рішення [7].

Уміння помічати найдрібніші деталі в поведінці вимагає знань і досвіду. Потрібно знати, на що саме слід звернути увагу, а на що немає сенсу відволікатися. Іноді, щоб переконатися в своїх висновках, профайлер записує бесіду на відео, а потім переглядає запис. Він фіксує все, в тому числі деталі, які могли вислизнути при особистому контакті [2].

Головне завдання профайлера – побачити, розпізнати брехню. Але це одна сторона проблеми. Потрібно також побачити, коли людина говорить правду. Якщо людина багатослівна, викладає плутано, раз у раз замислюється над відповіддю і взагалі нервує,

недосвідчений «мисливець за брехнею» може вирішити, що його обманюють [4].

Бізнес-профайлінг може бути корисний у виконанні завдань наступних фахівців:

1. Керуючих компанією:
 - оцінка вартості придбаних активів (при угодах купівлі бізнесу);
 - оцінка надійності ділового партнера;
 - виявлення факторів ризику в різних угодах і інвестиційних проєктах.
2. HR-фахівців і керівників відділів:
 - ефективний підбір та управління кадрами, правильно використовувати їхній потенціал;
 - перевірка співробітників на відповідність займаній посаді;
 - налаштування мотивації й організації роботи співробітників, виходячи з їх можливостей;
 - запобігання або усунення конфліктних ситуацій між персоналом.

3. Менеджерів з продажу (торгівельних представників):

- швидке визначення психотипу потенційного клієнта;
- виявлення справжніх бажань, мотивів і побоювань;
- успішне подолання явних і прихованих заперечень;
- закриття угод на основі мотивів і цілей клієнта.

Останнім часом структури управління персоналом підприємств і організацій різних форм власності проявляють значний інтерес, а в ряді випадків починають практично використовувати технології кадрового профайлінга. Знання кадрового профайлінга необхідні в багатьох областях як додаткова спеціалізація: для кадрових працівників і тренерів, для підприємців, для управлінців, для керівників [1].

Кадровий профайлінг полягає в «викритті» претендента на посаду і дозволяє «докопатися» до того, чого він сам про себе не напише – ігрової залежності, кримінального минулого, наявності боргів в особливо великих розмірах і т. д.

Кадровий профайлінг являє собою систему опису особистості співробітників з прогнозуванням його поведінки, що включає не просто встановлення правдивої, щирої інформації, яку надає кандидат, але і визначає його характерологічні особливості, провідний психотип з базовою емоцією, мотивацію. За допомогою

кадрового профайлінга можна скласти психологічний портрет людини.

У процесі здійснення відбору персоналу на задані позиції кадровий профайлінг дозволяє правильно розробити профіль посади, з'ясувати, чи відповідає йому підібраний кандидат; визначити наскільки він може підходити під стандарти корпоративної культури компанії, взаємодіяти з членами свого колективу, управлінською командою; провести верифікацію одержуваної від кандидата інформації, а також скласти первинне уявлення про лояльність і благонадійність кандидата, можливі загрози, які пов'язані з майбутнім працевлаштуванням на роботу даної людини [6].

На вхідних співбесідах, використовуючи техніки і методики профайлінгу – регулярно виявляються особи, які в разі прийому на роботу використовували б ресурси компанії в своїх особистих корисливих цілях.

Кадровий профайлінг допоможе адаптувати нового співробітника, визначить ефективність його конкретних пунктів і термінів, у виборі можливого наставника.

Щодо оцінювання персоналу, то кадровий профайлінг дозволяє збудувати ефективну систему оцінки, планування та прогнозування конкретних результатів діяльності; особливо ефективний в плануванні кар'єри співробітника, оскільки дає можливість вибрати саме той напрямок розвитку, в якому дана людина зможе бути максимально успішною і результативною [3].

В ході звільнення персоналу кадровий профайлінг дозволяє здійснити комплекс заходів щодо мінімізації можливих ризиків, пов'язаних зі звільненням співробітників, які перебувають на критично важливих позиціях (при конфронтаційному варіанті звільнення – запобігти можливому нанесенню істотної шкоди інтересам організації і розвитку репутаційних ризиків, при договірному – зберегти можливі зв'язки з минулим співробітником, посприяти йому з можливим працевлаштуванням, формуючи позитивну репутацію компанії) [2].

Провівши аналогію зі зловживаннями по минулих місцях роботи – можна прогнозувати збиток, який кандидати могли б завдати, якби працювали в компанії.

Таким чином, практика застосування знань в області кадрового профайлінга розширюється з кожним роком, що говорить

про необхідність введення в штат організацій і підприємств фахівців з кадрового профайлінга.

А значить, проблема теоретичного осмислення і практичного застосування профайлінга в бізнес-структурах є досить актуальною і вимагає її подальшого розгляду і вирішення.

Рішення даного кола питань і є основоположним в роботі сучасних фахівців бізнес-профайлерів.

В Україні існує потреба у фахівцях даного профілю. Це досить вузька спеціалізація і люди, які володіють необхідними навичками, високо цінуються. Однак, в нашій країні профайлінг поки що не розвинений. Можна пройти експрес-курс, де дають загальний набір знань, радять літературу, розбирають відеозаписи, але це не повноцінне навчання, а швидше тренінги, що дозволяють співробітникам організацій, яким необхідно вміти розпізнавати брехню – навчитися базовим речам [1].

Спільними проблемами на ринку навчання профайлінга і безінструментальної детекції брехні в Україні є відсутність загального стандарту в навчанні за фахом «профайлер».

Більше того, відкрити навчальні курси з навчання такої відповідальної професії може будь-хто і учні не застраховані від отримання низькоякісних знань, заснованих на сумнівних гіпотезах, не всі викладачі, які навчатимуть майбутніх профайлерів, мають достатній практичний досвід. Це пов'язано з порівняно недавнім зростанням інтересу до даної професії, а також з тим, що досить тривалий час в Україні профайлінг і безінструментальна детекція брехні знаходилися виключно у веденні силових державних структур.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день в нормативних документах відсутні чіткі правові і методичні основи, які б обґрунтували поняття «бізнес-профайлінг», «кадровий профайлінг» і їх використання в комерційних структурах.

Профайлінг не регламентується як обов'язковий захід, проте все ті процедури, які роблять, наприклад, співробітники служби банківської безпеки, експерти-поліграфологи й інші верифікатори, завжди вимагають якогось «психологічного підходу» при виявленні осіб, які мають намір здійснити шахрайські дії [5].

А значить, проблема теоретичного осмислення і практичного застосування профайлінга в бізнес-структурах є досить актуальною і вимагає її подальшого розгляду і вирішення.

Необхідно відзначити, що на сучасному етапі впровадження системи бізнес-профайлінга буде зведено до наступних аспектів:

- підтвердження ролі і місця профайлінга в цілісній системі забезпечення безпеки бізнесу;
- включення профайлінга в технологічні бізнес-процеси;
- визначення контингенту, який буде застосовувати в своїй роботі бізнес-профайлінг;
- розробка і вдосконалення методик навчання співробітників у комерційних структурах в системі профайлінга.

Рішення даного кола питань і є основоположним в роботі сучасних фахівців-профайлерів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кабаченко Т. С. Психология управления : учеб. пособ. / Т. С. Кабаченко. – М., 2009. – 125 с.
2. Петров Режим доступу: К. И. Бизнес-профайлинг [Електронний ресурс] / К. И. Петров. – Режим доступу: <http://diplus.ru/statii/stalin-gitler-chno-obshchego-i-v-chem-raznitsa-sravnitelnyy-fiziognomicheskyy-analiz-lichnosti>. – Назва з титул. екрану.
3. Цветкова Р. Профайлер (Верификатор) [Електронний ресурс] / Р. Цветкова. – Режим доступу: ПрофГид, www.profguide.ru R. Tsvetkov. Profiler (verifier). – ProfGid, www.profguide.ru. – Назва з титул. екрану.
4. Ющенко Д. Ю. Современный профайлинг. Менталист на страже наших интересов [Електронний ресурс] / Д. Ю. Ющенко. – Режим доступу: <https://www.b17.ru/article/30624>. – Назва з титул. екрану.
5. Вы решили стать верификатором? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business-profiling.iarl.ru>. – Назва з титул. екрану.
6. Профайлинг. Бесконтактная детекция лжи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poly-trust.ru/study/business-training>. – Назва з титул. екрану.
7. История возникновения профайлинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.profiling2.ru. History of profiling. www.profiling2.ru. – Назва з титул. екрану.

І. М. Андрушик,
*начальник відділення психологічної реабілітації
Центрального військового клінічного
санаторію «Хмільник»
(м. Хмільник)*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ АТО У САНАТОРНО-КУРОРТНИХ УМОВАХ

Природа виявилась щедрою до нашого прекрасного куточку Поділля. Це регіон, де є все, що необхідно для лікування, реабілітації та відпочинку: унікальні по-своєму складу радонові й радоно-вуглекисло-мінеральні води; великі залежі цінної лікувальної торф'яної грязі й біологічно-активна слабомінералізована вода з підвищеним вмістом речовин для лікування захворювань органів травлення, печінки, нирок, порушення обміну речовин.

Сприятливий клімат, чисте високоіонізоване повітря, близькість ріки й великих лісних масивів роблять Хмільник безцінним курортом здоров'я й довголіття.

Основний тип лікувальної установи на нашому курорті – санаторій. Це стаціонарна лікувально-профілактична установа, яка призначена для лікування хворих як природними чинниками, так і в поєднанні фізіотерапевтичних процедур з лікувальним харчуванням, лікувальною фізкультурою та іншими методами, включаючи допомогу психологічну. Саме за таким принципом й організовано проходження реабілітації учасників АТО у Центральному військовому клінічному санаторію «Хмільник».

Для кожного реабілітанта розробляється індивідуальна програма медико-психологічної допомоги, що включає: інформаційний, діагностичний блоки, цілеспрямовану психологічну корекцію, освоєння способів підвищення внутрішніх резервів організму.

Програма медико-психологічної реабілітації складається з підготовчого, основного й заключного етапів. Підготовчий етап включає проведення цілеспрямованого опитування й огляду, проведення консультативного інтерв'ю, клінічного спостереження, психодіагностики, створення мотивації до медико-психологічної реабілітації та вибір напрямку, методів, техніки й форми психологічної корекції.

Клінічна бесіда, клінічне спостереження й діагностика виявляють індивідуально-психологічні особливості, емоційний, мотиваційно-поведінковий та когнітивний компоненти ставлення до хвороби. Формується необхідна мотивація на тривале, планомірне лікування, точне виконання призначень та цілеспрямованої психологічної корекції.

Для формалізації психологічної складової реабілітації нами розроблено карту супроводу хворого, в якій зазначаються результати психодіагностики за сучасними методиками:

1. Скорочені та розширені варіанти діагностики проявів віддалених наслідків психотравми (PCL–M (військова версія), LEC–5, Шкала оцінки впливу травматичної події (ШОВТС) та ін.).

2. Для контролю ступеню важкості депресії у нових пацієнтів та у пацієнтів у процесі лікування (Анкета здоров'я пацієнта PHQ–9).

3. З метою визначення рівня тривожності (Шкала тривоги Бека).

4. Шкала оцінки ступеня депресії та тривоги Гамільтона.

5. Діагностика емоційного вигорання.

6. Виявлення акцентуації особистості.

7. Встановлення копінг-стратегій тощо.

8. Психологічна оцінка якості життя SF–36.

Далі визначаються потреби пацієнта, записуються рекомендації, оцінюється реабілітаційний потенціал та формується індивідуальний план реабілітації.

На основі цього розробляється основний етап індивідуальної програми реабілітації. Кількість необхідних психотерапевтичних годин визначається станом особи, яка проходить психотерапію.

Мною застосовуються сучасні методи психокорекції (травмофокусована когнітивно-поведінкова терапія; гештальттерапія, релаксація та аутотренінг; стрес-менеджмент; НЛП; позитивна психотерапія; сімейна психотерапія; застосування метафоричних асоціативних карт («Стрес-стоп!», «COPE», «ОН», «Сундук прищого», арт-терапія; ізотерапія, мандалотерапія, тілесно-орієнтована терапія; музикотерапія, кольоротерапія, дельфінотерапія). Найближчим часом планується до вищезазначених методів впливу додати апітерапію (лікування бджолами) та іпотерапію (передбачає їзду верхи та цілительний контакт з кіньми).

Що стосується форм роботи з реабілітантами, слід зазначити наступне. Значна кількість зустрічей є індивідуальною, включаючи психодіагностику та більшість консультацій, але є і систематична робота з сімейним парами, а також робота у тренінгових групах (5-10 чол.), передбачена й психологічна просвіта (тобто лекційна форма викладу матеріалу або форма групової консультації). Також проводяться тренінги, що присвячені проблемам післястресового відновлення, гармонізації взаємодії у системі «чоловік-жінка», підготовлені заняття за наступними темами: «Відновлення здорових соціальних зв'язків», «Протидія негативним інформаційним впливам», «Поведінкові прояви подружжя на момент повернення військовослужбовця додому», «Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): причини виникнення та механізм розвитку в учасників АТО», «Соціальна адаптація учасників АТО до умов мирного життя», «Злість, сором та провина у психотерапії посттравми».

Суттю цілеспрямованої психологічної патогенетичної корекції є те, що хворий, який переніс психотравму, повинен усвідомити суперечливість свого ставлення до хвороби, яка утворює внутрішньо особистісний конфлікт.

Результати роботи записуються у паспорт психологічної реабілітації. За необхідності, індивідуальна програма реабілітації може коригуватись в залежності від динаміки відновлення порушених функцій.

Після завершення програми медико-психологічної реабілітації здійснюється оцінка функціонального стану людини та визначається ефективність реабілітації. Про позитивний ефект свідчить покращення показників щодо стану здоров'я на 20% за застосовуваними раніше методами психодіагностики.

На завершальному етапі у підсумку реабілітації зазначається: назва заходу/ кількість годин по кожному заходу та загалом; стан пацієнта до і після кожної зустрічі, а також до і після реабілітації; висновок спеціаліста; надаються рекомендації.

О. Б. Горгота,
кандидат філософських наук
(м. Полтава)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФАЙЛІНГ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Серед сучасних тенденцій розвитку психологічної науки у світі є становлення такого напрямку в психології, як профайлінг. Ця методика психологічного дослідження була відома ще всередині ХХ століття й успішно застосовувалася в юриспруденції та діяльності спецслужб Ізраїлю й Сполучених Штатів Америки. Пізніше психологічний профайлінг став поширеним у європейських країнах. В Україні він став відомим лише на початку ХХІ століття, але досі перебуває на рівні окремих психотренінгів та особистих зацікавлень психологів.

Потреба розвитку психологічного профайлінгу є очевидною. В епоху інформаційного суспільства, яке створює суціль «симулякри» (Жан Бодрійяр), важливо вміти розрізняти копії та оригінали в усіх сферах розвитку суспільства: політиці, бізнесі, управлінні тощо. Профайлінг стає головним інструментом виявлення та попередження брехні.

Ось як про це говорить один із засновників профайлінгу, відомий Пол Екман. «Брехня охоплює майже всі сфери людської діяльності. Дехто буде неприємно вражений, оскільки вважає брехню огидною. Я не поділяю цієї думки. Занадто примітивною є думка, що в людських відносинах не повинно бути брехні або будь-яка брехня неодмінно має бути викритою. Оглядач Енн Ландерс вважає, що правдою часом користуються, наче ломакою, завдаючи жорстокого болю. Брехня теж може бути жорстокою, але не завжди. Іноді (але набагато рідше, ніж про це твердять брехуни) брехня буває альтруїстичною. А деякі громадські стосунки є взаємовигідними саме завдяки своїй міфологічній основі. Проте жодному брехуну не варто сподіватися на те, що жертва бажає бути обманутою. І жодному досліднику брехні не варто припускати, що в нього є право розкривати будь-яку брехню. Брехня буває нешкідливою, а часом навіть гуманною. Іноді розкриття брехні може образити жертву або іншу особу» [1, с. 16-17]. Однак говорити про все це можливо лише після глибокого дослідження профайлінгу.

Психологічний профайлінг (від англ. profile – «профіль») є напрямом психології, що вивчає методи виявлення замовчуваної, прихованої людиною інформації, її намірів, нещирості, брехні; допомагає виявляти невідповідності вимогам до пошукачів при їх працевлаштуванні; пропонує методи запобігання скандалам, конфліктам, витоку важливої корпоративної та комерційної інформації; запобігає пліткам, авантюрам та іншим негативним проявам людського чинника у виробництві, політиці, приватному житті.

Результати спостережень психолога-профайлера дають змогу прогнозувати поведінку людини у тих чи інших життєвих та виробничих ситуаціях; допомагають запобігати можливості суїциду та іншим відхиленням у людській поведінці.

З іншого боку, психологічний профайлінг дає людині засоби уникнення можливості розшифровки думок і намірів, як несанкціоновані посягання з боку будь-яких осіб, у тому числі і спеціально для цього підготовлених.

Основним об'єктом спостереження психологів-профайлерів є вербальні та невербальні зовнішні елементи поведінки досліджуваного: слова, інтонація голосу, прояви емоцій, міміка, жести, почерк, поза, хода, розташування кінцівок, напруженість тіла, частота дихання та серцевих скорочень, пітливість, частота кліпання повіками, а також читання усної мови на відстані за рухом губ та щелеп тощо.

Непідготовлена спеціально людина не може свідомо контролювати всі ці реакції свого організму, тому вони видають її психологічну сутність відповідно до мети дослідження. Але щоб бачити всі ці реакції організму, необхідні глибокі психологічні професійні знання та навички.

Дослідження, які проводив Пол Екман, дозволяли «оцінити ймовірність отримання об'єктивних ознак брехні». Суть послання Екмана «до всіх, хто зацікавлений у викритті брехні, особливо в галузі криміналістики чи політики, не тільки в тому, щоб навчити викривати брехню навіть за відсутності явних ознак, але й в тому, щоб враховувати обмеження і можливості такого аналізу» [1, с. 15].

На думку Пола Екмана, «дослідження невербальних ознак брехні не обов'язково очевидні в більшості кримінальних, політичних і дипломатичних випадках застосування брехні» [1, с. 13]. Для того щоб обґрунтувати це, «потрібно було з'ясувати, чому люди завжди

роблять помилки, кажучи неправду. Адже не всяку брехню можна викрити. Іноді брехня буває бездоганною. Інколи такі явні ознаки брехні, як застигле обличчя, мимовільний жест, швидкоплинні зміни в голосі, геть відсутні. Незважаючи на це, я впевнений, що ознаки брехні існують. І найчастіше брехунів викриває саме їхня поведінка. Саме тому вміння визначати, коли брехня може бути успішною або ні, коли можна виявити ознаки брехні і коли не варто намагатися це робити, допомагає зрозуміти відмінності у видах брехні, в типах брехунів і в підходах до їх викриття» [1, с. 13]. Цим займається психологічний профайлінг.

На початку свого становлення профайлінг вважався методикою, яка застосовувалася для складання психологічного портрету злочинця на основі обставин досконалого злочину. Вважається, що вперше психологічний профіль злочинця склав британський хірург Томас Бонд ще у 1888 році. На основі детальної інформації відомої слідству, він описав особистість Джека Різуна.

Вже наприкінці XX століття ізраїльськими спецслужбами була розроблена методика, яка дозволяла оцінити емоційний стан авіапасажирів і виявити можливі потенційно небезпечні наміри. Передусім, ця система була направлена на зниження рівня терористичної загрози. Сьогодні в Ізраїлі служба профайлерів успішно працює в усіх аеропортах.

Як програма, профайлінг був розроблений спецслужбами Ізраїлю та США в 1970 роках. У 1985 році Федеральне бюро розслідувань створило спеціальну програму, направлену на оперативне затримання злочинців, які підозрюються у здійсненні важких злочинів. З 1980 років методика профайлінгу стала застосовуватися службами авіаційної безпеки в більшості європейських країн та США. В основу цієї методики лягли психологічні експериментальні (наукові) дослідження Пола Екмана та його колег.

З початку XXI століття широке тлумачення поняття «профайлінг» вміщує в собі ряд прикладних соціально-психологічних методик, метою яких є оцінка достовірності інформації, яку повідомляє людина, за її вербальною та невербальною поведінкою. Так звана «не інструментальна детекція брехні», або «жива детекція брехні». Методологічними основами профайлінгу стали дослідження П. Екмана, В. Фризена, К. Шерера, М. Цукермана, Б. ДеПауло, В. Лабунської, О. Фрайя та інших.

Основним компонентом для вивчення профайлінгу є візуальна психодіагностика, яка ґрунтується на досягненнях багатьох психологічних та криміналістичних наук, зокрема: фізіогноміка, френологія, хірологія, графологія, дерматогліфіка, дактилоскопія, тощо. Ці науки є основою складання психологічного портрету, за дослідженням візуальної діагностики та виявленням мікровиразів, чим займався Пол Екман. Так сформувався напрямок детекція брехні.

Власне профілювання було створено як метод складання психологічного портрету наприкінці 1960 років американським криміналістом і психологом Робертом Ресслером. Його називають «американським Шерлоком Холмсом» кінця ХХ століття. Оперуючи виключно дедуктивним методом, маючи на руках протоколи розслідування й фотографії з місця злочину, він створював зовнішній та внутрішній вигляд злочинця. У 1990 році Ресслер заснував власне консалтингове детективне агентство «Forensic Behavioral Services International», серед завдань якого входили методична підготовка, консультації слідчих груп у різних країнах світу, читання лекцій та проведення семінарів у сфері криміналістики серійних вбивств для працівників правоохоронних органів. Роберт Ресслер також викладав психоаналіз у криміналістиці та судову психіатрію у вищих навчальних закладах США і Європи.

Саме методика профілювання або профайлінг допомогли світу знайти найнебезпечніших злочинців суспільства. Сьогодні профайлінг широко використовується службами безпеки аеропортів України, наслідуючи позитивний досвід Ізраїлю та Америки.

Як професійний напрямок – спеціалізація – профайлінг набирає обертів в Україні. Міжрегіональна Академія управління персоналом пропонує навчання за спеціалізацією «Психологічний профайлінг» спеціальності «Психологія».

Існує багато різновидів психологічного профайлінгу, зокрема: медичний, страховий, сімейний, аудит-профайлінг, банківський, готельний, кримінальний, антитерористичний, профайлінг у авіаційному, водному, залізничному видах транспорту, бізнес-профайлінг, кадровий, військовий, прикордонний, митний, податковий тощо.

– *Кримінальний профайлінг* – складання пошукового психологічного портрета (профілю) невідомого злочинця за слідами на місці злочину.

– *Бізнес-профайлінг* – так називають супровід профайлером ділових переговорів. Спеціаліст спостерігає за співбесідником свого клієнта, слідкує за його поведінкою й манерою триматися. До такої послуги бізнесмен приходять, коли хоче переконатися в правдивості й серйозності намірів партнерів з переговорів.

– *Кадровий профайлінг* – пов'язаний з бізнес-профайлінгом – допомагає рекрутеру розпізнати обман з боку кандидата на посаду, докопатися до прихованих фактів його біографії (крупні борги, кримінальне минуле, ігроманія, тощо). Одна з категорій клієнтів профайлера – це роботодавці крупних компаній. Перед тим як найняти працівника, керівник хоче знати – чи приймає він наркотики, чи зловживає алкоголем, чи конфліктний, тощо. А головне – виявити приховану мотивацію, наприклад, шпіонаж чи таємне нанесення шкоди компанії.

– *Банківський профайлінг* означає спостереження під час співбесіди з майбутнім позичальником банку. Таке дослідження дозволяє знизити втрати від неповернених кредитів.

– *Аудит-профайлінг* використовується аудиторськими компаніями під час перевірки чесності бухгалтерів. Це – ефективне доповнення до традиційної перевірки бухгалтерських документів.

– *Страховий профайлінг* допомагає страховим компаніям виявляти злочинні схеми під час оформлення страховки.

– *Профайлінг на транспорті* виявляє пасажирів, які здатні вчинити дебош, які мають при собі приховану зброю тощо.

– *Готельний профайлінг*, як і на транспорті, направлений на профілактику злочинів у готелях.

– *Сімейний профайлінг* розкриває нещирість майбутнього чоловіка чи дружини, таємне життя сина-підлітка, тощо.

Сучасний профайлінг містить у собі як здатність до профілювання, так і детекцію брехні. Проте саме поняття профайлінгу є ширшим, ніж детекція брехні, оскільки включає в себе аналіз психологічного профілю людини, виходячи з її особистісних якостей, життєвого досвіду, проблем і комплексів. Детекція брехні є лише складовою частиною профайлінгу, що базується на аналізові константної поведінки людини, її профіля.

Як зазначає Пол Екман, «принцип роботи детектора брехні (поліграфа) засновано на виявленні поведінкових проявів брехні, тому детектор є вразливим до таких проблем. Детектор брехні виявляє не саму брехню, а тільки емоційну реакцію. Дроти детектора брехні

приєднані до підозрюваного лише для того, щоб вказувати на фізіологічні зміни: посилення потовиділення, тиск тощо. Самі по собі зміни тиску або потовиділення не є ознаками брехні» [1, с. 43].

Натомість профайлінг заснований на психології особистості. Він не може обійтися без методів та принципів психоаналітичного напрямку, біхевіористичної психології, гуманістичної «Я-концепції» Карла Роджерса, «Піраміди» Абрахама Маслоу, вивчення психотипів, фізіогноміки, «мови тіла», тощо. Усі ці напрямки у вивченні людини являють собою складові компоненти однієї системи. Окремо вони не мають тієї значимості, яку набувають під загальною технологією профайлінгу.

Основи психології особистості мають два інформаційні напрямки – визначення й дослідження психотипів та вплив на психіку захисних механізмів, які формують особливості характеру людини. Ризик участі особистості для справи, в якій на даний момент вона бере участь, оцінюється за вербальним спілкуванням, візуальним сприйняттям, включаючи мову тіла. Виходячи з отриманих даних, перевіряється, наскільки підтверджується фізіономічна інформація стосовно тих даних спостережень, які вже наявні.

Профайлінг сприяє розвитку загальної ерудиції, оскільки з часом професіоналу стає цікавою будь-яка інформація, яка стосується особистості, а саме вплив факторів внутрішнього і зовнішнього світу на психіку людини. Теоретична база з профайлінгу дає можливість, передусім, зрозуміти себе, отримати розуміння власних упереджень.

Профайлінг має тісний зв'язок з медичною психологією. Ця наука передбачає вивчення особистості з психічними відхиленнями в межах норми, частіше за все з акцентуаціями. Досвід медичних психологів є незамінним для підготовки профайлерів, оскільки медичний психолог може вивчати й тлумачити механізми психічної діяльності, які необхідні для побудови зв'язку між емоціями, поведінкою й прогнозуванням подальших дій суб'єкта.

У близькому майбутньому спеціалісти з профайлінгу займати важливе місце в суспільстві, оскільки цей напрямок є корисним для реалізації всюди, де діє система «людина – людина».

Бурхливими темпами розвивається корпоративний профайлінг. Організації наймають спеціалістів для складання психологічного профілю особи, яка претендує на місце співробітника або бізнес партнера. А також просять спеціалістів з профайлінгу неофіційно бути присутніми на переговорах під час укладання угоди.

У даному випадку візуальна психодіагностика й можлива детекція брехні є суттєвими в плані визначення ризиків, пов'язаних з укладанням договорів, виявлення прихованих намірів у партнера й прогноз його дій в подальшому.

Майбутньому психологу-профайлеру належить вивчити спадок таких наук, як: проксемика, хронеміка, кінесика, гаптика, сенсорика, системологія, ольфакція, одорика, окулістика та окулесика, артнатомія, просодія, фізіогноміка, лінгвістика та паралінгвістика, дерматогліфіка, графологія, артефактинг, органопоетика, нетворкінг, аускультация, мислення (індукція та дедукція), логіка, етикет, етнічні особливості невербальної символіки тощо.

Більшість уявляє собі профайлера подібно до Шерлока Холмса, який стрімко вбігає на місце злочину й миттєво визначає усіх підозрюваних та мотиви. Але насправді усе трохи не так. На практиці, такий побіжний аналіз нічого не дасть. Оскільки профайлер хоч і бачить тривогу людини, але не знає, чому вона так себе веде. Можливо, в неї болить живіт. Щоб «прочитати» людину, потрібний попередній контакт, знайомство, вивчення звичок, тощо. Для цього потрібен деякий час.

«За можливості, дослідник брехні має виводити свої судження, оцінюючи декілька зустрічей, щоб якомога ретельніше підготувати остаточні висновки» [1, с. 138]. «Якщо досліднику брехні потрібно винести судження опісля першої зустрічі, ця зустріч повинна тривати досить довго для того, щоб дослідник брехні мав можливість поспостерігати за звичайною поведінкою підозрюваного. Для цього можна, наприклад, спробувати для початку зосередитися на спокійних темах» [1, с. 137].

Інша небезпека профайлера – можливість власного упередженого ставлення до підозрюваного. Як відмічає Пол Екман, «дослідник брехні може принаймні усвідомити, що став жертвою власних упереджень, які заважають зробити справедливі судження про брехливість підозрюваного» [1, с. 142-143].

Профайлер повинен усвідомлювати, що емоційні ознаки можуть бути ознаками не брехні, а реакції правдивої людини на підозри в брехні. «Кращий спосіб приховати сильні емоції – замаскувати їх. Але якщо прикрити обличчя або його частину рукою або відвернутися від співрозмовника, це, швидше за все, не позбавить вас необхідності брехати. Найкраща маска – це фальшива емоція. Вона не лише вводить в оману, але й відмінно маскує. Людині, яка

переймається емоціями, неймовірно важко зберегти обличчя безтурботним, а руки нерухомими. Коли емоції беруть гору, найважче виглядати спокійним або байдужим. Краще обрати позу, яка дозволяє пояснити мимовільні дії, викликані справжніми почуттями» [1, с. 28].

Реакцію дослідники брехні визначають за ознаками: слова, голос, рухи тіла, ознаки, зумовлені вегетативною нервовою системою, обличчя. Разом з цим, Пол Екман наголошує, що ознак брехні як таких, не існує – немає жодного жесту, виразу обличчя або невимушеного скорочення м'язів, які самі собою означали б, що людина бреше. «Виявити брехню не так вже й просто. Одна з проблем – це злива інформації, тобто необхідність розглядати занадто багато даних одразу. Слова, паузи, тембр голосу, вираз обличчя, рухи голови, жести, поза, дихання, піт, рум'янець або блідість – усі ці джерела можуть передавати інформацію по черзі або з накладенням, однаково претендуючи на увагу дослідника. На щастя, досліднику не потрібно приділяти однаково пильну увагу до всього, що він чує і бачить. Не на всяке джерело інформації можна покластися однаковою мірою. Деякі з них видають більше, ніж інші. Досить дивно, але більшість людей насамперед звертають увагу на найменш достовірні джерела – слова і вирази обличчя – і таким чином помиляються» [1, с. 66].

Робити висновки за вивченням окремо взятого жесту, без прив'язки до контексту розмови – небезпечно та непотрібно. Якщо людина почухала руку, це значить, що вона почухала собі руку. Брехня проявляється тоді, коли ми відмічаємо ряд невідповідностей у поведінці людини. Наприклад, коли те, що людина говорить, не відповідає виразу обличчя.

Дослідження Пола Екмана показали, що люди зазвичай сприймають інших, виходячи зі слів, і часто потрапляють в халепу. «Це не означає, що слова слід ігнорувати. Багато хто здійснює вербальні помилки, які, будучи ознаками брехні, забезпечують витік інформації. І навіть якщо на словах все гладко, брехню часто можна виявити завдяки невідповідності між тим, що говориться, і тим, про що свідчать голос, обличчя або тіло, ігнорують або неправильно інтерпретують» [1, с. 70]. Екман зробив цей висновок на основі експериментів, під час яких просив людей дати оцінку зафіксованої на відеозаписі поведінці інших людей.

Дійсно, щоб стати професіоналом у даній області, потрібний досвід і постійна само актуалізація знань. Нічого дивного,

враховуючи велику інформаційну базу, яку охоплює профайлінг. Це й особистість, й суспільство що її оточує. Дана професія не допускає формальності чи халатного ставлення. Оскільки знаючи лише поверхово деякі нюанси психодіагностики, можна допустити помилку, складаючи психологічний профіль.

Як відмічає Пол Екман, «зазвичай брехунам чудово вдається обдурити більшу частину людей. В нашому і більшості інших досліджень виявлено, що зовсім небагато людей спроможні визначити брехню співрозмовника із ймовірністю більшою, ніж випадкова. Проте більшість людей вважає, що здатні викрити брехню, хоча насправді це зовсім не так. Лише дуже небагато кмітливих людей дійсно безпомилково можуть викривати обман. Поки що невідомо, чи ці люди обдаровані від природи, чи набули свої навички завдяки конкретним обставинам» [1, с. 133].

На думку Пола Екмана, здатність до викриття брехні отримується не лише завдяки професійному тренуванню в галузі психіатрії, але в профайлера також має бути до цього «хист», дослідник брехні повинен відчувати її на інтуїтивному рівні.

Від профайлера залежать темпи й результат розслідування злочинів, чи злочинець попаде за ґрати чи невинна людина. Профайлер вирішує чи гідна людина буде займати ту чи іншу посаду в компанії і чи взагалі її можна брати на роботу. Також від профайлера може залежати успіх бізнес-угоди в корпорації на суму з певною кількістю нулів. Помилка хірурга – це смерть чи страждання однієї людини. Помилка профайлера, який зайнятий в антитерористичній діяльності, може коштувати життя багатьох сотень і тисяч людей, навіть безпеки держави.

Отже, як бачимо з вищевикладеного, психологічний профайлінг є актуальним напрямком у розвитку сучасної психології. Він є необхідним як у формуванні міжособистісної комунікації, в сім'ї, так і в бізнесі, в політиці. Проблеми, які виявляє та вирішує профайлінг, є важливими для становлення сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Екман П. Теорія брехні / Пер. з англ. Ю. Гордієнка. – Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2017.
2. Фрай О. Детекция лжи и обмана / О. Фрай. – М. : ОЛМА-Пресс, 2005.

З. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен. – М. : Питер, 2001.

Л. М. Дунець,
кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ОСОБИСТІСНА ВІДКРИТІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Педагогічне спілкування є складовою частиною підготовки майбутнього фахівця. В. О. Сухомлинський цілком слушно твердив, що «без постійного духовного спілкування вчителя й учня, без їхнього взаємопроникнення у світ думок, переживань, почуттів один одного немислима емоційна культура, як плоть і кров культури педагогічної» [1, с. 12].

Викладач вищого навчального закладу, виходячи з інтересів студента, рівня його знань і вмінь, повинен організовувати, спрямовувати і коригувати спілкування на заняттях. Ось чому проблема організації педагогічного спілкування між викладачем і студентами є однією з найактуальніших в освіті та науці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та проведені дослідження (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. А. Кан-Каліка) показують, що навчальна діяльність студентів – це спеціально організоване спілкування, оскільки змістом навчання виступає зміст спілкування. Спостереження за молодими викладачами свідчать про несформованість умінь педагогічного спілкування, бідність засобів і способів психолого-педагогічного впливу, невміння створити сприятливий клімат у навчальному колективі (О. В. Мудрик, Т. Щербан).

Багато труднощів науковці пов'язують з тим, що викладач-початківець не володіє вмінням спілкуватися як основним інструментом своєї діяльності. Тому, враховуючи нагальну потребу в розв'язанні та вирішенні даної проблеми, важливо забезпечити високий рівень навчання майбутніх фахівців спілкуванню.

Отже, мета даної статті – це аналіз психологічних аспектів особистісної відкритості викладача вищого навчального закладу до педагогічного спілкування.

Спілкування є найважливішим середовищем духовного, суспільного і особистісного прояву людини, засіб досягнення взаєморозуміння між людьми. Соціально-психологічна сутність спілкування полягає в тому, що воно є живим процесом взаємодії людей, людини із собою та світом. Спілкування забезпечує всю багатогранність життєдіяльності, відносин, самопрояву і самоствердження індивідів за допомогою мови і таких способів передачі інформації, як міміка, поза, рухи тіла, жести, зображення, символи, звукові сигнали, умовні знаки.

Потреба у спілкуванні закладається в людині генетично, як природна умова існування людини суспільної і розумної. Спілкування забезпечує обмін інформацією, взаєморозуміння, ділове співробітництво, творчість між людьми, розвиває їхню психіку, збагачує свідомість.

На наш погляд, власне педагогічним спілкування стає тоді, коли воно зумовлене цілями, заздалегідь спеціально осмислюється і програмується педагогами. Педагогічне спілкування характеризується цілеспрямованістю, свідомою постановкою мети, прагненням викладача вирішити в процесі та в результаті спілкування певні навчальні, освітні, розвиваючі та виховні завдання.

У ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» на кафедрі гуманітарної підготовки та туризму педагогічне спілкування стає живою тканиною навчально-виховного процесу, цілеспрямованою духовною взаємодією викладачів і студентів. У сучасних умовах педагогічне спілкування стає головним механізмом навчання майбутніх фахівців туристичної галузі.

Педагогічне спілкування посідає одне з пріоритетних місць і серед механізмів виховання. З його допомогою у процесі ділової взаємодії спостерігаються особливості сприйняття майбутніми фахівцями оточуючого середовища, які закріплюються в системі взаємин і проявляються у властивостях і якостях особистості. У цілому рухлива, мінлива, суперечлива, керована сфера спілкування, яка складається з обміну думками, є і духовно-психологічною основою педагогічного процесу, тією головною сферою, у якій і через яку реалізуються закони і принципи, правила виховання, активно працюють механізми формування особистості, навчання і освіти.

Успіх цілеспрямованого й організованого спілкування викладача вищого навчального закладу і студента залежить від цілого ряду умов. По-перше, необхідне глибоке знання викладачем особливостей соціально-психічного, вікового, індивідуального розвитку молодих людей, розуміння їх емоційно-психологічного стану на момент включення в спілкування. По-друге, зміст спілкування стає педагогічно виправданим, коли збагачує, розвиває майбутніх фахівців, збуджує їх інтереси, стимулює діяльність [2, с. 98].

Часто доводиться спостерігати, як студенти охоче слухають викладачів, що володіють силою впливу, тобто яким притаманне випромінювання чарівності, котре відчувається в погляді, ході, голосі й умінні переконливо висловлювати свої думки.

Сильна та відкрита особистість є повною протилежністю особистості слабкій. Викладач, який почуває себе слабким і безпорадним, позбавлений сили, йому бракує енергії, він не вважає себе спроможним на великі досягнення, ніколи не домагався успіху і тому відчуває власну неповноцінність. Він не може правильно оцінити себе, а постійні переживання з приводу своїх уявних або реальних хиб деформують природний розвиток його особистості. Подібний внутрішній настрій має і зовнішній прояв: людина, що страждає від комплексу неповноцінності, почуває себе некомфортно, не любить себе і навіть не спроможна визначити свої сильні сторони. Вона намагається бути якомога непомітною і саме тому кидається оточуючим у вічі. Такий викладач намагається стиснутися і ніби зменшитися зростом, руки і ноги в нього знаходяться в постійному русі, подих поверхневий, груди запалі, плечі опущені, погляд розсіяний і блукаючий. Навіть одяг сидить на ньому ніяково, ніби з чужого плеча. Голос тихий, невиразний, занадто тонкий. Він завжди намагається триматися в тіні, використовуючи будь-яку можливість усамітнитись. Його здібності залишаються нерозкритими, перебуваючи в зародковому стані [3, с. 79].

У житті людей, що відчувають комплекс неповноцінності, велику роль відіграє страх. Страх звернути на себе увагу, припуститись помилки, стати для оточуючих тягарем, боязнь зазнати невдачі. Страх породжує скутість у думках і діях та постійне очікування погрози і небезпеки. Страх паралізує, стає причиною безініціативності та інертності, а інколи робить людину хворою. Часто людина навіть не може визначити, де бере свій початок страх і

де він закінчується. Страх супроводжують сумніви і побоювання. Дуже важливо усвідомлювати, яку руйнівну силу приховує у собі страх. Тому, таких викладачів в першу чергу слід переконати відмовитися від песимістичного настрою, позбутися страху, показати їм позитивну і розумну мету, що допоможе змінити своє життя в кращу сторону.

На думку автора, зразками для студентів у педагогічному спілкуванні є такі викладачі, які досягли певних успіхів у своєму житті, завдяки тому, що не відчують ні страху, ні комплексу неповноцінності. Вони упевнені у своїх силах. Їх поведінка і манера триматися відображають стан їхнього духу та впевненість у собі. Вони тримаються прямо, міцно стоячи на ногах. У них спокійний зосереджений погляд, привітний вираз обличчя, не ховають руки. Такі викладачі є порядними особистостями, активні, у них жвавий гнучкий розум. Вони випромінюють позитивну енергію, радість життя й оптимізм. Викладача, що домігся успіху, видно вже здалеку по ході та поставі тіла.

Педагогічне спілкування повноцінно впливає на студента, якщо він є не пасивним об'єктом впливу викладача, а його активним творчим суб'єктом, що володіє знаннями, позицією, наділений здібністю до самостійного міркування і внутрішньою моральною волею. Самостійна суб'єктність юнаків та дівчат, їх бажання спілкуватись постійно і спонтанно проявляються у повсякденних життєвих взаєминах як природна потреба. Одночасно і в сім'ї, і у вищому навчальному закладі вони беруть участь в педагогічно доцільному і організованому спілкуванні – взаємодії. Поєднання спонтанного і організованого спілкування утворює в юній особистості прагнення і здібність до свідомої самостійної взаємодії зі світом, створює основу для формування в ній культури спілкування.

У справжнє виховне спілкування зі студентами вступає той викладач, який уміє створювати атмосферу довіри, викликати до себе симпатію, пробуджувати потребу обмінюватись із собою потаємною інформацією. Піднімає виховну ефективність взаємодії, створює реальне відчуття соціальної та психологічної рівності, співробітництва та співтворчості. Створення такої обстановки у групі вимагає від викладача розвитку у себе уміння проявляти активний інтерес до справ і переживань студентів, володіння почуттям емпатії.

Принципове значення організованого педагогічного спілкування полягає в тому, що лише через нього і з його допомогою

досягається реалізація технологічних систем виховання і навчання, змісту педагогічного процесу. Критерієм ефективності педагогічного спілкування є якість знань і вихованості студентів, їх здатність до освітньо-виховного саморуху [4, с. 53].

Повноцінне педагогічне спілкування є не лише багатограним, а й багатофункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією і співпереживання, пізнання особистості і самоствердження, продуктивну організацію взаємодії.

Обмін інформацією і ставленнями реалізує комунікативний бік спілкування, пізнання особистості та самоствердження – перцептивний, а організація взаємодії – інтерактивний.

Орієнтація на багатофункціональність спілкування дає змогу педагогові організувати взаємодію на занятті та поза ним як цілісний процес: не обмежуватися плануванням лише інформаційної функції, а створювати умови для обміну ставленнями, переживаннями; допомагати кожному студенту гідно самостверджуватись в колективі, забезпечуючи співробітництво та співтворчість у групі [5, с. 76].

Вважаємо, що спілкування викладача зі студентами є специфічним, тому що за статусом вони виступають з різних позицій: викладач організовує взаємодію, а студент сприймає її та включається в неї.

Отже, потрібно допомогти майбутньому фахівцеві туристичної галузі стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто забезпечити суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків.

Суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування полягає у рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній установці, активності викладача і студентів, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань, готовності прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним [6, с. 37].

Педагогічне спілкування багатогранно впливає на особистість, ставлячи перед нею певні вимоги, змінює її зовнішній і внутрішній світ. Без професійного спілкування не може бути плідної праці. І нарешті, без спілкування неможливо досягти успіху в обраній професії.

Досвід науково-педагогічної роботи автора у ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» дає можливість спостерігати і порівнювати, як змінюється рівень професійного

спілкування студентів від періоду вступу і до закінчення навчання. Ці зміни є закономірними, адже педагогічне спілкування (його простота або складність) залежать від трьох чинників:

1) знання норм і правил поведінки, які існують у вищому навчальному закладі;

2) уміння підкоряти свою поведінку цим правилам (інколи всупереч безпосереднім емоціям і спонуканням), не соромлячись деякої «нещирості» своїх проявів;

3) уміння допомагати своїм товаришам, іншим людям в прагненні дійти згоди.

Усі ці чинники є психологічною підтримкою і допомогою у виборі правильної лінії майбутніх фахівців спеціальності «Туризм» у спілкуванні.

Звичайно, педагогічне спілкування не завжди приводить до взаєморозуміння та бажаного результату. Адже спілкуватись доводиться не лише з людьми, до яких відчуваєш інтерес і розташування. Причому, непривабливими нам можуть здаватись люди через наші власні стереотипи, і через те, що дійсно не всі вони є добрими за своїми якостями.

Щоденне спілкування зі студентами свідчить про те, що багатьох із них бентежить особиста вразливість під час спілкування, особливо з малознайомими людьми. (Адже людина нерідко вважає, що іншим дається дуже легко те, що у неї викликає психологічне напруження, невпевненість, тривожність, незадоволення собою.). Однак вони просто не знають, що такі ж труднощі і душевні переживання, викликані елементарними щоденними контактами, інші відчують також.

Проте не дивлячись на всі неприємні моменти і переживання, які ускладнюють педагогічне спілкування, більшість наших студентів, опановуючи майбутню професію, повною мірою усвідомлюють всю відповідальність і цінність для себе успішних взаємних контактів. І підтвердження цьому ми знайшли у дослідженні, яке було проведено в академічних групах 2-го та 3-го курсів нашого університету. Воно показало, що звуження кола педагогічного спілкування під час зимових та літніх канікул є досить вагомим фактором, який часто спричиняє почуття самотності. А самотні люди більше схильні до хвороб, ніж ті, у кого є улюблена справа.

Замкнена особистість, яка відчуває самотність, рідко намагається пояснити причину свого стану в неналежному ставленні

до оточуючих і часто пояснює свою соціальну і психологічну ізоляцію зовнішніми обставинами. Проте в однакових умовах самотні почувають і поведуть себе по-різному. Одні викликають інтерес і симпатії оточуючих, інші опиняються в ізоляції. Часто навіть не здогадуються про те, що за почуттям самотності приховується неспроможність побачити істинне ставлення до себе і тим більше зрозуміти причини цього.

Найменший конфлікт перетворює приховану ізолюваність в реальну самотність. Особистість, яка не заслужила симпатій, опиняється у вакуумі і приходиться до висновку про черствість і бездушність інших людей. І навпаки, приховані симпатії, які часто навіть не усвідомлюються самою людиною, у важку для неї хвилину проявляються у великодушності і реальній допомозі оточуючих, що, безперечно, сприяє життєвому успіху.

Інколи доводиться спостерігати не лише серед студентів, але і серед педагогів, зосередженість на собі, відсутність інтересу чи доброзичливості до інших людей, які спричиняють і загострюють конфліктні ситуації. І навпаки, шляхи вирішення конфліктів досить легко знаходять люди з іншим складом характеру. Дякуючи своїй здатності гарно спілкуватись, добре розумітись на почуттях і вчинках оточуючих, вони отримують повагу, любов та потрібну ділову інформацію від інших, яка сприяє досягненню успіху в житті.

Таким чином, можна стверджувати, що без уміння спілкуватись у педагогічній діяльності багато переваг, гарних якостей та здібностей викладача можуть залишитись непоміченими або не отримати належної оцінки і визнання: доброта може не мати виходу, талант не знаходити підтримки, а розум вимушений шукати аргументи, які виправдали б його виключність.

Отже, успіх у педагогічному спілкуванні залежить від особистісної відкритості викладача вищої школи, від усвідомлення майбутніми фахівцями спеціальності «Туризм» необхідності самовдосконалення і самовиховання особистісних якостей, що сприяють ефективній реалізації педагогічної взаємодії. Тому формування педагогічного спілкування має будуватись як цілеспрямоване послідовне спілкування зі студентами на всіх етапах навчання в університеті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Поч. освіта. – 2000. – № 24.
2. Дунець Л. М. Психологія спілкування : навч. посіб. для студ. спеціальн. «Соціальна педагогіка» та «Практична психологія» / Л. М. Дунець. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 142 с.
3. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекцій : учеб. пособ. для студ. и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт, 1999. – 464 с.
4. Педагогічна майстерність : підруч. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривonos та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища шк., 1997. – С. 202.
5. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг/ Л. А. Петровская. – М., 1989. – 188 с.
6. Психологія спілкування. Методичні вказівки для самостійного вивчення курсу студентами спеціальності «Соціальна педагогіка» / Л. М. Дунець. – Хмельницький : ХНУ, 2004. – 129 с.

К. В. Ємець,
магістрант
(м. Хмельницький)

ОЗНАКИ СПРИЯТЛИВОГО МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ

Прогресивний розвиток держави у напрямі гуманізації, демократизації, підвищення її наукового, культурного, економічного потенціалу згідно з міжнародними стандартами та робота в напрямку підвищення ефективності діяльності різноманітних установ потребує заходів з налагодження позитивного морально-психологічного клімату в колективі співробітників. Адже особливість професійної діяльності полягає в тому, що індивідуальна діяльність дає ефективний результат лише за умови її узгодження з діями всього колективу, підтримки з боку керівництва, спрямування на досягнення єдиної мети. Колектив з високим рівнем особистої та колективної культури працює злагоджено, ефективно, досягає високих результатів.

Психологами, соціологами та філософами було вжито зусилля з вивчення морально-психологічного клімату. Методологічні та концептуальні підходи, оригінальні методи діагностики морально-психологічного клімату, конкретні шляхи регулювання морально-психологічного клімату, запропоновані в роботах О. І. Зотової, А. Г. Ковальова, В. К. Панфьорова, А. В. Петровського, К. К. Платонова, Є. В. Шорохової та ін. Проблема морально-психологічного клімату конкретних типів колективів знайшла своє відображення в дослідженні Ф. П. Вітнаускене, А. І. Донцова, І. В. Колесникової, Л. В. Корчевина, Г. А. Моченова, М. Н. Кочевника, Г. М. Мануйлова, А. Ф. Шикуну та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Вивчення проблеми формування морально-психологічного клімату репрезентовано в психолого-педагогічній літературі широким колом дослідників (Б. Ф. Баєв, І. Д. Бех, Л. В. Долинська, І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, Н. В. Кузьміна, М. В. Левченко, Л. І. Мищик, О. Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, О. О. Почерніна, О. Л. Савенкова, З. І. Слєпкань, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.). більшістю з них відзначається, що важливою умовою сприятливого морально-психологічного клімату у групі/колективі є позитивна мотивація та зацікавленість членів групи в досягненні позитивних результатів, особистісна спрямованість кожного на успішне вирішення завдань професійної діяльності [1; 2; 3; 4; 5; 6].

У соціальній психології категорію «психологічний клімат» вперше розглянуто при вивченні специфіки виробничого колективу. Під психологічним кліматом визначено емоційну окраску тих психологічних зв'язків, які виникають між членами колективу, викликані близькістю, симпатіями, збігом інтересів, схильностями, характерами. У професійних відносинах, що виникають між людьми, в науковій літературі описано три кліматичні зони:

1) перша – це соціальний клімат, він може бути визначений рівнем усвідомлення членами колективу цілей і завдань суспільства, гарантування та дотримання для працівників, як громадян держави, прав та свобод, закріплених конституцією;

2) друга – це моральний клімат, тобто ті моральні цінності, які є переважними для даного колективу;

3) третя – це психологічний клімат, який визначається тими неофіційними відносинами, які встановлюються між членами колективу, контактуючими з другом [1].

Таким чином, морально-психологічний клімат – це переважний у групі стійкий психологічний настрій його членів, що виявляється у різноманітних формах їх професійної діяльності. Його головна особливість в тому, що він об'єднує у собі взаємодію всіх факторів внутрішньо колективного життя: самопочуття і діяльності керівництва, лідерства, тобто соціально-психологічну атмосферу.

Залежно від характеру морально-психологічного клімату його вплив на особистість буде різним: він може стимулювати до праці, піднімати настрій, вселяти бадьорість і впевненість або, навпаки, діяти гнітюче, знижувати активність і енергію, приводити до виробничих і моральних втрат. Ефект впливу може бути позитивним чи негативним, сприятливим чи несприятливим. Це відбувається тому, що морально-психологічний клімат виражається в різних емоційних проявах, в емоційному оцінюванні існуючих відносин: «приємно-неприємно», «цікаво-нецікаво».

На формування морально-психологічного клімату в колективі впливають багато обставин та мотивів діяльності людей: основні цілі, заради яких створено і працює даний колектив; способи та засоби досягнення поставлених цілей; загальноприйняті норми та правила взаємовідносин; справедливо, з точки зору кожного працівника, розподіл роботи та обов'язків тощо.

Важливе значення для створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі має стиль керівництва. Кожному подобається демократичний начальник, ніхто не любить окриків і грубощів. Але такий керівник можливий лише в колективі, де морально-етичні норми знаходяться на високому рівні. Це породжує певні, стійкі та прості правила поведінки колег колективу, їхні внутрішні переконання щодо ставлення до роботи та своїх товаришів.

Сприятливий клімат у колективі дозволяє значно підвищити ефективність роботи, створювати атмосферу взаємної підтримки та допомоги, де спільно розробляються шляхи вирішення проблем і досягають згоди. Несприятливий клімат, «погане» налаштування працівників різко знижують результативність праці, створюють безліч проблем для керівників та негативно впливають на результат діяльності усього колективу.

Таким чином, морально-психологічний клімат трудового колективу при його сприятливому характері сприяє створенню такого психологічного стану його членів, при якому люди отримують

задоволення від своєї роботи, а колектив поступово згуртовується і працює найбільш ефективно.

Серед значущих ознак морально-психологічного клімату виділяють наступні:

- довірливе і вимогливе ставлення до друзів, кожного учасника групи;
- конструктивна і товариська критика;
- вільна участь у вираженні особистої думки, в процесі обговорення колективних питань;
- опора на думку підлеглих, при прийнятті групових рішень, відсутність придушення особистої думки членів групи з боку керівників;
- глибоке знання членів групи, завдань, які постають перед ними, і способів їх реалізації;
- відчуття задоволення від приналежності до конкретної групи;
- наявність бажання емоційного включення та надання допомоги будь-якому члену колективу, що знаходиться в стані фрустрації або емоційної пригніченості;
- готовність кожного члена групи взяти на себе відповідальність тощо [6].

Важливим оцінним фактором стану морально-психологічного клімату в колективі є показник задоволеності та незадоволеності. Необхідно володіти інформацією про причину: задоволення або невдоволення окремими працівниками, своїм станом в колективі, відносинами, які складаються в організації, рівнем заробітної плати, змістом своєї роботи. Головна мета керівника колективу – на всіх рівнях – це формування у кожного працівника колективу суб'єктивної задоволеності. Поняття суб'єктивного задоволення досить специфічне. Однакові умови задовольняють одних, і абсолютно не підходять і не задовольняють інших. Задоволеність або незадоволеність своєю роботою, що з'являється у людини, може бути обумовлена наступними причинами:

- незадоволення характером праці;
- низький рівень заробітної плати;
- не престижність професії;
- відсутність можливості посадового зростання, підвищення рівня та кваліфікації;

– наявність специфічних особливостей і умов роботи: хороша внутрішньогрупова психологічна картина, наявність великої кількості друзів, наявність хорошого керівника, зручний графік роботи тощо;

– можливість захоплюючих поїздок, зустрічей, навчання та підвищення кваліфікації [4].

Створення сприятливого морально-психологічного клімату науковці Л. І. Скібіцька, В. В. Матвеев, В. І. Щелкунов, С. М. Подреза розглядають через подолання тих бар'єрів психічної напруженості, які можуть виникнути в процесі спілкування між людьми. Особливу роль серед усіх інших факторів формування морально-психологічного клімату трудового колективу відіграють відношення керівництва і підлеглих, весь комплекс функцій, що виконується керівником.

Вони виділяють наступні визначальні параметри:

– чіткість, ефективність організації і адміністрування, відповідальність, дієвість, своєчасність рішень, продуктивність;

– труднощі: рівень перешкод в роботі, що перешкоджає успішному виконанню завдань;

– заохочення: справедливості в розподіленні винагород, можливість професійного росту і підвищення по службі;

– піднесення: бадьорий життєвий настрій, прояви товаришування та кмітливості у взаємовідносинах; почуття гордості за свою організацію;

– довіра і співробітництво: віра в здібності і високі індивідуальні можливості колег; надання достатньої самостійності в роботі; заохочення новаторства, перетворень, розвитку, ініціативи;

– змагання: стимулювання високого рівня досягнень в роботі, допущення певного рівня ризику при виконанні завдань [5].

Сукупність норм, що визначають морально-психологічний клімат колективу, складають: комфортність; раціональність; передбачуваність поведінки і реакції на поведінку; формальність; лояльність; включення членів організації в комунікативні процеси; спрямованість на вузькі локальні внутрішньо-організаційні інтереси або більш широка соціокультурна спрямованість; структурованість або неструктурованість підходів при вирішенні виробничих проблем [5].

На думку Т. В. Котової найважливішими ознаками сприятливого морально-психологічного клімату в колективі є:

1. Довіра і висока вимогливість членів групи один до одного.
2. Доброзичлива і ділова критика.

3. Вільне висловлення власної думки при обговоренні питань, що стосуються всього колективу.

4. Відсутність тиску керівників на підлеглих і визнання за ними права приймати значимі для групи рішення.

5. Достатня інформованість членів колективу про його завдання та стан справ при виконанні.

6. Задоволеність приналежністю до колективу.

7. Висока ступінь емоційної включеності і взаємодопомоги в ситуаціях, що викликають стан фрустрації (обман, розлади, руйнування планів) у будь-кого з членів колективу.

8. Прийняття на себе відповідальності за стан справ в групі кожним з її членів та ін. [2, с. 13].

Т. А. Матерова виділяє ознаки як сприятливого, так і несприятливого морально-психологічного клімату у колективі. Характеристики сприятливого морально-психологічного клімату:

1. У групі між її членами переважає бадьорий, життєрадісний тон взаємин; відносини будуються на принципах співпраці, доброзичливості; членам групи подобається брати участь у спільних справах, разом проводити вільний час; у відносинах переважають схвалення і підтримка, критика висловлюється з добрими побажаннями.

2. У групі існують норми справедливого і шанобливого ставлення до всіх її членів, тут завжди підтримують слабких, виступають в їх захист, допомагають новачкам.

3. У групі високо цінують такі риси особистості, як відповідальність, чесність, працьовитість і безкорисливість.

4. Члени групи активні, сповнені енергії, вони швидко відгукуються, якщо потрібно зробити корисну для всіх справу, і домагаються високих показників у навчальній/професійній та побутовій/дозвіллевій діяльності.

5. Успіхи чи невдачі окремих членів групи викликають співпереживання і щире участь усіх членів колективу.

6. У відносинах між угрупованнями всередині колективу існує взаємне розташування, розуміння, співпраця [3].

Характеристики несприятливого морально-психологічного клімату:

1. У групі переважають пригнічений настрій, песимізм, спостерігаються конфліктність, агресивність, антипатії один до одного, присутнє суперництво; члени колективу виявляють негативне

ставлення по відношенню один до одним; критичні зауваження носять характер явних чи прихованих випадів, окремі дозволяють собі принижувати особистість іншого, кожен вважає свою точку зору головною і нетерпимий до думки інших.

2. У групі відсутні норми справедливості і рівності у взаєминах, група помітно розділяється на «привілейованих» і «знехтуваних», тут зневажливо ставляться до слабких, нерідко висміюють їх, новачки відчують себе зайвими, чужими, до них часто проявляють ворожість.

3. Такі риси особистості, як відповідальність, чесність, працьовитість, безкорисливість, не в пошані.

4. Члени колективу інертні, пасивні, деякі прагнуть відокремитися від решти, групу неможливо залучити до спільної справи.

5. Успіхи чи невдачі одного залишають байдужими інших членів колективу, а іноді викликають нездорову заздрість або зловтіху.

6. У групі виникають конфліктуючі між собою угруповання, які відмовляються від участі в спільній діяльності.

7. У важких випадках група не здатна об'єднатися, виникають розгубленість, сварки, взаємні звинувачення; колектив закритий і не прагне співпрацювати з іншими колективами [3].

Отже, ефективність роботи трудового колективу залежить від морально-психологічного клімату в організації – як сукупності взаємопов'язаних, сталих соціально-психологічних особливостей групи, організації. Керівнику доцільно виявляти домінуючі характеристики у ставленні до цілей та мотивів спільної діяльності кожного члена колективу, знати специфіку стосунків між людьми, бути орієнтованим на моральні та інтелектуальні установки, що сприятиме формуванню сприятливого морально-психологічного клімату у колективі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Карпов А. В. Психология менеджмента : учеб. пособ. / А. В. Карпов. – М. : Гардарики, 2005. – 584 с.
2. Котова Т. В. Программа адаптации квалифицированного персонала: опыт разработки / Т. В. Котова // Управление персоналом. – 2009. – № 10. – С. 10-13.

3. Матерова Т. А. Формирование благоприятного психологического климата в коллективе учащихся НПО: методические рекомендации / Т. А. Матерова. – Барнаул, 2012. – 56 с.

4. Розанова В. А. Психология управления : учеб. пособ. / В. А. Розанова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Бизнес-школа, 2010. – 384 с.

5. Скібіцька Л. І. Антикризисний менеджмент : навч. посіб. // Л. І. Скібіцька, В. В. Матвеев, В. І. Щелкунов, С. М. Подреза. – Київ : Центр учб. літ-ри, 2014. – 584 с.

6. Станкин М. Психологический климат / М. Станкин // Управление персоналом. – 2001. – № 12. – С. 13-16.

С. Б. Жила,
старший викладач
(м. Полтава)

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Центральною проблемою особистості, з точки зору соціології, є проблема входження її у певні соціальні спільноти, бо тільки в межах цих спільнот відбувається реалізація на практиці суспільних і особистих інтересів. Процес такого входження виступає як мета соціалізації. Змістом же його є засвоєння індивідом на протязі життя соціальних норм, культурних цінностей і діяльнісних принципів того суспільства, до якого він належить.

Однією з фундаментальних сторін загальної соціалізації виступає правовий аспект соціалізації особистості. Він охоплює процес включення особистості у правові відносини, що виникають в суспільстві у зв'язку з дією права і у відповідності з правовими вимогами як до окремих індивідів, так і до соціальних інститутів. Ці вимоги обумовлені конкретними економічними, суспільно-політичними, соціально-психологічними і духовними особливостями того суспільства, в межах якого реалізується правовий аспект соціалізації.

Життєвий шлях людини, відображення нею соціально-психологічної реальності є складною двосторонньою взаємодією її та

соціального життя. Процес їх взаємовпливу спричинює розвиток і становлення особистості. Соціально-психологічне розуміння соціалізації особистості визначає погляд на неї як на специфічне утворення, продукт соціально-психологічного відображення соціального життя та соціальних відносин. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати активним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості [7, с. 76-78].

Поняття «соціалізація», незважаючи на його широку поширеність, не має однозначного трактування серед різних представників психологічної науки.

У вітчизняній психології під соціалізацією розуміється двосторонній процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом соціальних зв'язків, з іншого боку – процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Тобто, людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації та установки.

У зарубіжній психології соціалізацію визначають як процес, за посередництвом якого людина навчається відповідним моделям поведінки в суспільстві, цінностям тощо.

Слід зазначити, що під соціалізацією здебільшого розуміють процес, у ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей необхідних для її життєдіяльності в суспільстві. В такому розумінні соціалізація – це процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості.

Розширення та поглиблення соціалізації людини відбувається у трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні та самосвідомості.

У сфері діяльності соціалізація означає включення людини в різні види соціальної діяльності та їх засвоєння, саме у діяльності людина виражає себе як суспільний індивід, проявляє особистісні смисли, виявляє самостійність, ініціативу, творчість та професіоналізм, засвоює нові види активності.

У сфері спілкування соціалізація розширює коло спілкування, розвиває навички спілкування, поглиблює розуміння себе та інших

людей, збагачує зміст взаємодії та сприйняття людьми одне одного.

У сфері самосвідомості соціалізація означає становлення «Я-концепції» особистості, осмислення свого соціального статусу, засвоєння соціальних ролей, формування соціальної позиції, моральних цінностей [11, с. 205-206].

Соціалізація – це стадійний процес, який починається з народження людини і продовжується все життя. Стадійність означає, що одні періоди розвитку послідовно змінюються іншими. Кожен з цих періодів триває певний час, впродовж якого відбуваються якісні та кількісні зміни в процесі становлення особистості, засвоєння нею соціального досвіду. Існують різні класифікації стадій соціалізації, оскільки вчені за основу беруть різні критерії. Для психоаналітичного підходу особливе значення в соціалізації індивіда має період раннього дитинства. Психоаналіз пов'язує стадії соціалізації з виявом біологічних потягів, інстинктів і підсвідомих мотивів людини.

Одним із перших описав соціалізацію як процес, що триває все життя, американський соціолог О. Брім-молодший. Відмінність соціалізації дорослих, від соціалізації дітей, на його думку, полягає в тому, що соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, тоді як у дітей акцент робиться на формування ціннісних орієнтацій. Крім того, дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати норми і сприймати їх критично, у той час як діти здатні лише засвоювати їх, соціалізація дорослих орієнтована на оволодіння певними навичками, соціалізація дітей пов'язана в більшій мірі з мотивацією їхньої поведінки.

Американський соціальний психолог Е. Еріксон розробив теорію стадій психосоціального розвитку особистості. Згідно цієї теорії, індивіду як у дитинстві, так і в зрілому віці доводиться долати складні, іноді критичні ситуації, що закономірно виникають на його життєвому шляху і мають специфічний характер на кожній стадії. Долаючи ці критичні ситуації успішно, індивід збагачується новим соціальним досвідом і переходить до наступної стадії. Якщо соціалізація на якій-небудь стадії не відбулася або вона відбулася частково, це негативно впливає на подальші стадії та соціалізацію в цілому [5, с. 187].

У вітчизняній психології виділяють два етапи соціалізації: первинну та вторинну.

Первинна соціалізація охоплює дві стадії:

- 1) від народження до початку навчання в школі;

2) від початку навчання у школі до початку соціальної зрілості та вибору професії.

Вторинна соціалізація – засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання і спілкування.

На всіх стадіях соціалізації особистості суспільство впливає на неї. Цей вплив здійснюється або безпосередньо, або через групу. Ті конкретні групи, в яких особистість ознайомлюється із системою норм і цінностей та які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду, отримали назву інститутів соціалізації. Вони характеризуються стійкою формою організації спільної діяльності, усталеним комплексом правил, принципів, норм, що її регулюють.

Водночас інститути соціалізації є різновидами особливих соціальних зв'язків, що забезпечують цілісність взаємодії особистості і суспільства; заданим набором доцільно орієнтованих стандартів поведінки людини в конкретних ситуаціях.

Основними інститутами соціалізації є: сім'я, дошкільні установи, школа, неформальні об'єднання, вищі навчальні заклади, трудові колективи тощо.

У всіх соціально-психологічних концепціях особистості сім'я розглядається як найважливіший інститут соціалізації. Сім'я – це мала група, що складається з батьків і дітей, які живуть разом, спільно ведуть домашнє господарство і взаємопов'язані між собою емоційно, економічно та духовно. Саме в сім'ї діти набувають перших навичок взаємодії, засвоюють перші соціальні ролі, зокрема статеві ролі, осмислюють перші норми та цінності. Діти схильні відтворювати сценарій життя батьківської сім'ї, особливо у засвоєнні статевих ролей. Сім'я є найближчим соціальним оточенням індивіда, вона є транслятором культури: етнічні та релігійні традиції, моральні цінності діти засвоюють в основному через сім'ю. Важливе значення сім'ї зумовлено тривалістю і частотою спілкування, його безпосередністю і родинністю. З моменту народження дитину оточує обмежене коло дорослих, де старший є первинним джерелом знань про оточуючий світ. Сім'я є тим соціально-психологічним середовищем, з яким людина контактує впродовж всього життя. Стиль сімейного життя, взаємини між членами сім'ї справляють значний вплив на розвиток особистості [10, с. 2].

Значно розширюється діапазон ролей під час переходу від сімейного виховання до виховання в дошкільних установах. У цей час

виняткового значення набуває гра як різновид колективної діяльності. Наступний важливий чинник соціалізації – школа. У віковій та педагогічній психології дослідження, пов'язані із школою, диференційовані, тобто є роботи, присвячені вивченню молодших школярів, підлітків, а також старшокласників.

Зі вступом дитини до школи значно розширюється коло її спілкування, урізноманітнюється рольовий діапазон, зростає значення навчання і праці, поступово посилюється роль власної активності особистості в її соціалізації. В школі дітей навчають не тільки читати й писати, але й дають уявлення про загально прийняті цінності. Освіта забезпечує спадкоємність та відтворення соціального досвіду. Саме у сфері освіти людина засвоює необхідні для соціальної практики знання, цінності, формує навички соціальних відносин.

Сьогодні освіта є могутнім джерелом соціально-економічного, науково-технічного та культурного розвитку суспільства. Вона є також сферою духовного росту людини.

Ще інтенсивнішим стає процес соціалізації в підлітковому та юнацькому віці. У підлітка виникають нові потреби та інтереси, задоволення яких він дістає в різних групах поза сім'єю і школою. Групи підлітків визначають свої власні норми поведінки, які, звичайно, відрізняються від норм поведінки у школі і сім'ї. Вплив ровесників в підлітковому віці є значним та важливим. У спілкуванні з ровесниками у них формується не лише перше, серйозніше, порівняно з ранніми віковими зв'язками, товариство, в якому вони отримують підтримку і можуть досягти самовираження, а й реалізується потреба в суспільному визнанні їх соціальної значущості. Стосунки з однолітками психологічно зорієнтовані на майбутні взаємини в дорослому товаристві, є однією з форм засвоєння його норм.

Для старшокласників провідним центром розвитку стає особистісне самовизначення, а центром життєвої ситуації, навколо якого починає обертатись вся їх діяльність та інтереси, вибір життєвого шляху. Особливої уваги вони надають самоосвіті та самовихованню. Саме в ці роки розгортається активний процес набуття досвіду спілкування, становлення світогляду, завершується формування соціальних установок. Основним партнером у спілкуванні є ровесник або значущий друг.

У процесах спілкування та взаємодії старшокласники знаходять нових друзів та зберігають давніх. Вони шукають друзів за

принципом схожості, заміщуючи їх кількість якістю дружби з ровесниками, що поділяють їх погляди і цінності.

Найважливішим чинником, який впливає на процес соціалізації студентської молоді, є навчальна діяльність. Процес навчання охоплює не тільки дидактичний, пов'язаний із засвоєнням знань, компонент, а й соціально-психологічний, що відтворює характер взаємин у студентській групі, соціально-психологічну групову атмосферу. Ціннісні орієнтації студентства формуються в процесі соціалізації під час засвоєння нових знань та соціально-психологічного досвіду і виявляються у цілях, інтересах, переконаннях, спілкуванні і діяльності особистості. Реалізуються вони у процесі життєдіяльності та підтверджуються або відкидаються життєвим досвідом [6, с. 55-57].

Для дорослих найвагомішими сферами самореалізації особистості є професійна сфера, сфера сімейно-побутових взаємин, сексуальних стосунків, спілкування, виховання дітей, саморозвитку і самовдосконалення.

Отже, соціально-психологічні аспекти соціалізації особистості відіграють важливу роль у процесі розвитку та становлення особистості і яскраво проявляються в різних сферах життєдіяльності людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боришевський М. Духовні цінності встановленні особистості громадянина / М. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1.
2. Боришевський М. Про виховання особистості / М. Боришевський // Початкова шк. – 2001. – № 9.
3. Боришевський М. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3.
4. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – Київ : Знання, 2002.
5. Жарко А. М. Проблеми розвитку психіки / Анатолій Миколайович. – Київ : 2008. – С. 218.
6. Лозниця В. С. Педагогіка і психологія : навч. посіб. / В. С. Лозниця. – Київ : «Екс об», 2000. – 304 с.
7. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і

технології : навч.- метод. посіб. – Київ : ІЗМН, 2008. – 112 с.

8. Мелешко А. Б. Правова соціалізація особистості / Анна Борисівна Мелешко // Вища шк. – 2010. – № 2. – С. 3-4.

9. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2009. – 184 с.

10. Психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 1-2.

11. Соціологія права [текст] : підруч. / заг. ред. Л. М. Герасіної. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 364 с.

12. Циба В. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. – Київ : МАУП, 2000.

Н. А. Заворотна,
викладач
(м. Хмельницький)

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті схарактеризовано пізнавальну діяльність як ціннісне та складне утворення особистості школяра, яке інтенсивно формується у початкових класах. Визначено поняття «пізнавальна діяльність» в дослідженнях багатьох науковців. Розкрито проблему пізнавальної діяльності у навчально-виховному процесі через використання на уроках засобів захоплення, елементів новизни і невідомості. Виокремлено завдання, які вчитель має розв'язувати у ході підготовки та проведення уроку. Схарактеризовано дидактичну гру як засіб виховання пізнавальної діяльності учнів.

***Ключові слова:** пізнавальна діяльність, пізнавальний інтерес, навчально-виховний процес, дидактична гра.*

Постановка проблеми. В умовах перебудови системи освіти особливої актуальності набуває проблема активізації пізнавальної діяльності особистості. Сучасній молоді доступні різноманітні джерела готової інформації, що безпосередньо сприяє розвитку їх пасивності, формуванню умінь діяти лише за заданим алгоритмом, шаблоном. Проте саме такі риси особистості як активність,

самостійність, творчість, здатність адаптуватися до стрімких змін у світі стають домінуючими на сучасному етапі розвитку соціуму.

Особливу роль у розвитку пізнавальної сфери дитини відіграє початкова освіта, де основне місце відводиться розвитку та активізації пізнавальної діяльності молодшого школяра. Адже, у процесі активної пізнавальної діяльності розвивається особистісний потенціал учня, завдяки якому він може самостійно і творчо використовувати не лише набуті знання, а й здобувати нові, задовольняти свої потреби у пізнанні. Саме завдяки цьому кожна дитина стає активним суб'єктом власного життя і діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку пізнавальної діяльності приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні науковці. За кордоном найбільш активно пізнавальні процеси досліджували вчені Г. Айзенк, Дж. Брунер, Р. Вудвортс та ін. [2; 4; 9]. У різні роки пізнавальні процеси і пізнавальну діяльність вивчали радянські психологи Л. М. Веккер, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв та ін. [5; 9]. Розвиток пізнавальних процесів і діяльності є однією з важливих умов досягнення високого рівня формування особистості, що досліджується українськими педагогами, психологами: С. Д. Максименко, В. О. Моляко, М. В. Савчин, В. О. Сухомлинський та ін. [5; 9; 10]. Проте, незважаючи на значну увагу дослідників до цієї проблеми, необхідним є аналіз особливостей активізації пізнавальної діяльності молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Метою статті є висвітлення теоретичних підходів до розвитку пізнавальної діяльності учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальна діяльність особистості виявляється в ініціативності, самостійності, ефективному засвоєнні нових знань, формуванні вмінь та навичок учнів. Такі знання та навички виступають головною та невід'ємною частиною навчального процесу [2].

Зокрема, науковці Л. П. Василенко та М. В. Савчин розглядають пізнавальну діяльність як пошук та набуття знань, формування корисних умінь та навичок [7, с. 356]. Термінологічний словник визначає поняття «пізнавальна діяльність» через процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності, який складається із серії пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення [11]. В. О. Сластьонін зазначає, що пізнавальна діяльність – це єдність чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення та практичної

діяльності. Вона здійснюється на кожному життєвому кроці, у всіх видах діяльності і соціальних взаємостосунків тих, хто навчається, а також шляхом виконання різних наочно-практичних дій у навчальному процесі (експериментування, конструювання, вирішення дослідницьких завдань тощо) [9].

Дослідники вважають, що у початкових класах має приділятися особлива увага розвитку активізації, стимулюванню пізнавальної діяльності тому, що саме на цьому віковому етапі формуються основні інтелектуальні вміння [4; 5].

Пізнавальна діяльність молодших школярів є унікальною, оскільки в цьому віці активізуються у своєму розвитку не лише фізичні, але й психологічні властивості і вищі психічні функції: сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова, емоції та відчуття. Цей факт дозволяє дійти висновку про те, що цей період життя є максимально сприятливим для навчання, виховання, розвитку та становлення особистості. У цей період починає формуватись індивідуальний стиль діяльності.

Розвиток та активізація навчальної діяльності учнів виражається в тому, що головними в роботі із засвоєння нових знань стають творча переробка отриманої інформації у свідомості учнів й вирішення поставлених перед ними пізнавальних завдань [3].

Розвиток пізнавальних процесів допомагає створювати сприятливі умови для індивідуального зростання дитини. А саме: активізувати пізнавальну діяльність; розкривати дитину як особистість; дисциплінувати мислення; навчати правильності думки; давати можливість виявлятися психічним процесам; навчати умінню об'єктивно оцінювати себе, будувати стосунки з друзями, жити за певними правилами.

Здійснюючи індивідуальний підхід у підготовці та проведенні уроку, вчитель має розв'язувати такі завдання:

- 1) гармонійно поєднувати пізнання, практичну діяльність та спілкування на уроці;
- 2) створювати атмосферу зацікавленості кожного учня в індивідуальних та колективних результатах роботи;
- 3) використовувати різноманітну наочність, сучасні способи надання інформації;
- 4) стимулювати учнів до висловлювань, власних способів виконання завдань з метою розвитку їх самостійності, підвищення рівня активності;

5) використовувати протягом уроку дидактичний матеріал, який дозволить кожному учню обрати для себе найбільш важливіший вид, рівень та форму змісту навчального матеріалу, що буде сприяти орієнтації на особистісний рівень навчальних досягнень;

6) заохочувати учнів знаходити свої способи діяльності, аналізувати діяльність інших учнів з точки зору її раціональності і ефективності;

7) включати якомога більше практичних завдань;

8) використовувати самооцінювання та взаємооцінювання [7].

Сучасний підхід до педагогічного процесу початкової школи спрямований на те, що вчитель не лише виховує й навчає, а й активізує, стимулює прагнення учнів до саморозвитку, створює їм умови до самовдосконалення. У зв'язку з цим перед вчителем стоїть проблема вибору ефективних методів розвитку та активізації пізнавальної діяльності учнів початкових класів.

Для успішного освітнього процесу важливо формувати в молодших школярів пізнавальну самостійність, створювати умови, за яких інтелектуальна пасивність учнів стане неможливою. Досягнення результативного засвоєння знань проявляється перш за все в активізації навчальної діяльності учнів.

Найважливішу роль у навчанні учнів початкових класів відіграє правильно організований навчально-виховний процес. За таких умов вчитель постає, насамперед, як організатор і керівник пізнавальної діяльності дітей. Він має створити такі умови, за яких учні можуть найбільш раціонально і продуктивно розвивати пізнавальні процеси. Основною ланкою процесу формування пізнавальної діяльності учнів початкових класів є урок. На ньому з окремих елементів складаються не лише знання, а й почуття, переживання, уміння міркувати, логічно мислити, уявляти, уважно слухати. За умови гарної організації навчально-виховного процесу можна успішно розвивати пізнавальні здібності кожної дитини та її пізнавальну діяльність [4].

В. О. Сухомлинський вказував на те, що необхідно вчити так, щоб кожен учень переживав радість успіху, щоб брався до роботи з передчуттям успіху, а навчальний процес у сучасній школі повинен розвивати всемогутню радість пізнання, тому що зацікавленість є ефективним засобом успішного навчання, необхідною умовою досягнення позитивних наслідків [10].

Міцні знання, уміння й навички учні набувають у процесі активної пізнавальної діяльності, важливим збудником якої є інтерес. Пізнавальний інтерес у навчально-виховній діяльності – рушійна сила навчання і учіння. Тільки байдужий учитель не здатен домогтися в учнів активного, творчого досягнення поставлених перед ними навчальних цілей. Усі питання навчання збігаються з пізнавальним інтересом. Не існує такої проблеми в навчально-виховному процесі, яку б можна було успішно розв'язати без інтересу, і тоді, коли він виступає як засіб, що спирається на привабливі, цікаві сторони вивченого матеріалу, і тоді, коли він виступає у вигляді внутрішнього мотиву даної діяльності, що суттєво виражено у ставленні учнів до навчальної діяльності. Тоді, коли інтерес являє собою вже достатньо стійке особистісне утворення учнів, яке підкріплює їх діяльнісну активність та сприяє розвитку самостійного навчання. Під впливом пізнавального інтересу в учнів початкових класів постійно виникають питання, відповіді на які вони самостійно й активно шукають. При цьому пошукова діяльність дітей відбувається з захопленням, із емоційним підйомом, переживанням радощів від успіху. Пізнавальний інтерес позитивно впливає не тільки на процес і результат діяльності, а й на протікання психічних процесів – мислення, уяви, пам'яті, уваги, які під впливом пізнавального інтересу набувають особливої активності і спрямованості. Формування пізнавальних інтересів учнів у навчанні може відбуватися за двома основними каналами, з одного боку це зміст навчальних предметів, що містить у собі цю можливість, а з іншого – шляхи чіткої організації пізнавальної діяльності учнів [6].

Велике значення в активному сприйнятті й осмисленні вивченого матеріалу має вміння вчителя подавати навчальний матеріал, що носить захоплюючий характер, робить його живим і цікавим. Основним завданням учителя при організації ефективного навчально-виховного процесу є включення у вивчений матеріал цікавих моментів, елементів новизни і невідомості, що сприяє розвитку пізнавального інтересу та формуванню пізнавальних потреб.

Необхідно відзначити, що формування пізнавального інтересу до навчання – важлива умова підвищення якості навчання. Це особливо важливо в початковій школі, коли ще тільки формуються і визначаються постійні інтереси. Щоб сформувати в учнів уміння самостійно поповнювати свої знання, необхідно виховувати в них інтерес до навчання, потребу в знаннях.

Пізнавальний інтерес при правильній педагогічній організації навчальної діяльності учнів і цілеспрямованої виховної діяльності може і повинен стати стійкою рисою особистості учня, що робить сильний вплив на його розвиток [1].

Одним з найважливіших факторів розвитку інтересу до навчання є розуміння дітьми необхідності того чи іншого навчального матеріалу. Для розвитку пізнавального інтересу до навчальних предметів велике значення має методика викладання. Тому перед вчителем стоїть завдання відшукати такі активні форми і методи навчання, які б зацікавили учнів, розбудили у них інтерес до певного навчального предмету.

Педагогу необхідно намагатися максимально наблизити вивчення програмного матеріалу до життя, зробити процес навчання більш емоційним і цікавим. Це дозволить пробудити в учнів молодшого шкільного віку інтерес до нового, бажання пізнавати світ і, враховуючи психологічні особливості дітей, допомагати їм краще і легше засвоювати навчальний матеріал [5].

Дослідники пропонують здійснювати розвиток пізнавальної діяльності учнів початкових класів послідовно, дотримуючись визначених етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи розвитку пізнавальної діяльності учня

Етап	Зміст етапу
<i>Мотиваційний:</i> спонукання учнів до навчання, розвиток інтересів до способів здобування знань, вмінь та навичок, формування готовності до діяльності.	Усвідомлення необхідності опанування розумовими діями та операціями.
<i>Орієнтаційний:</i> сприйняття змісту навчання, визначення прийомів розумової діяльності з урахуванням змісту та вікових особливостей учнів.	Створення орієнтувальної основи дії, розуміння сутності прийомів розумової діяльності.
<i>Змістово-операційний:</i> опанування предметним змістом, виявлення операційного складу прийомів діяльності; осмислення прийомів і правил їх використання на конкретному змісті.	Поетапне формування прийомів діяльності, розв'язування стандартних завдань.
<i>Творчо-пошуковий:</i> перенесення знань та вмінь у нові ситуації,	Відпрацювання навичок оперування розумовими діями та

дослідницька діяльність, розв'язування завдань, що вимагають модифікації знань, прагнення до саморозвитку.	операціями.
Оцінювальний: одержання відомостей про сформованість прийомів на основі зіставлення результатів діяльності із цілями навчання.	Оцінювання навчальних досягнень.

Використання означених етапів сприяє розвитку в учнів логічного мислення, уваги, пам'яті, мови, уяви, підтримуванню інтересу до навчання. Саме для розвитку та активізації пізнавальної діяльності за такою схемою необхідний пошук додаткових засобів, які б сприяли розвитку загальної активності, самостійності, особистої ініціативи й творчості учнів початкових класів. Без пошуку шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів неможливе ефективне навчання, адже діти повинні не тільки засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями, міркувати, аналізувати, оцінювати. Щоб досягти цього, необхідні такі засоби, які активізують пізнавальну діяльність. До них належать:

- дидактичні ігри;
- ігрові ситуації;
- завдання творчого характеру;
- нестандартні завдання [3].

Педагоги початкової школи використовують у навчально-виховному процесі дидактичні ігри, за допомогою яких діти збагачують свій соціальний досвід, вчаться адаптуватися в незнайомих умовах. В таких іграх інтерес учнів переходить від ігрової дії до розумових завдань.

Дидактична гра є цінним засобом виховання пізнавальної діяльності учнів, вона активізує психічні процеси, викликає в учнів живий інтерес до процесу пізнання. У ній діти охоче долають значні труднощі, тренують свої сили, розвивають здібності і вміння. Гра допомагає зробити будь-який навчальний матеріал захоплюючим, викликає в учнів глибоке задоволення, створює радісний робочий настрій, полегшує процес засвоєння знань.

Високо оцінюючи значення гри, В. О. Сухомлинський зазначав, що без гри немає, і не може бути повноцінного розумового

розвитку. Адже гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень, поняття про навколишній світ; це іскра, що запалює вогник допитливості [10].

Учні в процесі гри спостерігають, порівнюють, аналізують, класифікують предмети, роблять узагальнення. Проте, не всяка гра має істотне освітнє і виховне значення, а лише та, яка набуває характеру пізнавальної діяльності. Дидактична гра полегшує перехід від гри до серйозної навчальної роботи.

Дидактичні ігри дають змогу індивідуалізувати та диференціювати роботу на уроці, давати завдання посильні кожному учню, максимально розвиваючи їхні здібності. Різноманітні ігрові дії, за допомогою яких розв'язується те або інше пізнавальне завдання не тільки підтримують, але і посилюють інтерес учнів до навчального предмета [2].

Розвиток та активізація пізнавальної діяльності за допомогою дидактичної гри здійснюється через виборчу спрямованість особистості дитини на предмети і явища навколишньої дійсності. Ця спрямованість характеризується постійним прагненням до пізнання, до засвоєння нових, більш глибоких знань, тобто викликає пізнавальний інтерес.

Дидактичні ігри можуть вирішувати відразу цілий ряд завдань навчання і виховання. По-перше, вони дають можливості для розширення обсягу інформації, одержуваної учнями у ході навчання, і стимулюють важливий процес – перехід від цікавості до допитливості. По-друге, є гарним засобом розвитку інтелектуальних творчих здібностей. По-третє, знижують психічні і фізичні навантаження. У грі діти готові вчитися скільки завгодно, практично не втомлюючись і збагачуючись новими знаннями. По-четверте, в процесі гри завжди ефективно створюється зона найближчого розвитку, можливість підготувати свідомість учня для сприймання нового [4].

Висновки. Таким чином, пізнавальна діяльність є першорядною умовою формування в учнів потреби в знаннях та необхідністю практичного застосовування отриманих знань. Розвиток та активізація пізнавальної діяльності учнів є важливою умовою поліпшення і показником ефективності навчально-виховного процесу початкової школи, оскільки стимулює розвиток самостійності учнів, їх творчий підхід до оволодіння новими знаннями; спонукає вчителів

до самоосвіти, пошуків шляхів досягнення високих результатів навчання.

Подальшого дослідження потребують засоби, форми та методи пізнавальної діяльності учнів початкових класів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гримач І. Пізнавальні уміння та навички дітей / І. Гримач // Початкова освіта. – 2014. – № 20. – С. 23-27.
2. Гриньова М. В. Гра як засіб удосконалення саморегуляції навчальних дій / М. В. Гриньова // Початкова шк. – 1990. – № 4 – С. 19-23.
3. Карасик А. Р. Активізація пізнавальних процесів / А. Р. Карасик // Початкова освіта. – 2002. – № 14 (158). – С. 6.
4. Лозова В. І. Позанавчальна пізнавальна діяльність та її вплив на формування особистості школяра / В. І. Лозова // Управління школою. – 2003. – № 10 (22). – С.16-22.
5. Лупаренко С. Є. Специфіка розвитку пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку / С. Є. Лупаренко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – Запоріжжя : [б. в.], 2009. – Вип. 54. – С. 282-286.
6. Ніколенко Л. Т. Розвиток пізнавальної активності і самостійності учнів / Л. Т. Ніколенко // Початкова шк. – 2001. – № 8. – С. 28.
7. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
8. Сапунова Л. А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесі / Л. А. Сапунова // Таврійський вісник освіти. – Херсон. – 2013. – №1 (41). – С. 206.
9. Сластьонін В. О. Педагогіка : навч. посіб. / В. О. Сластьонін. – М. : Академія, 2002. – 576 с.
10. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк. – 1976. – 670 с.
11. Термінологічний словник [Електронний ресурс] // Електронні посібники ВНТУ. – Режим доступу : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/psihologiya/slov.htm>. – Назва з титул. екрану.

О. Л. Ковальчук,
старший викладач
(м. Хмельницький)

НАТОВП ЯК ФОРМА МАСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ

Серед масових форм поведінки найчастіше виділяють натовп, масу, публіку, аудиторію та ін. На перший погляд ці об'єднання схожі на звичні спільноти індивідів, однак вони демонструють форми поведінки, що відрізняються від власне групових форм і відрізняються іншою природою, ніж уже описані наукою звичні групи.

По-перше, вони виникають немовби випадково, несподівано з того чи іншого приводу. По-друге, їх характеризує чітко виражена тимчасовість існування. А головне вони являють собою такі чисельності індивідів, що відносяться до самих різних типів і видів традиційно виділених груп. Таким є, наприклад, натовп людей, що зібрався десь на вулиці або в якому-небудь приміщенні. Бурхливі соціальні, економічні, політичні, культурні процеси, що відбуваються в сьогоденні, приносять все більше нових прикладів виникнення й існування «некласичних» спільнот: натовпу, публіки або аудиторії масового видовища.

Б. Грушин виділяє такі загальні ознаки масових явищ:

– статистичний характер спільноти, який виражається в тім, що дана спільнота, збігаючись із чисельністю її дискретних «одиниць», складає самостійне, цілісне утворення, яке відрізняється за своїми закономірностями і властивостями від елементів, що її складають;

– стохастична (імовірна) природа спільноти, яка знаходить вираження у тому, що «входження» індивідів у дану спільноту є «випадковим», неупорядкованим, здійснюється за формулою «може бути, а може й не бути», розмитими межами, невизначеним кількісним і якісним складом;

– ситуативний характер існування спільноти, який полягає в тім, що вона утворюється і функціонує виключно на базі і в межах тієї або іншої конкретної ситуації, в результаті чого є нестійким утворенням, що змінюється під дією випадковостей;

– виражена гетерогенність (різномірність) складу спільноти, яка виявляється в «порушенні» меж між всіма існуючими в

суспільстві соціальними, демографічними, політичними, регіональними, освітянськими та іншими групами.

Говорячи про основу такої поведінки, західні соціальні психологи підкреслюють, що більшість випадків масової поведінки людей пояснюється їх загальними експектаціями і розумінням. Хоча не тільки в історії науки, а і в сучасних дослідженнях поняття «маса» визначається як конкретно існуюча форма виявлення масової поведінки людей, проте реально не існує маси взагалі, а є конкретні форми мас.

Наприклад, такі існуючі в будь-якому сучасному суспільстві чисельності індивідів, як натовп, аудиторія певної телепередачі, громадськість, що висловлює певну думку, прихильники якого-небудь естрадного кумира. Без спеціального аналізу можна стверджувати, що всі вони не збігаються один з одним за своїми характеристиками. Однак, з іншого боку, всі вони є різними виявленнями саме маси як деякого особливого типу «некласичних» спільнот, які відрізняються від груп у звичному вживанні цього слова. Всі вони мають дещо спільне, що робить їх різними видами спільного роду маси.

Недивно, що одна із значних робіт у світі з соціальної психології, яка вийшла в останні десятиріччя, називається «Вік натовпу». Автор цієї роботи, видатний французький соціальний психолог С. Московічі визначив її тему як перехід від індивідуальної психології до психології мас. Не можна не погодитися з ним у тому, що хоча постулатом психології все ще залишається розглядання психічних явищ тільки як індивідуальних, однак на практиці відбувається і використовується психологія мас. Отже, у вік мас найважливішим об'єктом наукового аналізу в психології стають маси.

Ідеї психології мас виражають і спираються на принципи людської психіки, зокрема ті, які є прихованими, коли вони наодинці, і гучно заявляють про себе, коли люди збираються у маси. Як підкреслює С. Московічі, фундаментальний факт полягає в наступному: «кожен з нас взятий окремо в кінцевому рахунку є розумним; взяті разом у натовпі, під час політичного мітингу, навіть у колі друзів, ми готові на найбільш крайні безглуздя».

С. Московічі порівнює натовп, масу з соціальною твариною, яка зірвалася з ланцюга, що своєю сліпою нездоланною силою може подолати будь-які перепони, зрушити гори і знищити творіння століть. У натовпу стираються відмінності між людьми, і люди

випліскують нерідко в жорстоких діях свої пристрасті і мрії від негідних до героїчних і романтичних.

Отже, такі маси грають «особливу» роль у наш час. «Ерою натовпу» назвав цей час французький дослідник Г. Лебон, починаючи дослідження його особливостей ще в кінці XIX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studmed.ru/grushin>. – Назва з титул. екрану.

2. Московічі С. Вік натовпу. Історичний трактат з психології мас / С. Московічі. – М., 2006. – 320 с.

Д. В. Костенко,
вчитель англійської мови, PhD
(м. Київ)

І. О. Дяченко,
вчитель англійської мови
(м. Суми)

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК ФОРМА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В Україні, у процесі національно-державного будівництва, актуалізуються питання становлення мовної культурної ідентичності, консолідації, національного виховання, досягнення національної злагоди, проблеми щодо вироблення власної моделі суспільно-політичного розвитку. Ці проблеми не можуть бути розв'язані без усвідомлення сутності української національної ідеї. Пошуки власної моделі розвитку та самоорганізації суспільства на засадах загальноприйнятої системи цінностей на ґрунті національних традицій зумовили зробити більший наголос у розумінні національної ідеї на духовних орієнтирах, системі гуманістичних цінностей. Елементи усвідомленості роблять національну ідею формою національного переконання у справедливості та законності заявленої мети, яка має конкретно-історичний характер і спрямована на формування і консолідацію української політичної нації.

Теоретичний розгляд різних аспектів вияву національної ідеї також є актуальною науковою проблемою.

Зараз Україна є перед необхідністю одночасного вирішення як мінімум трьох взаємопов'язаних завдань: формування нації, становлення держави та демократичних інституцій за умов сучасної глобалізаційної динаміки. Парадокс ситуації полягає в тому, що в суспільствах, які не пройшли через повноцінний період національного саморозвитку, але «втягнуті» у процеси глобалізації, соціального перепроєктування, ліберальна «політична нація» з її громадянською самосвідомістю, державницьким патріотизмом й активною індивідуальною позицією може виявитися ще більш руйнівним способом самоорганізації, ніж попередня «етнонація».

Сутність і головне призначення етнічної ідентичності, ґрунтовно висвітлюється у низці праць зарубіжних учених. Українські етнополітологи О. Майборода, О. Картунов до числа загальноновизнаних авторитетів її дослідження в західному суспільствознавстві, зокрема, включають: Г. Айзекса, Дж. Армстронга, П. Браса, Х. Блелока, П. Ван ден Берга, Е. Геллнера, К. Енлоу, У. Конора, Д. Котце, Дж. Рейтца, Д. Ротшільда, Х. Сетон-Уотсона, Ф. Туджмана, Е. Шилза та ін. На основі аналізу значної кількості їх наукових праць і відповідно до виявлених тенденцій, О. Майборода і О. Картунов виділяють ряд підходів визначення етнічної ідентичності. Один з них (за О. Майбородою – «старий») розглядає етнічну ідентичність головною в системі інших ідентичностей. Відтак, як у минулому, так і сьогодні при розробці та проведенні державної політики урядовці західних країн спираються переважно на етнічну концепцію, яка є «вирішальною», «ключовою» в довгій низці етнічних студій. Інший підхід ґрунтується на тезі про те, що етнічна ідентичність є лише однією з багатьох, що притаманні людині і означає не що інше, як почуття належності до національної групи. Провідний фахівець з питань виникнення і розвитку сучасних націй, англійський вчений Е. Сміт вважає, що етнічна ідентичність є одним із різновидів колективної ідентичності, позаяк національна ідентичність в цій системі посідає особливе місце оскільки «...привласнює елементи інших видів колективної ідентичності і її ніколи не можна звести до єдиного елемента».

Поза державою дух нації лише може подавати надії; шанс здійснити їх він отримує лише набувши соціально-політичної форми. І це, якщо солідаризуватися з думкою М. Фуко, є більш

універсальним, ніж унікальним українським феноменом. Державність означає, що та чи інша «спільнота відбулася як нація, народ, що вона вийшла із до- і поза історичного етнографічного інфантилізму, що у неї є свій проект світотворення, своя уява про цілі, цінності та ідеали» [3, с. 16]. У свою чергу, як слушно зазначає Т. Воропай, «без національної ідентичності не може бути нації, національної держави, адже вона, ця ідентичність, конститує їх – націю і державу – на суб'єктивному рівні. Національну ідентичність, національну ідею належить шукати, а, знайшовши, плекати, як щось крихке, ефемерне, але нескінченно важливе» [7, с. 9]. Українська нація мусить пройти шлях самоусвідомлення, самореалізації, відчутти себе єдиним організмом, який уявляє своє власне існування та прямує до нього.

За ті століття, коли Україна перебувала в стані підлеглої території, доктрина її державності, і національної ідентичності зокрема, виявилася дуже розмитою, не виразною. З часів монголо-татарського іґа Україна фактично не мала усталеної державності, а отже, історично-державної ідентичності. Були розрізнені князівства, якісь постійно змінювані державні й напівдержавні утворення, які до ХХ ст. так і не одержали стабільних кордонів. Упродовж тривалого часу українці в силу об'єктивних і суб'єктивних причин були позбавлені держави як інструмента для утримання своєї території і одержання додаткових сегментів. Україна могла лише втрачати, а якщо щось і набувала, то з волі тих чи інших міжнародних суб'єктів, які робили це, виходячи насамперед із власних потреб. Як результат, у нас немає історичного екскурсу, який можна було б використовувати як аргумент, щоб відстояти територіальну цілісність України.

Багатовікова смуга бездержавності, періоди «розброду і хитання», литовський, польський, російський примусовий вплив на наш етнос не на одне десятиріччя після проголошення незалежності позбавили Україну можливості ефективно розбудовувати новітню державність, яка відповідала б вимогам часу.

Успішне творення державно-політичного організму, самоутвердження української нації на новому витку світової цивілізації залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, яке місце посіде в системі їхніх цінностей. Саме національна ідентичність українців є глибинною підставою легітимації державної незалежності, а відтак, факту існування у світі української держави-нації. Криза національної ідентичності – найгостріша проблема сучасної України, без

розв'язання якої не можна вирішити жодного соціально-економічного завдання, пласт яких постав сьогодні перед країною.

Проголошення незалежності України поклало початок національному відродженню, а відтак і межі зміни тенденції етнонаціональної диференціації, етнічної і національної деідентифікації народів на етнонаціональну інтеграцію, відновлення і зближення етнічних і національних ідентитетів (чинників) і формування на їх основі етнонаціональної ідентичності (тотожності), яка розглядається автором як перехідний ступінь на шляху викристалізації специфічно національних рис, загалом, процесу націотворення.

Nation-state або держава-нація – це складний і багатоаспектний як в історичному, так і в інституційному вимірах феномен. Говорячи про будівництво держави-нації в Україні, зазначимо таке: по-перше, ми перебуваємо лише на початковій стадії побудови нашої «державної реальності». У хронологічному розрізі ми лише приступили до шліфування політичної системи, вибору оптимального з погляду ефективності державного управління дизайну політичного режиму, механізмів електорального конструювання представницьких органів влади.

По-друге, зацікавленість і привабливість nation-state виявляється не в індивідуальній реалізації подібного державного проекту, а в синергетичному ефекті від побудови колективної системи взаємовідносин серед держав-націй з опорою на національний суверенітет і міжнародне право. По-третє, ті проблеми, з якими сьогодні зіштовхнулося українське суспільство в процесі побудови української держави, по суті, не є витратами національного будівництва. Швидше їх можна віднести до проблем чи хвороб самого українського суспільства. Травмоване радянською історією і таке, що пережило період тривалих експериментів, українське суспільство не могло не бути в «постгеноцидному синдромі». Саме це, на думку О. Крисенка, і є причиною того, що формально успішна радянська українська республіка, незважаючи на унікальні традиції державності, виявилось нездатною на той шлях державно-національного будівництва, який пройшли наші європейські сусіди [4, с. 23]. Маємо ставити питання про будівництво національної держави з національно ціннісними пріоритетами й усвідомленням, що українська етнічна нація – це титульна нація, і вона несе відповідальність насамперед за майбутнє української держави.

Державна реалізація української нації і є, на нашу думку, тією національною ідеєю, пошуками якої переймається сьогодні багато політиків і науковців. Це найголовніша ідея, яка має консолідувати українців та запалити вогник справжньої віри в себе і свої можливості. Зовнішній вимір національної ідеї полягає в конкурентоспроможності української нації-держави й кожного українця, в реалізації адекватної сучасним загрозам і викликам стратегії національної безпеки як необхідної умови сталого й стабільного розвитку нашої держави.

Твердження про можливість існування національно нейтральної (або етнічно незаангажованої) держави, а також міркування про несумісність принципів індивідуальної свободи та ліберальних цінностей із принципами національної приналежності є, на думку В. Степаненка, одним із поширених постулатів, що характеризується протиставленням етнічного та громадянського розуміння нації [5, с. 15-11]. Воно є розвитком позиції, начебто громадянська (або політична) нація є нейтральною стосовно будь-яких національних ідентифікацій громадян, а відтак громадянська нація як соціетальний проект є начебто стерильно нечуттєвою до національних культурно-ідеологічних маніфестацій.

Відомий український політолог В. Карасьов стверджує, що глобалізація кидає виклик традиційним концепціям національної ідентичності та зумовлює необхідність «нової» української ідентичності, яка б базувалася не на території, а на понятті «простір», до якого начебто «апелює» глобалізм «поверх територіальних бар'єрів і поділів». Оскільки «в Україні національна ідентичність не склалася як така собі цілісна та стабільна структура», тому необхідно сконцентрувати зусилля й удосконалювати «абстрактні процедурні форми демократії: республіканізм, конституція, право, виборна демократія». Щоб стати нацією нового типу, на думку політолога, «Україні треба стати постнаціональною державою», а для цього «їй необхідна подальша кардинальна перебудова державних і суспільних інститутів, в основі яких має лежати поєднання національного проекту з постнаціональним змістом». Цей шлях, вважає В. Карасьов, дає можливість переступити через безліч надокучливих національних проблем.

Процес формування української політичної нації є основним питанням державотворення і важливою складовою національної консолідації у цілому. Постає проблема не тільки уточнення цілей і

орієнтирів соціального розвитку, створення відповідних механізмів формування нації, а й осмислення її теоретико-методологічних аспектів. Важливою є реалізація ідеї утворення української політичної нації, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес юридичні права як українського етносу, так і національних меншин. Усвідомлення теоретичних, зокрема філософських, етнополітологічних проблем, які пов'язані з формуванням української політичної нації, є головним у дослідженні. Такими проблемами є: трансформація соціальної структури українського суспільства, становлення мовно-культурної і етнонаціональної ідентичності, формування української національної ідеї як консолідуючого чинника націотворчого і державотворчого процесів. Тому теоретичне дослідження феномена формування української політичної нації є актуальною науковою проблемою.

Значення історичного знання для національної ідентичності зростає також з огляду на явище «парадоксу Бромлея», суть якого полягає в тому, що в умовах руйнації традиційного суспільства за відмирання традиційно-побутової культури, втрати питомих етнографічних рис, все ж відбувається зростання етнонаціональної свідомості [14, с. 15]. Остання ж формується через усвідомлення національною спільнотою самотності власної історичної долі, а відтак, історична пам'ять у сфері функціонування суспільної свідомості виконує потужну компенсаторну функцію, постає формою психологічного захисту та ідентифікації соціуму.

Зазначимо, що спільнота, яка використовує пам'ять в обґрунтуванні своєї ідентичності, також опиняється перед перспективою активного конструювання, переосмислення, ревізії минулого. Звернення до минулого відбувається як у формі спеціалізованого знання (історії), так і у формі масових знань про минуле, повсякденних і професійних (філософських, релігійних, ідеологічних, суспільно наукових). Спільність в уявленнях, оцінках і ставленні до історичного процесу сприяє консолідації суспільства. Якщо ж окремі групи суспільства мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, історична пам'ять стає дезінтегруючим чинником, джерелом протистоянь і конфліктів, продукує у громадян протилежні, аж до несумісності погляди на перспективи держави й нації. Відмінні уявлення історичного минулого є суттєвими чинниками, котрі впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори

потенційних конфліктів і готовність до компромісу з тих чи інших питань [7, с. 11].

Список використаних джерел та літератури:

1. Дзюба І. М. Україна в пошуках нової ідентичності: ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М. В. Поповича. – Київ : Україна, 2006.

2. Вовкун В. Національна культура – це і є національна ідея // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 лип. – С. 13.

3. Зелінська Є. Національна культура і процес формування особистості // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2005. – № 6. – С. 98-102.

4. Крисаченко В. С. Феномен толерантності і консолідація української політичної нації // Зб. наук. пр. Наук.- дослід. ін-ту українознавства. – Київ : Українське агентство інформації «Рада», 2008. – Т. XXII. – С. 51-72.

5. Козловець М. А. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2008. – Вип. 40. – С. 8-14.

6. Стратегія і тактика, стан національної безпеки України // Наук.- інформ. зб. – Вип. 35 / За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П. Горбуліна. – К., 2006.

7. Федуняк С. Вплив зовнішніх чинників на процес консолідації української нації / Сергій Федуняк // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – 2006. – Вип. 4. – С. 58-65.

8. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку : Зб. матер. експертів Всеукр. експерт. мережі / Упоряд. О. Судакова. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 134-143.

Т. В. Матвийчук,
кандидат психологических наук, доцент
(г. Киев)

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ОСУЖДЕННЫМИ

Социально-экономическая нестабильность, правовой вакуум, политический коллапс, духовный кризис нации обусловили криминализацию населения. Высокая криминальная активность, характерная для молодежи, вызывает беспокойство. Противоправное поведение и преступность является интегрированной научной проблемой, для решения которой требуются усилия специалистов разных отраслей науки, подтверждает актуальность применения социальной работы, в частности в пенитенциарной системе.

Исследования в области пенитенциарной системы лишь недавно перешли в плоскость социальной педагогики/социальной работы (И. Зверева, В. Лютый, М. Докторович и др.) Большинство исследований осуществлялось в области смежных наук: криминологии (В. Лунев, Г. Шнайдер и др.), социологии (Ю. Алферов и др.), психологии (Г. Аминов, А. Пишелко и др.). На современном этапе логично перешли от исследования мотивации преступления, личности преступника, изучения среды, которая его формирует, к профилактике преступности, ресоциализации делинквента, социальной адаптации освобожденных из заключения, то есть в круг сугубо социально-педагогических проблем.

По законодательству Украины – «несовершеннолетний» – малолетнее лицо, а также ребенок в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет [1]. Достижение установленного Уголовным кодексом Украины возраста – одно из общих условий привлечения лица к уголовной ответственности ч. 1 ст. 18 [2]. При этом установление минимальной календарной возрастной границы для уголовной ответственности должно быть социально и криминологически обоснованным. При этом учитывается ряд факторов:

- степень физического и психического развития;
- социально-психологические особенности (интеллектуальные, волевые, эмоциональные) человека;

– уровень его социализации как лица, что определяет способность данного субъекта во время совершения деяния осознавать его фактический характер и общественную опасность;

– криминологические показатели (распространенность деяний данного вида среди лиц определенного возраста, их тяжесть и т. д.);

– принципы уголовной политики (например, целесообразность установления уголовно-правового запрета).

Современный подход заключается в определении способности ребенка перенести связанные с уголовной ответственностью моральные и психологические аспекты, то есть в определении возможности привлечения ребенка, в силу индивидуальных особенностей, восприятия и понимания, к ответственности за явно антиобщественное поведение.

Лица, нарушившие установленные законом в том или ином государстве нормы и правила поведения, подлежат осуждению и привлечению к отбыванию наказания в специальных учреждениях. Перед государством стоит задача не только наказать человека за совершенное преступление, но и перевоспитать и возвратить в общество социально здорового человека. Решение этих задач возложено на специальные (пенитенциарные) учреждения. Термин «пенитенциарное» (от лат. – «юридический») означает отношение к наказанию, преимущественно криминальному.

Пенитенциарная система – необходимая часть государственного организма функционирует примерно на том же уровне качества, что и государство в целом и поэтому может служить индикатором ее состояния. Она не может компенсировать пораженности других частей государственного механизма. Основная причина ее низкого качества кроется в том, что пенитенциарные проблемы не рассматриваются должным образом. За данными М. Докторович, насущными проблемами украинской пенитенциарной системы являются:

– высокий уровень заболеваемости (туберкулез) и смертности заключенных;

– ограничение прав и свобод заключенных;

– большое количество репрессивно-карательных мер;

– физическое, психическое и сексуальное насилие заключенных;

– ограничение материально-бытового характера [3].

Все это обусловило исправительную неэффективность пенитенциарных учреждений.

Пенитенциарные учреждение представляет собой специальное учреждение, предназначенное для выполнения функций наказания за уголовные деяния, исправления и перевоспитания осужденных. Педагогика, занимающаяся проблемами воспитания осужденных в условиях мест отбывания наказания, получила название пенитенциарной (исправительной) педагогики. Она представляет собой отрасль педагогики, которая изучает возможности исправления моральных деформаций личности осужденного и осуществления воспитательного воздействия на него с целью перевоспитания в условиях отбывания уголовных наказаний (особенно лишения свободы) [3].

Социальная и социально-педагогическая работа с несовершеннолетними осужденными – это вид профессиональной деятельности, которая заключается в создании образовательными, воспитательными, психологическими и социальными средствами благоприятных условий для ресоциализации и дальнейшей интеграции, социализации, всестороннего развития, саморазвития и самореализации личности несовершеннолетнего на основе использования ресурсов личности, пенитенциарного заведения, общества и государства [4].

Из определения следует, что основными составляющими (а следовательно, и направлениям) социальной и социально-педагогической работы является образовательная, воспитательная, психологическая и социальная работа с осужденными, что в комплексе должны обеспечивать достижение цели ресоциализации, а это буквально означает повторную социализацию и интеграцию осужденных в общество полноправными гражданами.

В теории социальной педагогики принято выделять два основных аспекта социальной работы в пенитенциарной сфере: правовой и психологический. Рассмотрим каждый из них.

Одной из функций социального работника в пенитенциарной сфере для несовершеннолетних является правовая поддержка осужденных. Это в первую очередь: предоставление информации несовершеннолетним осужденным об их правах и обязанностях, защита прав заключенных, предоставление консультаций по правовым вопросам; надзор за соблюдением прав заключенных как администрацией и педагогическим коллективом, так и другими

заклученными, проведение бесед и лекций по правовому воспитанию, консультации юриста [3].

Психологический аспект социально-педагогической работы предполагает предоставление помощи в адаптации к условиям отбывания наказания, коррекцию делинквентных представлений и ценностей, формирование навыков, которые необходимы для жизни после увольнения, поддержку социально-полезных связей осужденных [4, с. 362].

По сути основным критерием эффективности пенитенциарной системы является количество лиц, которые исправились и не имеют рецидивов. Впрочем, практика показывает, что большинство освобожденных через определенный отрезок времени вновь совершают преступление и попадают за решетку. Рецидивная преступность в Украине высока, как и высок процент заключенных. Так, на 100 тыс. жителей в Швейцарии приходится 60–80 заключенных, Бразилии – 350, США – 700, РФ – 750, Украина – 4 тыс. Среди них только 12–16% являются действительно опасными для социума [3].

Анализ научной литературы показал дефицит научно апробированных программ формирования законопослушной личности и фактическое отсутствие теоретического обоснования социальной работы в пенитенциарной сфере. Между тем, реформирование пенитенциарной системы невозможно без деятельности социального работника/социального педагога, которые ориентируются на морально-гуманистические принципы по отношению к заключенным. К сожалению, пока должность социального работника, в противовес пенитенциарного психолога, не является обязательной во всех подразделениях пенитенциарной системы. Функции социального работника частично выполняет психолог, частично общественные организации вроде «Пенитенциарной инициатива», «Выход», «Сион» и др., но ряд социальных проблем остаются нерешенными.

Деятельность социального работника в пенитенциарной системе рассматривается в 3-х ракурсах: социальная профилактика правонарушений, социально-психологическая работа с заключенными и социальное сопровождение после освобождения.

Социальная профилактика правонарушений направлена на ликвидацию девиантной субкультуры, на направление внимания специалиста на детей группы риска, чтобы не допустить перерастания девиантного поведения подростков в делинквентное и уголовное.

При этом происходит правовое просвещение граждан, мероприятия по улучшению социально-экономической ситуации, содействие занятости населения, создание условий для содержательного проведения досуга и поддержка полезной социальной активности, формирование у детей и молодежи необходимых для жизни в обществе навыков, предупреждение домашнего насилия над детьми, предоставление социальной психолого-педагогической помощи семьям с ограниченными педагогическими ресурсами, проведение социально-педагогической работы с детьми группы риска [5, с. 362-363].

Вторичной профилактикой может быть социальное сопровождение подростков с делинквентным поведением. Для его качественного проведения целесообразно сотрудничество социального педагога (который выявляет группу риска и определяет подростка, которому необходим социальный надзор), социального работника ЦСССДМ и правоохранительных органов (которые осуществляют непосредственное сопровождение) и социального педагога микрорайона (который выявляет асоциальные группировки молодежи и привлекает к работе специалистов других подразделений). Впрочем, реалии таковы, что такую работу сложно провести из-за нехватки специалистов (а точнее отсутствие ставок в штатном расписании организации) и без привлечения общественных организаций. На наш взгляд, такая работа позволила бы уменьшить количество не только заключенных, но и асоциальных личностей.

Социально-психологическая работа с заключенными также имеет свои специфические особенности. Во-первых, это та группа клиентов, которая, как правило, не осознает необходимость проведения с ними такой работы и в начале избегает помощи социального работника по неписанному кодексу правил, который распространен среди заключенных, во-вторых, большинство из них имеет фрагментарное образование и достаточно низкий коэффициент развития, искаженное восприятие и искаженные моральные ценности, что также усложняет работу.

По данным американских ученых, длительное образование снижает рецидив, поэтому целесообразно поощрять заключенных к получению образования (особенно учитывая, что четверть из них не имеет даже среднего образования), проводить социально-психологические тренинги для отработки социальных навыков и формирования асертивности, осуществлять интервенции для

развития умения рационально распределять время и организовывать досуг.

В деятельности социального работника в учреждениях лишения свободы для несовершеннолетних важной составляющей является диагностика и профилактика психологических отклонений связанных с пребыванием несовершеннолетних в данных учреждениях. Подросток впервые попавший в исправительно-трудовую учреждение, получает тяжелую психологическую травму. Основу патогенетического конфликта подростков, находящихся в местах лишения свободы, составляют такие личностные черты: повышенная возбудимость и неуравновешенность, конфликтность в отношениях, уязвимость и злопамятность, лабильность эмоций, демонстративность эмоциональных проявлений, склонность к аффектам, которые определяют профили по шкалам СМОЛ – психопатию, истерию, депрессию, ипохондрию, паранойю (более характерно для мальчиков) и психастению (более характерно для девочек) [6].

Поэтому функции социального работника заключаются в диагностике личности осужденного с помощью различных психологических методик, заключение о личности на основе полученных данных и разработка совместно с администрацией пенитенциарного учреждения индивидуального плана реабилитации несовершеннолетнего. Также социальные работники должны организовывать свободное время осужденных.

Постпенитенциарная помощь осужденным совершается социальными службами и направлена на обеспечение экс-заклученных необходимыми материально-бытовыми условиями, помощь в обеспечении работой и в преодолении психологических проблем [5, с. 362]. Огромную часть в оказании такой помощи занимает работа негосударственных организаций. Например, Хмельницкий благотворительный фонд «СИОН», основной целью деятельности которого есть помощь людям, которые освободились с мест лишения свободы. За результатами пятилетней деятельности уже около двух тысяч граждан обратилось за помощью к работникам фонда. При этом фонд также предоставляет временное жилье таким людям, помогает найти работу и способствует возвращению в общество [7].

Социальная работа в пенитенциарной системе, кроме общенаучных, основывается и на таких специфических принципах:

охраны социальных прав, клиент-центризма, социального реагирования, опоры на собственные силы, максимизации социальных ресурсов, конфиденциальности, гуманизма, толерантности, законности и справедливости.

Развитие и совершенствование сфер личности осужденного требует соответствующих средств социально-психологического воздействия. Поэтому все методы условно объединяются в четыре основные группы.

1. Методы формирования и коррекции сознания личности, ее взглядов, убеждений, переживаний, мировоззрения – убеждение, пример, психолого-педагогический взрыв.

2. Методы формирования и коррекции опыта поведения – приучение, упражнения, поручения, требования, контроль.

3. Методы дополнительной мотивации и стимулирования поведения – соревнования, критика, наказание, поощрение, доверие.

4. Методы выявления результатов перевоспитания – наблюдение, естественный эксперимент, анализ продуктов деятельности, обобщение независимых характеристик, анкетирование, анализ документации, специальные психодиагностические методики.

Правильная организация воспитательной работы с несовершеннолетними осужденными к мерам наказания, которые не связаны с лишением свободы, в значительной мере обусловлена теоретической разработанностью этого вопроса. Можно выделить следующие принципиальные положения в работе с правонарушителями:

– во-первых, целостное комплексное изучение личности не ради изучения, а для совершенствования данной личности в целом;

– во-вторых, изучение социального окружения правонарушителя, в котором он реально воспитывается;

– в-третьих, на этой основе индивидуальный подход к воспитанию личности несовершеннолетнего.

Важным является воспитание по системе «перспективных линий», в которой разрабатываются для каждого несовершеннолетнего конкретные задачи, выбор пути их выполнения, содействие в реализации задач, помощь несовершеннолетнему в преодолении трудностей [8].

Достижение цели исправления несовершеннолетнего правонарушителя как основного пути предотвращения преступлений

масс имеет многоплановый характер. Разделяя функции профилактики как диагностическую, реабилитационную, координационную, прогностическую, можно определить их суть:

- диагностическая – это выявление причин и факторов отклонений в поведении;

- реабилитационная – перевоспитание, направленное на преодоление негативных проявлений в поведении;

- координационная – координация усилий всех заинтересованных воспитательных институтов в предупреждении и преодолении асоциального поведения;

- прогностическая – предвидение возможных негативных явлений в поведении несовершеннолетнего.

Необходимым условием исправления правонарушителей является понимание ими перспективы своей жизни и пути ее достижения. Важным аспектом воспитательной работы с несовершеннолетними правонарушителями является помощь им увидеть свою жизненную перспективу в соответствии с их реальными возможностями, но без несправедливого ущемления их прав и законных интересов. Возможности у всех должны быть равными.

Также действенными методами социальной работы в пенитенциарных учреждениях, по нашему мнению, является метод прогрессивной системы исполнения наказания и метод исправительно-психологической коррекции личности заключенного [9].

Метод прогрессивной системы исполнения наказания – это совокупность юридических, организационных и воспитательных средств, обеспечивающих поэтапное смягчение наказания заключенному по мере его исправления. Алгоритм: стимуляция законопослушного поведения.

Исправление – это формирование устойчивой готовности заключенного стать законопослушным гражданином, проявляется в совокупности психологических свойств личности, детерминирующих правовую направленность индивида. Исправление происходит за счет активной позиции самого заключенного, ориентированной именно на выход на свободу. Социальный работник только руководит, корректирует и направляет клиента, осуществляет оценку уровня исправления путем применения психологических и социологических методик, дает рекомендации по облегчению дальнейшей исправительной практики заключенного.

Прогрессивный метод претендует на роль главного подхода в Уголовно-исправительной системе. Исправление – главная цель деятельности социального работника и фактор мотивации заключенного, поскольку снижает наказание.

Метод исправительно-психологической коррекции – исправление определенных психологических свойств личности, определяющих содержательные стороны социального поведения клиента, прежде всего, его ценности и установки.

Социальный работник оказывает первичную психологическую помощь, осуществляет психопрофилактику и коррекцию деструктивных конфликтов и негативного восприятия исправительных воздействий [3].

Итак, главной целью пенитенциарных учреждений является формирование у осужденных готовности к социально-нормативному саморегулируемому поведению. Для осуществления перевоспитания и ресоциализации осужденных пенитенциарных учреждений должны привлекаться высококвалифицированные специалисты, в том числе социальные работники, осуществляющие сопровождение несовершеннолетних и молодежи, находящейся в местах лишения свободы или освобожденных из них. В процессе перевоспитания личности одной из главных задач является достижение единства сознания и поведения, убеждений и действий, поступков. Это осуществляется путем длительного воздействия сложной системы методов и приемов перевоспитания. Хотя не во всех пенитенциарных учреждениях есть должность социального работника, работники Центров социальных служб для семьи, детей и молодежи и негосударственных организаций социальной направленности осуществляют социальное сопровождение несовершеннолетних в них и после освобождения. Поэтому можно сказать, что общество уже на пути улучшения общей криминогенной обстановки. Социальный работник в этой системе – это то звено, которое стоит между обществом и ребенком. Задача социального юриста заключается в том, чтобы объединить все органы и службы по делам несовершеннолетних для совместного решения проблемы именно ребенка и вернуть его в жизнь общества благодаря навыкам социальной адаптации.

Литература:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з титул. екрану.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з титул. екрану.
3. Докторович М. О. Соціальна робота у пенітенціарній системі / М. О. Докторович // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://academy.ks.ua/ped_almanah/5/036.pdf. – Назва з титул. екрану.
4. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 65-74.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь : Універсам, 2012. – 536 с.
6. Пятницкая Е. В. Психология травматического стресса : учеб. пособ. / Е. В. Пятницкая. – Балашов : Николаев, 2007. – 140 с.
7. «Сіону» виповнилося 5 років // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_5438.html. – Назва з титул. екрану.
8. Носаль А. Психологический анализ воспитательной системы А. С. Макаренко. Психологическое будущее: система перспективных линий // Развитие личности. – 1999. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rl-online.ru/articles/rl01_99/503.html. – Назва з титул. екрану.
9. Рабочая книга пенитенциарного психолога / А. И. Мокрецов, В. П. Голубева, А. В. Шамис – М., 1998. – 207 с.

С. Л. Мельничук,
кандидат психологічних наук
(м. Хмельницький)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АДАПТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ВНЗ

Один із найважливіших періодів у житті молодой людини є навчання у вищому навчальному закладі. У процесі навчальної діяльності відбувається особистісне зростання і становлення майбутнього фахівця. Пошук шляхів успішної адаптації до змінених умов та нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг ВНЗ. Особливу вагомість адаптаційні процеси набувають за умов зміни середовища життєдіяльності, щонайперше на початкових етапах навчання юнаків і дівчат у ВНЗ. Вони вимагають від молодой людини активації механізмів адаптації і часто призводять до стану психологічного перенапруження. Так, психологами доведено, що формування нового стереотипу поведінки упродовж першого року навчання призводить до дезадаптаційного синдрому в 35–40% першокурсників [1].

Проведене нами теоретико-практичне дослідження проблеми адаптації студентів першокурсників до умов навчання у ВНЗ дає підстави для висновків про її актуальність, невирішеність і навіть загостреність в сучасних умовах розвитку суспільства. Не дивлячись на те, що багато науковців працюють над цією проблемою, існують багато питань щодо надійності критеріїв в адаптації до умов навчання в конкретному навчальному закладі. Залишається недостатньо розробленою система рівнів адаптації студентів до нових умов навчання із врахуванням всіх основних її компонентів.

Помилково вважати, що першокурсники є цілковито самостійними, морально та соціально зрілими суб'єктами. Адаптація випускників середньої школи до системи навчання у вузах є багаторівневим і багатоплановим явищем, яке базується на багатьох механізмах: звикання, пристосування, відтворення, взаємодоповнення, творення, управління та самоуправління. Процес адаптації є інтеграцією впливів різноманітних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [2].

Дослідження психологів показали, що більшість студентів 1 курсу (96,4%) перебувають у матеріальній залежності від батьків і

родичів; 59,2% першокурсників підкреслюють свою психологічну залежність від батьків, сім'ї; 89,5% відмічають психологічну залежність від друзів. Фактично всі іногородні студенти (98,7%) нудьгують за домом, родичами, друзями, у 71% – проблеми і складнощі з новим режимом дня, організацією харчування, відпочинку, самостійною підготовкою тощо [3].

При усій різноманітності уточнюючих деталей загальним є те, що адаптація розглядається як пристосування особистості до існування в соціумі відповідно вимог і норм, в даному випадку – навчального закладу, нової навчальної діяльності.

Для діагностування труднощів і з'ясування причин дезадаптації першокурсників проводиться пілотажне соціально-психологічне дослідження. Результати дослідження вказують на те, що дезадаптаційний синдром студентів на початкових етапах навчання у ВНЗ (на прикладі Хмельницького фінансово-економічного коледжу) обумовлений низкою особливостей. У результаті проведення численних діагностичних процедур (бесіда, анкетування, спостереження, експертне оцінювання) на сьогодні є можливість виокремити кілька груп труднощів у навчанні студентів-першокурсників.

Перша група має доволі опосередковане відношення до психології, але є суттєвою і стосується великого числа студентів. Мається на увазі відсутність у першокурсників багатьох спеціальних організаційно-навчальних навиків, необхідних у вузівському навчанні: конспектування лекцій та першоджерел, користування бібліотекою тощо. Зазвичай, подібні вміння й навички дуже швидко набуваються, але зафіксовано негативний вплив їхньої відсутності на успішність навчання і на цілісні показники адаптації студентів. До цієї ж групи слід віднести відсутність адекватних комунікативних навичок [4].

Перш за все, це особливості спілкування студентів з викладачами. Відомо, що цей процес дуже відрізняється від взаємодії із шкільними вчителями, і спроби студентів «перенести» шкільний стиль у вузівське життя, як правило, є неефективними і досить конфліктними. Слід зазначити, що в цілому ці проблеми досить легко коригуються, але, як не дивно, часто вони зберігаються тривалий час і серйозно впливають на успішність навчання [5].

Наступна група проблем стосується функціонування вищих психічних процесів. Перш за все це довільність та опосередкованість

пізнавальних процесів та емоційної сфери. Часто виявляється, що способи зосередження уваги, запам'ятовування, вирішення навчальних завдань, якими володіє студент і які були цілком адекватними в умовах шкільного навчання, не «працюють» у вузівському навчанні. Психологічний аналіз випадків звернень студентів до психолога виявляє, що вони використовують способи запам'ятовування, засвоєні в школі, і, незважаючи на їхню неефективність, не можуть перейти на управління мнемічною функцією з метою відпрацювання нових, результативних способів. Те саме стосується управління увагою, розподілу активності учасі, керівництва емоційною сферою. Психологічно це пояснюється слабкою рефлексивністю усвідомлення: студент не може «увійти», в позицію оцінювання власної активності, критичного аналізу її і пошуку нових, адекватних способів дій [4].

Психологічна невідповідність до нових соціальних умов негативно діє на загальний стан здоров'я студентів, послаблює увагу, пам'ять, мислення, волю. Виникає стан емоційного напруження, яке, як відомо, може стати патогенною основою різних захворювань: руйнується гармонія та чіткість поведінки, що призводить до нервових розладів. В цьому випадку виникають протиріччя між внутрішніми можливостями студента та зовнішніми труднощами [3].

Особливості переходу із середньої школи до ВНЗ пов'язані не тільки з перебудовою провідного типу діяльності, але і з входженням особистості в новий колектив. Вступ до ВНЗ є переломною подією в житті молодих людей. Найбільші труднощі полягають у зміні соціальної позиції при переході зі шкільного соціуму, зміні способів навчальної діяльності, зміні звичних для школяра зв'язків, відносин і стереотипів поведінки [4].

Протягом навчання у ВНЗ, молода людина проходить через кілька етапів соціалізації. Визначальним серед них є етап адаптації до нової соціальної ситуації розвитку, тобто – перший курс (семестр). Від того, які механізми пристосування та життєдіяльності в нових умовах будуть обрані і закріплені особистістю, залежить стиль і результативність майбутньої професійної самореалізації людини. Специфіка процесу адаптації студентів у ВНЗ визначається різницею в методах навчання в середній та вищій школах. Проходить чимало часу, перш ніж студент пристосується до нових вимог навчання у ВНЗ. Як наслідок – істотні відмінності в результатах навчання однієї і тієї же людини у школі та ВНЗ. Звідси, як показує наш досвід, і

низька успішність на першому курсі, особливо під час першої атестації.

Крім того, відсутність зв'язку, слабка наступність між середньою і вищою школою, особливості організації навчального процесу у ВНЗ, великий обсяг інформації, відсутність навичок самостійної роботи викликають велике емоційне напруження, що нерідко призводить до розчарування у виборі майбутньої професії. Виникає проблема організації навчальної діяльності першокурсників, яка б забезпечила належною мірою їх адаптацію до специфічних умов вищої школи.

Окрему групу становлять власне особистісні труднощі студентів-першокурсників. Серед них найсуттєвішою є проблема недостатнього самовизначення. З літератури відомо, що готовність до життєвого самовизначення є центральним психічним новоутворенням старшокласників. Основними психологічними компонентами цієї структури є: життєві плани як стійкий вияв мотивації особистості відносно визначеного напрямку життєвого шляху; розвинута Я-концепція і свідоме управління розвитком власної особистості; інтегрування особистості і поява індивідуальності як вищого рівня її розвитку [5].

Отже, провівши аналіз головних труднощів, які студенти-першокурсники випробовують у процесі навчання слід зазначити, що рівень особистісної готовності до самостійного життя сучасних випускників шкіл вимагає суттєвої додаткової психологічної роботи з ними в системі вузівського навчання. Основні напрями цієї роботи, на наш погляд, мають бути пов'язані зі стимуляцією розвитку таких особистісних якостей, як самостійність, відповідальність, інтегрованість, а також керованість пізнавальної та емоційної діяльності. Крім того, першокурсники являють собою соціально-психологічно неоднорідну групу, відмінності всередині якої визначаються як соціально-демографічними факторами (походження, соціальне становище, стать і вік), психологічними характеристиками (комунікативність, рівень культури, самостійність), так і мотивацією діяльності. Адаптація першокурсника відбувається як двосторонній процес – об'єктивний, що включає в себе зміни статусних характеристик деяких аспектів способу його життя, і суб'єктивний – як зміна його соціально-професійних позицій. Відмінними рисами соціально-професійної позиції першокурсника можна вважати таку суперечність: орієнтацію на самого себе, деяку самонадійність, а

інколи й чванливість, суб'єктивізм і радикалізм думок і оцінок, і водночас певний «інфантилізм» [6; 7], неготовність і невміння самостійно розв'язувати проблеми, які виникають. Усе це ще раз нагадує про важливість психолого-педагогічної допомоги, кураторської підтримки, етичного керівництва процесом адаптації першокурсників. У противному разі студент піде методом спроб і помилок, які інколи спричиняють серйозні негативні явища у його молодому житті.

На жаль, практика свідчить про відсутність системи роботи в сучасному вищому навчальному закладі з основних видів адаптаційної допомоги першокурсникам. А саме в цей період студентська молодь відчуває сильний вплив соціуму, що формує її світогляд і характер [2]. Таким чином, на процес адаптації першокурсників впливає низка факторів, головними з яких є гарні побутові умови, цікаве дозвілля, знання і вміння свідомо долати труднощі й проблеми адаптаційного періоду, задоволення навчальним процесом і соціальним оточенням.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеевна Т. В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у ВНЗ / Т. В. Алексеевна. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 20 с.
2. Казміренко В. П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 76-78.
3. Научитель Е. Д. Адаптация студента в ВУЗе / Е. Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 7. – С. 21-23.
4. Плотникова О. Важливість вивчення індивідуальних особливостей першокурсників у період дидактичної адаптації / О. Плотникова // Рідна шк. – 2001. – № 10. – С. 62-64.
5. Резник Т. І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників / Т. І. Резник // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 1-3.
6. Березовин Н. А. Адаптация студентов к жизнедеятельности вуза: психолого-педагогические аспекты / Н. А. Березовин // Выбранные научные работы БДУ. – 2001. – С. 11-25.

7. Бойко І. І. Психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання / І. І. Бойко // Психологія : Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Київ : НПУ, 1999. – С. 92-96.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості. Про йдеться в сучасних освітніх нормативних документах.

У Концепції нової української школи (2016) зазначено, що кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. А головним завданням такої школи є допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Виділено основні принципи такого підходу:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [1, с. 14].

У документі підкреслено, що учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Саме така українська школа ґрунтується на психолого-педагогічних засадах. Враховуються права дитини, її здібності, потреби та інтереси, тобто здійснюється принцип дитиноцентризму.

У Законі України про освіту (2017) звернено увагу на психологічний супровід освітнього простору. Вважаємо, що практичний психолог повинен мати гарну практику у формуванні важливих рис учня, майбутнього громадянина України, у розвитку соціальної компетенції, підвищенні психологічної культури, усвідомленні свого місця серед людей, виробленні навичок рефлексії, конструктивного вирішення проблем. Так, у статті 19 зазначено про освіту осіб з особливими освітніми потребами. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів [2].

У статті 20 цього Закону йдеться про інклюзивне навчання. Заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами. Заклади освіти зі спеціальними та інклюзивними групами і класами створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей.

Підкреслено, що особи з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку і сенсорними порушеннями забезпечуються у закладах освіти допоміжними засобами для навчання. Особам з особливими освітніми потребами надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги.

У нормативному документі розкрито такі поняття, як «психолого-педагогічні послуги», «корекційно-розвиткові послуги», «психолого-педагогічний супровід». Розкриємо їх тлумачення. Психолого-педагогічні послуги – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Корекційно-розвиткові послуги (допомога) – це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

Психолого-педагогічний супровід – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку [2].

У вищезгаданих нормативних документах зазначено і про психологічну службу в системі освіти.

Отже, в загальноосвітніх навчальних закладах психологічне забезпечення навчально-виховного процесу здійснює практичний психолог. Він працює з учнями, їхніми батьками, надаючи консультативну допомогу. Головним завданням діяльності психолога є забезпечення нормального процесу психічного становлення дитини, тому психологічна робота має бути організована насамперед відповідно до інтересів учня.

Список використаних джерел та літератури:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Заг. ред. М. Грищенко. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с.

2. Закону України «Про освіту» (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – Назва з титул. екрану.

В. О. Парандій,

*кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВІШИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Політична свідомість – складне, багатовимірне поняття. Науковці по-різному інтерпретують даний термін. Політична свідомість трактується як система знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери суб'єктами – індивідами, групами, націями тощо. Інше тлумачення поняття «політична свідомість» – система ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, вірувань, емоцій людей, настроїв, у яких відбивається природа, матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин; це система знань і оцінок, завдяки яким

відбувається усвідомлення сфери політики суб'єктами, що виступають у вигляді індивідів, груп, класів, спільнот. Вона є необхідним елементом функціонування і розвитку політичної системи в цілому [1].

Науковці розглядають суть політичної свідомості у контексті дослідження проблеми взаємозв'язку психіки і свідомості. Найвищим рівнем розвитку психіки людини є свідомість як результат спільного способу буття людей, їх довготривалої трудової діяльності.

Виділяють такі характерні особливості і компоненти свідомості:

- Знання про навколишню дійсність, природу, суспільство. Рівень свідомості залежить безпосередньо від рівня знань і соціального досвіду людини.

- Виокремлення людиною себе в предметному світі як суб'єкта пізнання. Пізнаючи себе, людина критичніше зіставляє себе з іншими людьми.

- Цілеспрямованість, планування власної діяльності та поведінки, передбачення її результатів.

- Ставлення людини до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе. Це пов'язано з самооцінюванням, самокритикою [2].

В. Бебик зазначає, що свідомість є віддзеркаленням реалій буття: рівня розвитку продуктивних сил, особливостей суспільно-політичної структури та систем суспільних відносин, рівня освіти й культури. На його думку, психічну основу політичної свідомості становлять знання, емоції та оцінки, інтелектуальні структури, мислительні операції, орієнтовані на сферу політичних відносин та інститутів, соціальних норм, ролей, процесів. У всіх психічних компонентах політичної свідомості відбивається духовно опанований, засвоєний світ політики. Також він стверджує, що політична свідомість виникає з розшарування суспільства на стани, із загострення боротьби між ними за владу [3, с. 215-216, с. 217].

Специфічною людською формою духовно-практичного відображення та фіксування відповідних об'єктивних процесів дійсності, світу людського буття на рівні явища є буденна свідомість. У житті основним принципом функціонування буденної свідомості є так званий здоровий глузд. Буденна свідомість виконує роль необхідного компонента суспільно-історичної практики людей і відповідних їй форм суспільної та індивідуальної свідомості.

До основних сфер політичної свідомості належать такі:

- політична наука – політичні теорії, концепції, гіпотези;
- політична ідеологія – політичні цінності, ідеали, доктрини, гасла, програми;
- політична психологія – політичні відчуття, думки, настрої, воля, спрямованість тощо [2].

Зазначимо, що пізнання політичного світу відбувається на буденному та науково-теоретичному рівнях.

Отже, політична свідомість є регулятором політичної поведінки суб'єктів суспільного життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Політична свідомість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Політична_свідомість. – Назва з титул. екрану.
2. Політична свідомість як психологічний феномен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/30052>. – Назва з титул. екрану.
3. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик. – Київ : МАУП, 2003. – 424 с.

О. В. Полещук,
магістрант

Науковий керівник : О. Б. Горгота,
кандидат філософських наук
(м. Полтава)

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ: ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ

До початку XXI століття відбулися значні зміни в психології як науці і практиці, з'явилися нові тенденції її розвитку.

Помітною тенденцією розвитку психології стане посилення її прикладних і практичних аспектів, що однак не знижує актуальність вивчення загальних механізмів психічної діяльності, загальнотеоретичних і методологічних проблем психології. Очікування людьми від психології безпосередньої користі, надія на

те, що психологія допоможе їм у вирішенні повсякденних проблем, стимулює розвиток практичної психології, заснованої на міцній теоретичній базі.

У сучасних психологічних теоріях і емпіричних дослідженнях все частіше інтегруються знання з різних психологічних концепцій: біхевіоризму, гештальтпсихології, психоаналізу, генетичної, гуманістичної і когнітивної психології. Психологія поступово стає єдиною науковою дисципліною, а не ареною протиборства конфліктуючих концепцій [1].

Самостійною сферою психологічного аналізу стала область бізнесу і підприємництва, яка вивчає норми ділової культури, ставлення суспільства до підприємців, а також форми і методи взаємодії на різних рівнях підприємництва. Вирішенням психологічних проблем у трудових колективах займаються такі галузі психологічної науки, як психологія менеджменту, психологія управління людськими ресурсами, організаційна психологія, а також психологія конфлікту.

У даній статті увага приділяється розгляду психології управління людськими ресурсами в ресторанному бізнесу. Ресторанний бізнес сьогодні займає одне з провідних місць у сфері послуг та є не тільки одним з високоприбуткових видів економічної діяльності, але й одним із найбільш ризикованих.

У боротьбі за життєздатність ресторанного бізнесу рестораторам доводиться вирішувати ряд проблем. Однією з найбільш актуальних є проблема управління ресторанним персоналом, так як наявність кваліфікованого і добре навченого персоналу – одна з найважливіших складових успішності ресторанного бізнесу. Система управління персоналом забезпечує безперервне вдосконалення методів роботи з кадрами. В основі цих відносин лежать принципи, методи і форми впливу на інтереси, поведінку і діяльність працівників із метою максимального їх використання [1].

Психологія управління – галузь психології, яка пропонує психологічні знання про управлінську діяльність. Вона включає в себе досвід з психології особистості, психології творчості, соціальної психології, та знаходиться в тісному зв'язку з практичною психологією. Також психологія управління бере багато повчального з досвіду акмеології.

Психологія управління людськими ресурсами відображає психологічні проблеми, розкриває принципи підбору кадрів,

планування роботи з персоналом, оцінювання діяльності співробітників, психологічного консультування та навчання кадрів в організації, висвітлює роль психологічної служби в процесі вдосконалення системи управління.

Методи психологічного управління:

1. Спостереження – найпоширеніший метод, який дає змогу одержати цікаві відомості про співробітника, манеру її поведінки, характер взаємин з іншими людьми, особливості її спілкування, впливу на інших тощо. Кожного співробітника можливо розглядати в різних ситуаціях і при різних видах обслуговування. Працівник залу та бару потрібен володіти стресостійкістю, вмінням працювати з примхливим гостем, з людьми в нетверезому стані.

Метод спостереження може мати такі різновиди:

– узагальнення незалежних характеристик. Наприклад, створити щоденник співробітника, в якій інші співробітники (можливо анонімно) ставлять йому відмітки за методом Дельфи, за 10-бальною системою, за різними категоріями: професіоналізм, вміння спілкуватися з гостями закладу, вміння спілкуватися та знаходити спільну мову з колегами, відповідальність;

– аналіз продуктів діяльності для співробітників залу проводиться шляхом обчислення середнього чека і вміння робити продажі, співробітника кухні можна оцінити за його вмінням вносити продуктивні ідеї в розробку нового меню і з його пізнань у приготуванні страв з різних виробничих процесів;

– метод опису значущих ситуацій застосовується переважно в моменти найбільш важливіших для закладу подій (багаточисельних банкетів, концертних заходів тощо) [1; 2].

Особові якості характеризують зовнішній образ співробітника, який достатньо стабільно виявляється в колективі і є невід’ємною частиною соціології особи. Особові якості можна розділити на ділові (організаційні), які необхідні для виконання конкретних функцій і завдань, і моральні (етичні), такі, що відображають прояв особистої моралі людини. У кадровій роботі необхідно також знати достоїнства і недоліки співробітників, виходячи з яких їм підбирається робоче місце, намічається службова кар’єра і забезпечується просування.

На рівні підприємства громадського харчування широко застосовуються такі методи, як опитування, інтерв’ю, бесіда та анкетування. Опитування – це метод одержання інформації (у письмовій або усній формі) на основі чітко сформульованих

питань, на які слід дати однозначні відповіді (як правило «так» або «ні»). Він застосовується, щоб з'ясувати, чи розуміють співробітники певні завдання, а також з метою одержати інформацію про інтереси, погляди, почуття, мотиви діяльності та поведінки співробітника. Для цього методу можливе, як проведення бесіди, інтерв'ю, так і метод анкетування.

Бесіда – це метод одержання інформації зі слів опитуваного. Або він має такі недоліки: по-перше, інформація може бути неточною (якщо співрозмовник не щирий) і, по-друге, можлива суб'єктивна оцінка співрозмовника.

Інтерв'ю – метод отримання інформації зі слів опитуваного. Всі запитання та відповіді повинні фіксуватися. У цьому відмінність інтерв'ю від звичайної бесіди. В сфері обслуговування ці методи застосовуються при роботі з гостями закладу для з'ясування їх смаків, запитів і переваг.

Анкетування також використовується при прийомі на роботу (табл. 1) [4]. При опрацюванні анкети слід звернути увагу на розбірливість почерку та чіткість формулювання відповідей, пропущені або залишені без відповіді питання, перерви в роботі, суперечність вказаних в документі даних, періодичність зміни роботи, причина зміни міста роботи. Правильне вивчення анкетних даних дає змогу не тільки отримати загальне враження про працівника, а й підготуватися до співбесіди з ним.

Також метод періодичного анкетування гостей закладу є дуже корисним для діяльності закладу. В анкетах для гостей використовуються такі запитання з проханням оцінити від 1 до 5:

1. Особисте враження після першого відвідування оцінить обслуговування.
2. Атмосфера ресторану, його інтер'єру, дизайну, сервіровка столу, різноманітності меню.
3. Якість приготованих страв.

З метою підвищення якості ресторанних послуг слід систематично проводити самооцінку обслуговування – анкетування персоналу з приводу їх взаємодії зі споживачами обслуговування. Даний захід дозволить керівництву ресторану сформувати і документально оформити політику у сфері якості. А також можливе проведення опитувань клієнтів методом анкетування для виявлення їх власної думки про якість наданих рестораном послуг [3; 4].

Таблиця 1

**Анкета для співробітника залу для оцінювання його навиків
обслуговування гостей**

	ніколи	рідко	зазвичай	часто	завжди
Доброзичливість при обслуговуванні гостей:					
дотримання обслуговуючим персоналом стандартів зовнішнього вигляду і правил поведінки.					
Продаж десертів:					
виявляє переваги Гостя і запропонує йому допомогу у виборі відповідних страв;					
точність і своєчасність виконання замовлення і обслуговування в цілому;					
розповідає Гостю про спеціальні пропозиції, що проходять, акціях та новинки меню;					
повідомляє про час приготування страв і уточнює, в якій послідовності страви слід подати.					
Своєчасність сервірування столу і зміна брудного посуду.					

1. Метод експерименту можливо застосовувати, як спільну діяльність всього керуючого підрозділу, що складається з управляючого, адміністраторів, старшого бармену, шеф-кухаря та арт-директора для просування нововведень закладу, що при грамотному підході допоможе збільшити кількість відвідувачів закладу. Також цей метод допомагає уникнути застоялих форм роботи всього колективу.

2. Метод вивчення документів передбачає опрацювання протоколів зборів, плани роботи, кадрова документація, насамперед

посадові інструкції, до розробки яких треба підходити з особливою увагою, та уникати шаблонів. Також до цього методу потрібно віднести також опрацювання анкет.

3. Метод впливу вважається важливою складовою управління людськими ресурсами, оскільки управлінська діяльність не існує поза спілкуванням. цей метод спрямований саме на те, щоб виявити зміну поведінки і діяльності партнера по спілкуванню. Для закладів громадського харчування особливе значення має доброзичлива атмосфера серед співробітників, їх дружельобне становлення один до одного. З цього складається атмосфера закладу.

4. Метод «мозкового штурму» полягає в генерації ідей учасниками творчої групи, очолюваної керівником закладу. До складу групи повинні входити керівник, адміністратори закладу, бармени, старший бармен, шеф-кухар. Найкраща кількість 5-10 чоловік. Вони знайомляться з висунутими під час «мозкового штурму» ідеями і вибирають ті, що варто реалізувати (як правило це 10% висунутих ідей). Під час «мозкового штурму» формуються нові тенденції та напрямки розвитку закладу, але це все повинно входити до загальної концепції закладу. Це можуть бути різні програми лояльності, акції, знижки, «щасливі часи» тощо [5].

При «мозковому штурмі» рекомендовано керуватися такими принципами:

- недопустимість критики ідей;
- вільне висловлювання ідей;
- чим більше ідей, тим краще;
- обмін думками і поєднання ідей.

5. Метод Дельбека застосовується для вирішення завдань, що вимагають знань у різних галузях, і передбачає активний творчих підхід до розв'язання проблем групи кожною особою. Метод охоплює кілька етапів:

- виявлення проблеми;
- виявлення чинників, що сприяють і перешкоджають виконанню мети, і встановлення зв'язку між ними;
- пошук варіантів розв'язання проблеми і вибір найоптимальнішого варіанта [5].

Наприклад, найбільш частою проблемою є низька якість обслуговування. Основними чинниками, що перешкоджають якісному обслуговуванню є відсутність висококваліфікованого персоналу. Для розв'язання цієї проблеми керівництвом заклади повинна бути

розроблена система навчання нових співробітників. Заклад повинен мати основний склад, який має достатній кваліфікаційний рівень для навчання нових співробітників. Ефективність навчання кадрів забезпечують такі психологічні чинники:

- розв’язання у процесі навчання реальних практичних проблем, розглядання реальних ситуацій та їх обговорювання;

- орієнтація навчання на розвиток співробітника, наприклад, для співробітників залу ознайомлення їх с історією напоїв, вивчення брендів і їх основних відмінностей. Для співробітників кухні це вивчення національних кухонь, їх особливостей і різних видів виробничих процесів. вивчення тонкощів різних видів теплової обробки і температурного режиму;

- побудова навчальної роботи від складного до простого, наприклад, вивчення меню набуває більшої ефективності, якщо проводиться в ігровому вигляді: екзаменатор загадує блюдо з меню, а співробітники за допомогою відкритих і закритих питань, намагаються відгадати, цю страву, за максимально короткий час;

- орієнтація на самостійність здобуття знань, відмова від «інформаційного підходу», наприклад, при розгляданні якоїсь теми надається завдання співробітнику, який має більший досвід роботи, підготувати доклад про прийоми сервіровки, та показати це наглядно.

- використання у навчанні послідовностей «від знань до практичних дій». Можливо проведення рольової гри «Обслуговування гостя». Кожний із співробітників залу по черзі виконує обслуговування, інші грають роль шумної компанії гостей, які роблять замовлення, при цьому максимально намагаючись створити проблемну і конфліктну ситуацію [4; 5].

Також в роботі з навчання персоналу залу існує рольова гра «Посмішка на мільйон». Суть в тому, що слова, сказані з посмішкою або без мають різне звучання. Для проведення гри одному із співробітників пропонують сказати одну і ту ж саму фразу з посмішкою, а потім повторити її не усміхаючись, наприклад «я можу запропонувати вам що-небудь ще?». Кажучи її, він повинен стояти спиною до групи. а група в свою чергу повинна вгадати, який з варіантів сказано, посміхаючись, а який ні. При проведенні цієї гри персонал залу на конкретному прикладі розуміє важливість доброзичливого ставлення до гостя в момент обслуговування.

Ще один цікавий метод, який може допомогти в роботі персоналу залу з відвідувачами закладу – це «метод Сократа».

Він заснований на прагненні захистити співбесідника від того, щоб той сказав «ні». Як тільки співбесідник скаже «ні», його дуже важко повернути у зворотний бік. Метод названий ім'ям старогрецького філософа Сократа, який часто користувався їм, прагнучи вести бесіду так, щоб співбесідникові було легко сказати «так». Як ми знаємо, Сократ неодмінно доводив свою точку зору, не викликаючи з боку опонентів не тільки явного обурення, але навіть самих незначних негативних реакцій. Знання цього методу допомагає усунути конфліктних ситуацій з «проблемним гостем».

Психологічні методи управління – дозволяють встановити призначення і місце співробітників в колективі, виявити лідерів і забезпечити їх підтримку, пов'язати мотивацію працівників з кінцевими результатами виробництва, забезпечити ефективні комунікації і вирішення конфліктів в колективі. Ці методи складають науковий інструментарій в роботі з персоналом, дають необхідні дані для підбору, оцінки, розстановки і навчання кадрів. Головним в цих методах є звернення до внутрішнього світу людини, його особі, інтелекту, відчуттям, образам і поведінці з тим, щоб направити внутрішній потенціал людини на вирішення конкретних завдань підприємства [3].

До найбільш важливих результатів психологічного управління можна віднести:

- формування «команд» на основі психологічної відповідності співробітників;
- комфортний психологічний клімат в колективі;
- формування особистої мотивації людей виходячи з концепції закладу;
- мінімізацію психологічних конфліктів, як між співробітниками, так і між персоналом і гостями закладу;
- зростання інтелектуальних здібностей членів колективу і рівня їх освіти [1].

Методи управління персоналом – це конкретні прийоми і способи впливу адміністрації на персонал для досягнення певних цілей. Методи управління різноманітні, але їх вплив на персонал підприємства в цілому і на кожного окремого працівника опосередковано мотивацією.

У поведінці людей важливу роль відіграють потреби та інтереси. Усвідомлені потреби спонукають до дії. Сукупність потреб,

на досягнення яких спрямована діяльність людей, визначає мотиваційну спрямованість методів управління (табл. 2) [1].

Таблиця 2

Методи управління персоналом

Завдання управління персоналом	Що потрібно визначити	Методи дослідження
Формування структур і штатів	1. Психологічно обґрунтовані норми керованості і оптимальний розмір виробничих колективів. 2. Професійно-кваліфікаційні вимоги до працівників.	Аналіз змісту трудової діяльності, відповідності професійним вимогам робочого місця. Моделювання, експертні оцінки.
Підбір кадрів	1. Рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей особистості. 2. Індивідуально-психологічні особливості людини, її спрямованість	Спостереження, бесіда, вивчення документів, тести інтересів, інтелектуальні тести, тести спеціальних здібностей, експеримент.
Розвиток персоналу	1. Рівень професійних знань, умінь, навиків і бажань працівника. 2. Найбільш ефективні форми професійного навчання. 3. Ефективні міри впливу на персонал.	Опитування, експертні оцінки, бесіда, ділові ігри, ситуаційні завдання, експеримент, тренінг.
Оцінка і розстановка кадрів	1. Відповідність працівника його робочому місцю. 2. Можливість подальшого співробітництва. 3. Результати трудової діяльності.	Опитування (анкетування, інтерв'ю), групова оцінка особистості, експертна оцінка, спостереження
Рациональне використання персоналу	1. Причини порушення дисципліни. 2. Стан соціально-психологічного клімату в колективі. 3. Ефективність кадрової служби та політики підприємства.	Аналіз документів, тести, анкетування, метод опитування, аналіз дисциплінарної влади, бесіда. Аналіз результатів роботи.

У результаті проведеної роботи було з'ясоване наступне:

1. Вибір правильних методів управління обумовлюється видом і особливостями мотивів того чи іншого працівника.

2. Всі ці методи управління враховують особливості взаємодії людей у колективі, способи передачі інформації, морально-ціннісні орієнтири, культуру, традиції. Вони сприяють утворенню і розвитку колективу завдяки впливу на свідомість і поведінку працівників шляхом врахування їхніх потреб, здібностей, мотивів, цілей тощо.

3. При застосуванні психологічних методів оцінюють такі психічні особливості людей, як: темперамент, характер, здібності, емоції, віра, мотиви.

4. Корпоративна культура є складовою соціально-психологічного впливу керівництва. Корпоративна культура може як значно збільшити ефективність застосування соціально-психологічних методів, так і повністю нівелювати її.

5. Існує проблема низької мотивації працівників. Для усунення даної проблеми було розроблено анкету для співробітника залу з оцінювання його навиків обслуговування гостей. Її заповнило 16 працівників закладу і за її результатами була введена внутрішня кваліфікація робітників залу, що привело до значного покращення рівня обслуговування в закладі [4].

Отже, застосувавши всі вищеописані методи на одному із закладів громадського харчування, були зроблені висновки, що слід стежити, щоб працівники закладу були задоволені та достатньо стимульовані, що у свою чергу принесе користь закладу. Психологічні методи управління людськими ресурсами є найбільш тонким інструментом дії на колектив у цілому і на окремого працівника.

Список використаних джерел та літератури:

1. Щёкин Г. В. Теория и практика управления персоналом : учеб.-метод. пособ. / Г. В. Щёкин. – [2-е изд., стереотип.]. – Киев : МАУП, 2003. – 280 с.

2. Орбан-Лембрик Л. Е. Психология управления : посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ : Академвидав, 2003. – 568 с.

3. Лозниця В. С. Психология менеджменту. Теория і практика : навч. посіб. / В. С. Лозниця. – Київ : ТОВ «УВПК «Екс об», 2003 – 512 с.

4. Чудновский В. Н. Ресторанный бизнес / В. Н. Чудновский. – М. : Академия, 2011. – 124 с.

5. Аветисова А. О. Напрями розвитку основних секторів ресторанного господарства / А. О. Аветисова // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – Вип. 19. – Т. 3. – С. 147-151.

Л. М. Пугач,
студентка

Науковий керівник: С. І. Тафінцева,
кандидат педагогічних наук
(м. Хмельницький)

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ «МАТЕМАТИКА» С. О. СКВОРЦОВОЇ ТА О. В. ОНОПРИСНКО

Гендерний підхід – механізм утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості, що передбачає відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка і жінки, заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості. Цей підхід є необхідною умовою реалізації гендерного виховання та є складовою особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу на всіх рівнях освіти.

Упровадження гендерного підходу до всіх сфер життєдіяльності суспільства, і в освіту, зокрема, ґрунтується на низці законодавчо-нормативних документів. Перш за все це Конституція України, стаття 24 якої проголошує рівність прав чоловіка і жінки. У 2005 році був прийнятий Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». У статті 21 вказаного Закону «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці» зокрема зазначено як необхідність «...підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків».

У 2009 році Україна підписала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, згідно з якою держава зобов'язана усунути будь-яку стереотипну концепцію ролі чоловіків і жінок на всіх рівнях і у всіх формах навчання, у тому числі й через

перегляд програм і підручників [4]. Ефективне забезпечення виконання цієї концепції можливе, на нашу думку, лише за умови врахування результатів здійснених гендерних аналізів (експертиз) програм, підручників та посібників.

Задля дієвого впровадження гендерного підходу в усі сфери життя українського суспільства, в тому числі й систему освіти, у 2013 році було прийнято Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. включно. У програмі зазначається один і можливих і визнаний як оптимальний та комплексний варіант розв'язання проблеми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а саме: «здійснення заходів щодо виконання положень Декларації тисячоліття ООН, зокрема в частині забезпечення гендерної рівності; ... виконання на постійній основі робіт із впровадження гендерних підходів у систему освіти» [5].

На виконання вищезгаданого Закону Міністерство освіти і науки України також видало наказ №839 від 10.09.2009 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», в якому передбачено низку заходів щодо вирішення вказаної проблеми. У червні 2015 р. при Міністерстві освіти і науки України було створено Робочу групу з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації у сфері освіти, серед завдань якої – забезпечення інтеграції гендерного компонента в освіту на всіх її рівнях, зокрема й через розробку стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти.

Для успішної реалізації навчально-виховного процесу, один із основних засобів навчання – шкільний підручник – має враховувати зміни, що відбуваються у суспільстві, і потреби громадян.

Шкільні підручники характеризуються системою гендерних образів і символів, що сформовані під впливом суспільних поглядів на роль чоловіка і жінки в соціумі. Це відбувається за допомогою використання ген дрено-маркованої лексики, малюнків та алегорій. Саме підручник стимулює учнів до засвоєння стереотипних, часто дискримінаційних уявлень про соціальні прояви чоловічого й жіночого начала.

Каналами гендерної соціалізації є передусім мовленнєві засоби підручника (форма й зміст) і художні (ілюстрації, малюнки, світлини). І візуальний, і вербальний образи диктують певні

стереотипи, а також нав'язують певні моделі поведінки і оцінки дійсності [2].

Вперше в Україні гендерну експертизу підручника здійснив П. Фролов. У праці «Гендерна експертиза шкільних підручників» учений стверджує, що підручник є «театром» гендерних стосунків і наголошує, що автори повинні чітко усвідомлювати, які зрушення у способах сприйняття об'єктів може зумовити пропонований текст і на які способи взаємодії з оточенням налаштовують розставлені у підручнику акценти [6].

Здійснюючи гендерний аналіз підручників для початкової школи, слід урахувувати особливості навчальної дисципліни. Гуманітарні науки давно стали предметом гендерного аналізу, оскільки складовою частиною їх вивчення є відносини макрорівня: «групи чоловіків і жінок – суспільство», відносини «особистість – суспільство». Точні науки продукують гендерні стереотипи імпліцитно, неявно, в процесі вивчення предметів, залежно від логіки подачі матеріалу, змісту підручника, статі вчителя та його гендерних установок [1].

Гендерний аналіз текстів підручників та посібників для початкової школи, проведений українським психологом О. Кікінеджи за допомогою контент-аналізу тексту, включав порівняльний аналіз: частоти зображень статей загалом; у певних видах діяльності та соціальних ролях [3].

Узагальнення наведених алгоритмів аналізу й отриманих їх авторами даних дає можливість стверджувати, що головне місце під час гендерної експертизи шкільних підручників займає описовий аналіз. Основну увагу при цьому зосереджено на репрезентації жінок і чоловіків на сторінках підручників, у змісті текстів та заголовках. Також учені використовують контент-аналіз – кількісний (змістовий) та якісний (структурний). Перший бере до уваги зміст повідомлення (про що говориться), другий – контекст повідомлення (як говориться), що дозволяє виявити також латентну інформацію, яку несе в собі текст. Крім цього, цей метод передбачає врахування невербальної інформації (ілюстрації, схеми, таблиці тощо)

Варто зауважити, що автори підручників, як і всі ми, – продукти чого суспільства, в якому зросли і формувалися, в якому наявна, гендерна дискримінація, що часто вважається нормою, а тому закономірно, що буває важко – без особливого аналізу й свідомого критичного підходу – помітити продукovanі гендерні стереотипи.

Тому при проведенні дослідження підручників «Математика» авторів С. О. Скворцової та О. В. Онопрієнко ми дослідили:

1. Частоту і специфіку зображення представників обох статей у змісті підручників. При цьому звернули увагу на співвідношення кількості представлення на зображеннях та у текстах чоловічого та жіночого образів.

2. Наявність або відсутність представлення осіб різних статей в стереотипних гендерних ролях:

2.1 наділення представників різних статей певними рисами характеру: турботливість, пасивність, слабкість, емоційність, чутливість – для дівчат, допитливість, сила, сміливість, активність, схильність до ризикованої поведінки – для хлопців;

2.2 сфера зайнятості дорослих (приватна сфера – сім'я, господарство, піклування про дітей або соціальний успіх, професійний ріст);

2.3 розподіл професій на «чоловічі» та «жіночі»;

2.4 кількість та спосіб проведення вільного часу дітьми.

3. Наявність або відсутність сегрегації і поляризації за ознакою статі – стереотипної тенденції, що виявляється у навмисному відокремлення, розділенні осіб обох статей, зображенні їх просторово окремо.

4. Використання гендерно чутливої мови – висловлювання, позбавленого андроцентризму та сексизму.

Мовний андроцентризм – це відображення у мові «нормативності» чоловічого та «другорядності» жіночого, передусім через вживання форм чоловічого роду для позначення групи осіб обох статей.

Мовний сексизм – вираження в мові чи мовними засобами тенденційних поглядів і переконань, які принижують, вилучають, недооцінюють та стерео типізують особу за ознакою статі.

1 клас

1. Чоловічий образ у підручнику зустрічається 39 разів, що становить 43%, жіночий – 53, що становить 57%. Таким чином, бачимо, що жіноча стать згадана у підручнику більше, ніж чоловіча, у 1,3 разів частіше.

2.1 Для обох статей, представлених у підручнику, характерна активність (походи, спостереження за птахами, ігри з м'ячем, катання на лижах).

2.2 Значна частина зображених чоловічих та жіночих образів представлені у навчальній діяльності. Хлопчики і дівчатка розв'язують задачі, пояснюють один одному певний навчальний матеріал тощо.

У підручнику представлені також задачі, що розкривають певні стереотипні форми поведінки у дорослих жінок та чоловіків. Наприклад, саме мама пригощала дітей яблуками. Також наявна порівняно велика кількість задач про бабусю. Вона і пече пиріжки, і купує цукерки та печиво, і зриває з дерева яблука та груші, і збирає гриби, і в'яже шарф.

Чоловічі ролі були зображені у задачах в ситуаціях, де чоловіки займаються:

- побілкою дерев («Іван Іванович побілів у парку 38 дерев, а Петро Петрович – 20...»);

- розведенням тварин («Господар мав 9 кролів...»);

2.3 У професійній діяльності чоловіки були зображені у професії кухарів («Кухар купив 3 десятки яєць...», «Діти допомогли кухареві Тарасу...»).

Професійна діяльність жінки у цьому підручнику була представлена у ролі продавчині.

Варто зазначити, що професійна роль чоловіка не є стереотипізованою, оскільки частіше у вигляді кухарів зображують жінок.

2.4 Вільний час хлопці і дівчата, зображені і підручнику, проводять переважно однаково – граються один з одним і з тваринами, м'ячем, малюють, спостерігають за птахами. Також такий вид діяльності, як збирання марок, що вважається суто чоловічим, показаний в обох статях.

Наявні задачі, в яких хлопці поливають квіти, а дівчата збирають у лісі гриби.

Проте в деяких задачах існує все ж стереотипізований розподіл між видами діяльності у вільний час дівчаток і хлопців.

Дівчата у задачах вибирають вбрання (сукні або спідниці, блузки), роблять банти для ляльок. пришивають гудзики.

Хлопці ж – змагаються з бігу, складають з паперу літаки, граються хлопавками.

3. Сегрегація і поляризація за ознакою статі в даному підручнику відсутні – діти обох статей об'єднані спільною діяльністю і часто перебувають у взаємодії.

4. Мова підручника є гендерно чутливою – жодних виявів андроцентризму або сексизму не виявлено.

2 клас

1. Чоловічий образ у підручнику зустрічається 85 разів, що становить 52%, жіночий – 78, що становить 48%. Таким чином, бачимо, що представники чоловічої і жіночої статі зустрічаються у підручнику майже з однаковою частотою.

2.1 Обидві статі зображені достатньо активними – разом грають у волейбол, беруть участь у спортивних змаганнях в одній команді, збирають жолуді та шишки, садять цибулю, займаються танцями.

2.2 Образ жінки показаний частіше у приватній сфері – під час ведення господарства, догляд за домашніми тваринами, приготування їжі.

Діяльність чоловіка показана переважно професійна.

Варто зазначити, що, всупереч стереотипам, в підручнику представлені види діяльності, спільні для чоловіків і жінок – садівництво дерев, покупка продуктів.

2.3 Серед чоловічих професій: учитель, садівник, господар, оператор на автозаправці, майстер, композитор. Жінка у професійній діяльності показана лише як продавчиня.

2.4 Кількість та спосіб проведення вільного часу дітьми.

Крім тих видів діяльності, що проводять діти разом, у підручнику представлені ще заняття, що є стереотипними і традиційно вважаються характерними для представників певної статі. У текстах задач дівчата: вирізають сердечка, пришивають гудзики та прикрашають зачіски стрічками. Хлопці ж – рибалять, змагаються у стрибках, виготовляють літаків із паперу, збирають марки, значки.

3. Сегрегація і поляризація за ознакою статі в даному підручнику відсутні – діти обох статей об'єднані спільною діяльністю і часто перебувають у взаємодії.

4. Мова підручника є гендерно чутливою – жодних виявів андроцентризму або сексизму не виявлено.

3 клас

1. Чоловічий образ у підручнику зустрічається 58 разів, що становить 57%, жіночий – 44, що становить 43%. Таким чином, бачимо, що представники чоловічої і жіночої статі зустрічаються у підручнику майже з однаковою частотою.

2.1 Наділення представників різних статей певними рисами характеру: турботливість, пасивність, слабкість, емоційність, чутливість – для дівчат, допитливість, сила, сміливість, активність, схильність до ризикованої поведінки – для хлопців.

У підручнику для 3 класу відсутні випадки, коли представники будь-якої статі активно проводили час, грали в ігри. Більше уваги приділено участі учнів у навчальній діяльності.

2.2 Сфера зайнятості дорослих (приватна сфера – сім'я, господарство, піклування про дітей або соціальний успіх, професійний ріст).

Образ і чоловіка, і жінки рівномірно представлені у приватній сфері. Образ дорослої жінки – мами і бабусі, представлений переважно під час виконання такого виду діяльності, як прополювання грядок, збирання урожаю, покупка продуктів, заготівля їх на зиму, догляд за домашніми тваринами. Чоловік – тато та дідусь також задіяні у покупці продуктів та розведенні тварин, але консервацією і заготівлею не займаються. Натомість виконують такий вид роботи, як копання траншеї.

2.3 Розподіл професій на «чоловічі» та «жіночі».

У професійній сфері чоловіки показані частіше, професії різноманітніші: тесляр, коваль, маляр, майстер, електрик, пасічник, кухар, робітник, лісник, фермер. Жінки ж у професійній діяльності змальовані, як кравчині, друкарки, швачки. Слід зазначити, що такий розподіл є традиційним та стереотипним.

2.4 Кількість та спосіб проведення вільного часу дітьми.

Дівчатка, окрім навчальної діяльності, складають букети із квітів, роблять ляльці бант, підписують листівки та допомагають мамі у прополюванні грядок. Хлопці ж – бігають навколо клумби, допомагають татові збирати картоплю.

3. Сегрегація і поляризація за ознакою статі в даному підручнику відсутні – діти обох статей об'єднані спільною діяльністю і часто перебувають у взаємодії.

4. Мова підручника є гендерно чутливою – жодних виявів андроцентризму або сексизму не виявлено.

4 клас

1. Чоловічий образ у підручнику зустрічається 101 раз, що становить 66%, жіночий – 51, що становить 34%. Таким чином, бачимо, що представники чоловічої статі зустрічаються у підручнику майже у 2 рази частіше за представників жіночої.

2.1 Наділення представників різних статей певними рисами характеру: турботливість, пасивність, слабкість, емоційність, чутливість – для дівчат, допитливість, сила, сміливість, активність, схильність до ризикованої поведінки – для хлопців.

У підручнику для 4 класу активність виявляють переважно хлопці – займаються туризмом, виступають пішоходами, лижниками, велосипедистами. На одному із зображень підручника показана дівчинка – туристка.

2.2 Жіночі образи – мама і бабуся, показані в підручнику, коли вони печуть пиріжки, торт, виготовляють сік. Чоловіки ж займаються розпилюванням колоди, фарбуванням рамок для картин.

2.3 Професії чоловіків, змальовані у підручнику: штукатур, майстер, фермер, садівник, гончар, тесляр, кухар, спортсмен, працівник Інтернет-магазину, робітник, мисливець, слюсар. Професії жінок: оператор комп'ютерного набору, учителька, майстриня, кравчиня, вчителька.

2.4. Дівчата показані переважно у навчальній діяльності. Наявна задача, у якій дівчинка виготовляє закладки для книг. Хлопці ж – часто задіяні фізичною працею – бігають, є лижниками, пішоходами.

3. Сегрегація і поляризація за ознакою статі в даному підручнику відсутні – діти обох статей об'єднані спільною діяльністю і часто перебувають у взаємодії.

4. Мова підручника є гендерно чутливою – жодних виявів андроцентризму або сексизму не виявлено.

Отже, здійснивши контент-аналіз підручників «Математика» С. О. Скворцової та О. В. Онопрієнко з точки зору гендерного підходу, можна зробити наступні висновки:

1. У підручниках з 1 по 4 клас поступово збільшується кількість чоловічих образів по відношенню до жіночих. Так, у 1 класі про жіночу статтю згадується у 1,3 рази частіше, ніж про чоловічу, у 2 і 3 класах розподіл майже рівномірний, а у 4 класі чоловічі ролі переважають майже у 2 рази.

2. Зовнішній вигляд дітей на ілюстраціях підручника достатньо різноманітний – відповідно до ситуації, дівчата частіше у сукнях та спідничках, з довгим волоссям і стрічками у ньому, проте зустрічається, коли дівчатка одягнені у штани, шорти та футболки і носять короткі зачіски.

3. Переважно у текстах та задачах підручників хлопчики і дівчатка виявляють однакову активність – часто зображені у спільній активності діяльності – спорт, туризм, лижі, активні ігри на свіжому повітрі, заняття танцями. У навчальній діяльності діти також виявляють однакові розумові здібності – пояснюють один одному навчальний матеріал, розмірковують. Таке змальовування діяльності не є стереотипним і показує, що і хлопчики, і дівчатка можуть активно проводити час разом, не розділяючись на групи за статтю.

4. Процес організації дозвілля у текстах підручників та задачах показаний однаковим для представників обох статей. Часто і хлопчики, і дівчатка збирають марки, купують і рахують олівці та фломастери, допомагають батькам, перебувають у спортивній команді. Рідше зустрічаються задачі, що відповідають традиційним стереотипним уявленням про дозвілля хлопчиків і дівчат. У таких задачах дівчата складають букети, граються ляльками, хлопці ж – колекціонують значки, змагаються між собою. Швидше, це зумовлене прагненням урізноманітнити завдання, ніж нав'язати певні мотиви поведінки. У одній задачі дівчинка зав'язує ляльці бант, в іншій збирає марки, в третій – змагається у складі спортивної команди.

5. Що стосується діяльності дорослих людей, то чоловіки частіше змальовані у професійній діяльності. Кількість і різноманітність чоловічих професій збільшується від 1 класу до 4. Рідше показані чоловіки у приватній сфері, переважно купуючи продукти, працюючи на городі та розводячи домашніх тварин. Жінки ж у домашній сфері показані частіше, ніж у професійній. Важливим є те, що у підручнику показано, що одні і ті ж професії можуть бути зайняті представниками рівних статей: учитель-учителька, майстер-майстриня. Також жінки і чоловіки виконують не характерні, з традиційної точки зору, ролі: жінка-друкарка, оператор комп'ютерного набору, чоловік – кухар.

6. Сегрегація і поляризація відсутні – хлопчики, дівчата, жінки і чоловіки перебувають у взаємодії, спілкуються, часто є об'єднаними спільною діяльністю.

7. Мова підручника є гендерночутливою, жодних висловів на кшталт «Це не жіноча/чоловіча справа», прояву переваги однієї статі над іншою, розмежування у правах та обов'язках не виявлено.

В цілому, підручник є достатньо гендерночутливим, сприяє всебічному розвитку особистості, показує, що і хлопці, і дівчата

можуть поводитись, обирати рід занять, навчатись, організовувати дозвілля відповідно до своїх вподобань та бажань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гендерні стандарти сучасної освіти : [збірка рекомендацій]. – Київ : СПД Шостачук О. П., 2011. – Ч. II. – 257 с.
2. Генсіцька-Антонюк Н. О. Особливості гендерного аналізу шкільних підручників з математики / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Інноватика у вихованні. – 2015. – Вип. 2. – С. 149-156.
3. Кікінеджі О. М. Ідентифікація як соціально-психологічний феномен диференціації статі : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Кікінеджі Оксана Михайлівна. – Київ, 2012. – 381 с.
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та факультативний протокол до конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main/cgi?nreg=995_207. – Назва з титул. екрану.
5. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручників / О. А. Малахова, О. А. Марущенко, Т. В. Дрожжина, Т. В. Коробкіна // Експертиза шкільних підручників. – Київ : Педагогічна думка, 2006. – С. 48-56.
6. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників (до постановки проблеми) / П. Фролов. – Київ, 2001. – 36 с.

Л. О. Савчук,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Актуальність психолого-педагогічної проблематики обумовлена насамперед тим, що вона охоплює основні напрямки використання комп'ютерних технологій в сучасній освіті. Достатньо відмітити, що до зазначеної проблеми відноситься таке питання, як подолання психологічного бар'єру, що виникає у потенційних користувачів по відношенню до комп'ютерних

технологій і пов'язаною з цим потребою оволодівати значним об'ємом інформаційних матеріалів. Психологічними вимогами до організації пізнавальної діяльності студента є стимулювання психологічних механізмів організації уваги, тренування пам'яті, розвиток мислення.

Психолого-педагогічне обґрунтування необхідне і при вирішенні питань, пов'язаних з навчанням інформаційним технологіям. Відбір навчального матеріалу в системі освіти повинен бути обумовлений не лише в дидактичному аспекті, який передбачає виконання всіх принципів і закономірностей навчання, але й психологічному, якщо мати на увазі органічну триєдність мети в процесі навчання інформаційним технологіям: навчання, виховання й розвиток студентів в інформаційному суспільстві [1].

Та найбільш актуальною на сьогоднішній день є проблема психологічного впливу активного використання комп'ютерної техніки в якості ефективного засобу навчання. Тут виникає безліч питань, так чи інакше пов'язаних з розробкою цілісної психологічної концепції навчання інформаційним технологіям. Мається на увазі весь комплекс питань, пов'язаних з формуванням мотивації і пізнавального інтересу в навчанні; встановлення раціонального, педагогічного виправданого діалогового спілкування студентів з комп'ютером на всіх етапах ознайомлення і засвоєння відповідної навчальної інформації; поєднання індивідуальних, групових і колективних форм комп'ютерного навчання; розвиток самостійності; організація оперативного контролю засобами комп'ютерних технологій; виявлення найбільш ефективних шляхів формування творчих здібностей студентів; організація продуктивної взаємодії викладача і студентів, а також студентів один з одним в умовах комп'ютерного навчання [2].

Потрібно відмітити, що більшість з вказаних вище проблем ще не досліджені повністю. В остання роки з'явився ряд публікацій, в яких відображено спроби з певних психологічних позицій визначити раціональні шляхи використання комп'ютерної техніки в навчальному процесі. Обґрунтуванню психологічних проблем комп'ютеризації присвячені також праці багатьох зарубіжних вчених. Виникнення концепції «людських відносин» пов'язують з ім'ям австралійсько-американського соціолога Е. Мейо. У ході досліджень на заводі Хоуторне компанії «Вестерн електрик» Е. Мейо і Ф. Ротлісбергер виділили важливу роль психологічних факторів у

діяльності працюючих. Основний висновок їх багаторічних досліджень зводився до того, що вирішальний вплив на зростання продуктивності праці робітника роблять не матеріальні, а психологічні та соціальні фактори. Подальший розвиток зарубіжних досліджень, що мають відношення до трудової та професійної діяльності, було безпосередньо пов'язане з проблемами автоматизації і проектування технічних систем [3].

Так М. Монмомен виділяє три класи концепцій розвитку особистості. Перший напрямок – дослідження людських чинників, воно присвячене вивченню здібностей, професійних якостей, навичок, характеру та особливостей праці. Внаслідок широкої комп'ютеризації техніки тенденція останніх років для даного напрямку – переміщення акценту уваги на інтерфейс між людиною і комп'ютером. Когнітивні процеси, що виникають в процесі операторської діяльності, встановлюють абсолютно нові принципи мислення і розумового навантаження. Відбувається заміна старого поняття «людина-машинна система» на нове – «взаємодія між людиною і комп'ютером».

Наступний напрямок – ергономіка, орієнтована на операторську діяльність, більшою мірою було звернуто на вивчення розумових процесів прийняття рішень, аналізу інформації в реальних умовах управління технікою. В даному випадку оператор розглядається не як машина чи комп'ютер, а як мислитель. Основне завдання досліджень полягає в аналізі характеру та особливостей операторської діяльності.

Третій напрям – макроскопічна ергономіка, або макроергономіка (організаційне проектування та управління), орієнтоване на глобальне проектування діяльності, тобто облік організаційних, економічних, соціальних, культурних та ідеологічних аспектів праці в соціотехнічних системах.

Саме вітчизняні дослідники (І. Ріхтер, П. А. Шевальов та ін.) акцентували увагу на тому, що людина – це не машина, а суб'єкт діяльності, керований свідомістю, і тому на перший план повинні виходити особистісні якості, особливості і здібності.

Проаналізувавши різні підходи до вирішення цих питань, слід зазначити що їх розв'язок направлений в першу чергу на формування всебічно розвиненої, гармонійної особистості. При цьому відмітимо, що основною характеристикою поняття «всебічний розвиток особистості» є його динамічність, тобто безперервність процесу

пізнання, збагачення в своєму розвитку. Отже, одним із головних засобів вирішення психологічних проблем щодо ефективного використання комп'ютерних технологій у навчанні є залучення студентів до активної пізнавальної діяльності.

Зазначимо, що структура діяльності людини істотно змінюється у зв'язку з використанням сучасних інформаційних технологій. Комп'ютер є потужним інструментом, який у великій мірі перетворює інтелектуальну і мотиваційну сферу особистості людини, вносячи свої корективи. Тому використання комп'ютера у процесі навчання відіграє важливу роль в становленні особистості студентів за умови педагогічного осмислення впровадження комп'ютера у навчальний процес.

Важливо відмітити, що один з найбільших ефективних прийомів стимулювання пізнавальної діяльності студентів, формування мотивів навчання пов'язаний зі створенням проблемних ситуацій. Це означає, що в умовах комп'ютеризації повинні бути в повній мірі використанні психологічні закономірності, відображені в структурі теорії проблемного навчання.

Таким чином, психологічний аспект проблеми ефективності комп'ютерного навчання пов'язаний з аналізом пізнавальної діяльності, як головного механізму досягнення навчальних цілей, а педагогічний аспект передбачає виявлення і використання закономірностей самого процесу навчання, переосмислення педагогічних закономірностей з врахуванням специфічних умов комп'ютеризації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коломієць А. М. Функції освіти в період становлення інформаційного суспільства / А. М. Коломієць // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2007. – № 1. – С. 15-23.

2. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2011. – Т. 2 : Психологічна герменевтика. – Вип. 7. – 248 с.

3. Психологія праці : навч. посіб. / О.Р. Малхазов. – Київ : НАУ, 2008. – 168 с.

В. Г. Тафінцева,
методист
(м. Хмельницький)

РОЛЬ КУРАТОРА У ЗДІЙСНЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Становлення незалежної Української держави можливе з оновленням національної освіти, розробкою прогресивних технологій гуманізації, диференціації та інтеграції навчання, науково обґрунтованої системи патріотичного виховання громадян ХХІ століття. Тому на сучасному етапі становлення правової демократичної держави та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, громадянина – патріота України. Адже зміцнити і розвинути демократичну правову державу, яка ввійшла б повноправним суб'єктом до європейської спільноти можуть громадяни, які люблять свій народ, свою Україну, готові самовіддано захищати й розбудовувати її, які мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну моральність, знають свої права, свободи, обов'язки та вміють цивілізовано відстоювати їх, сприяючи громадянському миру і злагоді в суспільстві. Виховати таких можна за умови розвитку національної освіти, в якій система виховання та навчання ґрунтується на ідеях української героїчної історії, багатой культури, звичаях народу та глибокому знанні рідної мови, літератури, поваги до національних символів тощо.

Студентська молодь в усі часи є носієм активної життєвої позиції, рушійною силою соціальних змін, творчими представниками держави. Зважаючи на це, одним із пріоритетних завдань ВНЗстаєудосконалення навчально-виховного процесу, сприяння професійній і соціальній зрілості студентів, включаючи роль куратора в організації роботи з цією категорією через національно-патріотичне, інтелектуально-духовне, громадянсько-правове, моральне, екологічне та трудове, естетичне, фізичне виховання та утвердження здорового способу життя.

Специфіку виховної роботи зі студентською молоддю розглянуто у працях І. Бега, Г. Васяновича, І. Зязюна, Н. Ничкало,

С. Сисоєвої, М. Фіцули, І. Ящук та ін. Проблема роботи кураторів є предметом вивчення І. Бартеневої, О. Білої, Н. Давиденко, І. Литвин, Т. Осипової, С. Романової та ін. Проте робота кураторів академічних груп майбутніх вихователів ДНЗу напрямі здійснення національно-патріотичного виховання є мало досліджуваною проблемою і потребує подальшого вивчення.

За визначенням Енциклопедії освіти виховання – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється. Виховання – процес дискретний, перервний, здійснюється планомірно, обмежений місцем і часом [6, с. 87].

Виховання – поняття багатозначне, розглядається як суспільне явище, діяльність, процес, цінність, система вплив, взаємодія. Виховання у широкому соціальному сенсі є впливом на людину суспільства в цілому, що фактично ототожнює його з соціалізацією; в широкому педагогічному сенсі. Виховання є цілеспрямованою перетворювальною діяльністю, здійснюваною системою навчальних закладів; у вузькому педагогічному сенсі – виховною роботою, спрямованою на формування в дітей певних якостей, поглядів, переконань; у ще вужчому значенні – розв'язанням конкретних виховних завдань [6, с. 87].

Під процесом виховання розуміється виховна взаємодія, в ході якої педагог як носій суспільного досвіду систематично діє з метою вдосконалення особистості, будує свою діяльність на основі зворотної інформації про її результативність. Окремо взятий прояв виховної взаємодії називається виховною ситуацією, основою якої є педагогічні дії. Сукупність виховних дій і засобів спрямовується на оновлення і розвиток духовного світу особистості в умовах того чи іншого виховного інституту [6, с. 87].

У наукових джерелах [2; 5; 7; 10] процес виховання розглядають через співвідношення і взаємодіє таких компонентів: особистість вихованця як активного суб'єкта, виховні цілі, зміст виховання, модель організації виховного процесу, вихованість як результат виховання.

Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді розглядає національно-патріотичне виховання означеної вікової категорії як комплексну системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого

покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Також визначає важливим пріоритетом національно-патріотичного виховання формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [9].

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

- формування мовленнєвої культури;

- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [9].

Патріотичне виховання покликане виховувати у молодій людини високі моральні ідеали, почуття жертвовного служіння Батьківщині. Відомо, що основні риси громадянина формуються в

молодому віці під впливом загальнонародних цінностей, у взаємодії особистості з суспільством, яке на кожному етапі репрезентують родина, школа та різноманітні колективи [8, с. 170].

Патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто належного ставлення до Батьківщини та до представників спільних культури або країни. Таке виховання включає розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення працювати на благо рідної країни, її народу. Має застосовування як у сім'ї та школі, вищих навчальних закладах, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення [7, с. 39].

Актуалізація проблеми національно-патріотичного виховання студентської молоді зумовлена традиційно високим ступенем громадської активності студентства в державотворчих процесах, розбудові інститутів правової держави, які є невід'ємними атрибутами сучасного громадського суспільства. Процес формування патріотизму спрямований на підготовку молодого людини до активного громадського життя, також виховання у нього діяльної позиції щодо поточної суспільно-політичної ситуації. Патріотичне виховання слугує інтересам суспільства, оскільки захищає базові національні цінності, що визначають головні ментальні риси та особливості українців. Патріотизм як почуття особливої любові до Батьківщини є ознакою духовності. Бездуховна людина не може мати патріотичних почуттів узагалі. Патріотизм як любов до свого народу, нації, Батьківщини є рисою внутрішньої свободи добровільного самовизначення особистості; означає духовну зрілість, усвідомлення безперечної цінності своєї країни [1, с. 55].

А. Березін виділяє компоненти національно-патріотичного виховання [1, с. 56-57]:

– *когнітивний* компонент патріотичного виховання містить цінності патріотичного спрямування, у яких акумулюються знання про державу, народ, його історію та сучасність. Даний компонент визначається розумінням атрибутів власної держави, своїх прав і обов'язків, переконанням у розвитку України як демократичної

держави та розумінням важливості саморозвитку для всілякого сприяння зміцненню державності й суспільного добробуту.

– *етноідентифікаційний* компонент постає як досвід ідентифікації особистості з етносом, його традиціями й культурою. Він виявляється у здатності включатися в діяльність, спрямовану на пізнання культури й традицій свого регіону для збереження цих надбань для майбутніх поколінь.

– *емоційно-мотиваційний* компонент – це багатство почуттів, переживань, потреб, мотивів патріотичного спрямування. Цей компонент формується в процесі навчальної, краєзнавчо-пошукової, предметно-перетворювальної діяльності, спрямованої на збереження історичної пам'яті рідного краю, пам'яток культури, ушанування визначних осіб конкретного регіону. Наявність переживань, потреб та мотивів патріотичного спрямування дозволяє активно включатися в різноманітні види діяльності.

– *практичний* компонент – здатність до предметно-перетворювальної, краєзнавчо-пошукової діяльності та роботи зі збереження рідної природи й пам'яток національної культури. У практичному компоненті суттєвим є виявлення пізнавальних, пошукових, організаторських, предметно-перетворювальних умінь та вмінь суб'єкт-суб'єктної взаємодії як основи патріотичних навичок. Формування пізнавальних, пошукових, організаторських, предметно-перетворювальних, емпатійних навичок створює умови для розвитку патріотичних почуттів які, завдяки зміцненню внутрішньої мотивації, є основою становлення патріотичних переконань.

Саме куратор як наставник академічної студентської групи має більше можливостей у реалізації означених завдань національно-патріотичного виховання.

Зміст діяльності куратора у напрямі здійснення національно-патріотичного виховання визначає основні його функції:

– аналітична, яка передбачає ви вчення і врахування етнічних міжособистісних взаємин у групі, особливості їхнього почуття власної причетності до свого етносу, його мови, культури, історії тощо;

– організаторська – планування та організація національно-патріотичної виховної роботи в групі з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента, створення колективу в студентській групі, виховання у студентів державницького, громадянського світогляду тощо;

– комунікативна, спрямована на створення мікроклімату, доброзичливих стосунків у групі, корекцію позиції студентів із низьким та високим соціометричним статусом, що забезпечує позитивні зміни в міжособистісних стосунках і вихованні студентів в цілому.

Участь куратора в національно-патріотичному вихованні студентської молоді є пріоритетною. Але, безсумнівно, всі заходи повинні пройти через тіло і душу самого підростаючого покоління. Саме вони повинні бути співучасниками у багатьох справах, організаторами заходів, спрямованих на формування патріотизму українців. Наставникам, крім розмов, бесід, потрібно стимулювати, залучати студентську молодь до конкретних справ. Ставити в приклад тих, хто своєю активною позицією сприяє національно-патріотичному вихованню.

У відкритому питанні «Що є у Вашому розумінні «патріотизм»?», студенти факультету дошкільної освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії відзначили, що це насамперед любов до своєї країни, Батьківщини (81%). Таке пояснення «патріотизму» характерне для переважної більшості опитаних. Решта респондентів зазначили, що їм складно чітко охарактеризувати дане поняття. Справжні патріоти, на думку студентів, повинні дотримуватися національних звичаїв та традицій (36%); знати історію своєї держави, відстоювати її інтереси (21%); розмовляти українською мовою (17%); вболівати за проблеми України (13%); радіти її успіхам (11%). Лише 2% опитаних не визначилися з поняттям «патріотизм».

Прояви національно-патріотичного виховання у сім'ї студенти відзначили наступними відповідями: спілкувались виключно українською мовою (12%); читали українські народні казки (18%); співали українські колискові (23%); дотримувались більшості національних звичаїв та традицій (25%); сформували уявлення про поняття «Батьківщина» (8%); розповідали цікаві історії про героїв України (11%); їздили на екскурсії Україною (3%).

На запитання «Чи відчували Ви патріотичне виховання в академії?» 55% відповіли – «так», 45% – «ні». Студенти, які відповіли «так», вважають, що патріотичне виховання в академії полягає в наступному: в масових молодіжних заходах, що покликані ознайомити з українською культурою та традиціями (42%); популяризації національної культури, національної ідеї при вивченні суспільних дисциплін (38%); організації поїздок визначними місцями

України (12%); проведенні культурно-масових заходів, де звучать українські народні пісні, танці (5%); організація зустрічей із видатними діячами України під час яких відбувається популяризація національної культури (3%).

Досвід кураторської діяльності показав важливість залучення студентів до прибирання територій, прилеглих до навчального закладу, парків, берегів річок, озеленення території міста (насадження дерев) – все це виховує у громадян любов до рідного міста, малої Батьківщини, своєї держави; сприяє формуванню культури поведінки, почуття відповідальності та національної самосвідомості.

До визначних подій у житті країни в академії куратор проводить уроки мужності, години пам'яті, виховні години; організовує різноманітні конкурси, змагання, форуми. У вересні для студентів перший курсів проведено загально академічну лекцію «Моя Україна – вільна держава». У жовтні до Дня захисника України відбувся концерт патріотичної пісні «З любов'ю до тебе, моя Батьківщино».

З метою розвитку пізнавального інтересу та бережного ставлення до пам'яток культури студенти відвідують музей академії, де куратор знайомить з історією закладу, його традиціями; щорічно проводиться тематична година присвячена пам'яті М. М. Дарманського, організовуються екскурсії у музей-студію фотомистецтва, де представлена історія міста у фото, до Дня українського кіно систематично організовується відвідування кінотеатру для перегляду стрічок українських режисерів; студенти беруть участь у Шевченківських днях – конкурс читців та у Міжнародному конкурсі з української мови ім. Петра Яцика.

Щорічно куратор проводить заходи щодо вшанування пам'яті жертв голодоморів, масових політичних репресій, відзначення Дня Перемоги у другій світовій війні, відзначення Дня пам'яті Героїв Крут тощо.

Значну роль у національно-патріотичному вихованні молоді відіграють також екскурсії та походи різного територіального рівня. Традиційними є поїздки студентів екскурсійними маршрутами області (Самчики, Кам'янець-Подільський, Меджибіж) та України (Карпати, Луцьк, Львів, Київ, Умань та ін.).

Студенти факультету дошкільної освіти залучаються до волонтерської діяльності: організовують збір коштів, продуктів

харчування, іграшок, канцтоварів тощо для воїнів АТО, переселенців, для дітей-інвалідів реабілітаційного центру «Школа життя» та ін.

У результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання на факультеті дошкільної освіти забезпечується розвиток патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті; студентська молодь готова до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів та незалежності України з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Березін А. М. Психологічні чинники формування національної свідомості / А. М. Березін. – Київ, 2007. – 56 с.

2. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Л. : Світ виховання, 2009. – 335 с.

3. Гетьман І. А. Роль куратора в розвитку корпоративної культури ДГМА (по результатам исследований) / І. А. Гетьман, С. Г. Карнаух, Т. В. Кудерская. // Корпоративна культура організацій ХХІ століття : Зб. наук. пр. – Краматорськ, 2007. – С. 183-190.

4. Гребенюк О. С. Общие основы педагогики : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / О. С. Гребенюк, М. И. Рожков. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.

5. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації керівнику академічної групи з виховної роботи педуніверситету / О. А. Дубасенюк // Житомир, 2000. – № 3. – С. 4-16.

6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремінь. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

7. Ігнатенко С. А. Виховання громадянськості студентської молоді: метод. посібник / С. А. Ігнатенко. – Х. : Айлант, 2008. – 103 с.

8. Кухаренко П. М. Формування громадської позиції сучасної молоді / П. М. Кухаренко, О. О. Резнікова // Україна на зламі тисячоліть – 20 років незалежності (1991–2011) : зб. наук. пр. / Ред. кол.: Кобець А. С. – Д. : Вид-во «Придніпров'я», 2011. – Вип. 3. – С. 169-174.

9. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного

виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодонаціонально-патріотичного виховання узагальноосвітніх навчальних закладах від 16 червня 2015 року № 641. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154. – Назва з титул. екрану.

10. Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України «Про програму патріотичного виховання учнів та студентської молоді в навчальних закладах України» від 21.10.2013 р. № 1453/716/997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/37580. – Назва з титул. екрану.

С. І. Тафінцева,
кандидат педагогічних наук
(м. Хмельницький)

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «АРТ-ТЕРАПІЯ» У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Освіта є учасником зародження нової світової спільноти і знаходиться на перетині завдань високого соціального, політичного і культурного значення, пов'язаних із розвитком особистості. З огляду на це саме вища освіта є системою трансферу фундаментальних, актуальних і прикладних знань й умінь у навчально-виховній діяльності закладів, спрямованих на підготовку майбутніх практичних психологів, професійною діяльністю яких є вивчення індивідуальності людини чи психологічних особливостей групи людей у конкретних обставинах їхнього життя та обґрунтування впливів на них із метою збереження їхнього психічного здоров'я і вияву їхніх можливостей або надання безпосередньої допомоги конкретній людині чи групі людей у розв'язанні їхніх психологічних проблем.

Саме вищі навчальні заклади реалізують напрям оновлення системи освіти, оскільки в них закладаються теоретико-методологічні, змістові, науково-практичні, методичні засади освіти, формується наукове мислення та професіоналізм майбутніх психологів.

Адже вища школа покликана забезпечити такі умови, за яких можливе перетворення особистісно-суспільний цілей у дієві внутрішні стимули професійного становлення майбутніх спеціалістів, розвиток і закріплення в них активної професійної позиції та творчого стилю діяльності [5, с. 10].

Стосовно проблеми дослідження для нас є важливим комплексний різнобічний аналіз змісту поняття «підготовка».

У словнику української мови «підготовка» витлумачена як запас знань, навичок, досвід і т. ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльності [9, с. 417]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття доповнено значенням поняття «підготувати», яке розкрито як забезпечення здійснення, проведення, існування чогось, завчасно роблячи, готуючи для цього все необхідне; надання необхідного запасу знань, передача навичок, досвіду і таке ін. в процесі навчання, практичної діяльності [2, с. 767].

Педагогічний словник-лексикон розкриває зміст поняття «підготовка» в перекладі з англійської мови (schooling, instruction) як вишкіл, формування простих практичних умінь і навичок, які вимагають мінімальної теоретичної підготовки [1, с. 90]. У словнику-довіднику з педагогіки і психології вищої школи «підготівку» розглядають як формування і збагачення знань і умінь, необхідних індивіду для адекватного виконання специфічних завдань. Цінним для нас є розкриття смислу поняття «підготовка» у двох значеннях: як навчання – спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань; та як готовність – наявність компетенцій, знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань [3, с. 140].

Зміст підготовки саме практичних психологів як професіоналів у галузі психології, спеціалістів, що мають наукові знання і практичні вміння для здійснення професійної психологічної діяльності [4, с. 748] у науковій літературі представлено через:

– психолого-педагогічну підготовку (Н. Кузьміна, О. Матвієнко, В. Панок, О. Піскунов та ін.);

– поєднання теоретичної підготовки та психологічної практики (Н. Каліна, Л. Кондрашова, Ю. Приходько та ін.);

– доцільні види діяльності з точки зору майбутньої професії (В. Волошина, Л. Мотозюк та ін.);

– сумісну діяльність студентської молоді та професорсько-викладацького складу (В. Вовк, В. Стахов та ін.).

Ю. Приходько описує фахову підготовку психологів за трьома типами:

1) психолог-науковець, основна діяльність якого пов'язана з науковими дослідженнями, спрямованими на пошук нових психологічних знань, встановлення психологічних закономірностей;

2) викладач психології, основна діяльність якого – навчання інших психологічних знань і психологічна просвіта (читання лекцій, проведення семінарів, керівництво психологічною самоосвітою людей);

3) психолог-практик, основна діяльність якого – використання психологічних знань для вирішення практичних завдань (психологічна діагностика, консультування, психотерапія, психокорекція, психологічна профілактика) [7, с. 10-11].

У навчальних планах професійної підготовки майбутніх психологів є навчальна дисципліна «Арт-терапія». При побудові курсу та визначенні його змісту виходили із розуміння арт-терапії [8, с. 9-10] як пряму психотерапії, який об'єднує як терапевтичну, так і корекційну роботу та використовує різноманітні засоби образотворчого мистецтва для вирівнювання психоемоційного стану особистості, а також розв'язання внутрішніх та міжособистісних конфліктів, кризових станів, роботу з травмами та пошук особистісного сенсу буття засобами творчої активності клієнта.

Викладання курсу «Арт-терапія» базується на теоретичному (лекційному) і практичному (семінарські та практичні заняття) циклах, з використанням спеціальних психотерапевтичних комплексів, вправ по рефлексії, самоконтролю, регулюванні психічних станів.

Завдання курсу полягає у вивченні практичних аспектів арт-терапії, диференціації діагностичних та корекційних можливостей терапії зображувальною діяльністю, дослідженні перспектив та обмежень даного напрямку, а саме:

- ознайомити студентів з основними напрямками сучасної арт-терапії;

- дати уявлення про різні техніки індивідуальної та групової роботи арт-терапії;

- показати можливості застосування арт-терапевтичних методик у роботі з різними категоріями клієнтів;

- синтезувати теоретичні уявлення та практичні навички по використанню технік арт-терапії;

– використовувати вправи і прийоми системної арт-терапії для творчого самовираження та особистісного зростання студентів;

– сприяти формуванню навичок психолого-консультативної діяльності: виявлення проблеми клієнта, здійснення контролю за ходом психокорекційної роботи, проведення самоаналізу.

На заняттях даної дисципліни студенти вивчають:

– загальні засади психотерапії (психотерапія як галузь психологічних знань і специфічна практика практичного психолога. Мета, завдання і принципи діяльності психотерапевта. Особистість психотерапевта. Феномени психотерапевтичного процесу);

– особливості психотерапевтичної роботи з дітьми та підлітками (основні характеристики пацієнта-дитини: Нестійкий стан дитячого Его; Потреба в дії у дитини: функція гри; Залежний стан дитини: роль батьків; Процес розвитку дитини: необхідність зростання; Зустрічні реакції на пацієнта-дитину: внутрішні реакції психотерапевта. Особливості діагностичного інтерв'ю в дитячій і підлітковій психотерапії. Загальні правила психотерапії психічних і поведінкових розладів у дітей та підлітків);

– вплив психології та психотерапії на арт-терапію (психоаналітичний підхід (психодинамічний). Розвиваючий підхід. Гуманістичний підхід. Когнітивно-біхевіоральний підхід. Системний підхід. Інтегративно-еклектичний підхід);

– теоретичні основи арт-терапії (основні поняття арт-терапії. Корекційні можливості арт-терапії. Визначення арт-терапії. Арт-терапевтичні втручання при різних емоційних і поведінкових порушеннях у дітей та підлітків. Арт-терапія в діяльності освітніх установ різних країн світу)

– правові та етичні аспекти арт-терапевта (правове та етичне регулювання практик арт-терапевта. Етичні принципи в практиці психотерапії та консультування. Етичний кодекс Української спілки психотерапевтів. Кодекс етичних норм і принципів професійної діяльності арт-терапевтів (відповідальність арт-терапевта перед клієнтом. Відповідальність арт-терапевта по відношенню до творів мистецтва. Відповідальність арт-терапевта по відношенню до професії);

– форми арт-терапії. Основні види арт-терапії (групово-арт-терапія. Індивідуальна арт-терапія. Сімейна арт-терапія. Види арт-терапії: драмотерапія, музикотерапія, бібліотерапія, кольоротерапія,

маскотерапія, ізотерапія, казкотерапія, пісочна терапія, фототерапія, лялькотерапія, театротерапія)

- організація арт-терапевтичної діяльності. Обладнання арт-терапевтичного кабінету (кабінет-студія. Арт-терапевтичний кабінет. Арт-терапевтичний кабінет для індивідуальної роботи. Арт-терапевтичний кабінет для групової інтерактивної роботи. Кабінет універсального призначення. Додаткові приміщення. Способи реєстрації і оцінки арт-терапевтичної роботи. Вибір матеріалів для арт-терапевтичного кабінету);

- арт-техніки в індивідуальній та груповій роботі. Арт-терапевтичні вправи (індивідуальна форма арт-терапії: етапи роботи. Особливості індивідуальної арт-терапії. Групової арт-терапії: можливості. Відмінності індивідуальної та групової арт-терапії. Структура групової арт-терапевтичної сесії. Техніки, що сприяють розвитку і тренуванню мислення, пам'яті, уваги, моторики. Техніки для вдосконалення навичок самоконтролю і психологічних захистів, розкриття внутрішніх ресурсів і творчого потенціалу. Техніки для вираження і усвідомлення почуттєвих потреб клієнта або учасників групи. Техніки для розвитку міжособистісної компетенції (вміння розуміти і сприймати). Техніки для роботи з внутрішньо груповими конфліктами і для розкриття внутрішніх ресурсів);

- використання фотографії у якості елементу арт-терапії (визначення фототерапії та її зв'язок із різними видами мистецтва. Психологічні функції фотографій. Варіанти використання фотографій у рамках індивідуальних та групових арт-терапевтичних занять із клієнтами);

- казкотерапія як метод психологічної роботи із дітьми та підлітками (казкотерапія: поняття, жанри, функції казок. Типологія казок. Особливості казкотерапії з дітьми. Казкотерапевтичні методи);

- казкові метафори у роботі дитячого психолога (Метафора як психологічний засіб процесу особистісного зростання. Метафорична комунікація психолога в психотерапевтичній діяльності);

- ігрова терапія (особливості гри у дитячому віці: функції гри, гра в терапевтичному процесі, стадії процесу ігрової терапії. Історія і розвиток ігрової терапії: психоаналіз і ігрова терапія, ігрова терапія відреагування, ігрова терапія побудови стосунків, недирективна ігрова терапія, ігрова терапія в умовах школи. Ігрова терапія центрована на дитині);

– спеціаліст з ігрової терапії (вимоги до психолога-ігротерапевта. Вимоги до професійної підготовки ігротерапевта. Особистісна характеристика спеціаліста з ігрової терапії);

– ігрова кімната і ігровий матеріал (обладнання ігрової кімнати, вимоги до ігрової кімнати. Вибір матеріалу та іграшок для ігрової терапії. Підбір варіантів оформлення кімнати для сеансів ігрової терапії);

– встановлення терапевтичних обмежень у ігровій терапії (процес встановлення терапевтичних обмежень у ігровій терапії. Техніки встановлення обмежень. Обмеження, які підвищують ефективність терапії. Аналіз типових проблем ігрової терапії);

– пісочна терапія (історія створення методики. Поняття пісочної терапії. Пісочниця, її типи. Типи предметів у пісочній терапії. Символічна карта пісочної терапії: символізм просторового розташування предметів у пісочниці; символізм ландшафту пісочної картини; символізм предметів, використаних у пісочній картині);

– робота з пісочницею в дитячих і підліткових групах (перегляд відеолекції Т. Зінкевич-Свистигнєвої, Т. Грабенко «Чудеса на піску». Практика пісочної терапії. Аналіз етапів роботи із дітьми у процесі ігрової психотерапії);

– ключові характеристики пісочних картин (загальні умови організації пісочної терапії. Значення фігур у різних секторах пісочної картини. Символізм предметів, використаних у пісочній картині);

– протоколи індивідуальної та групової консультації з використанням пісочниці (необхідна документація у роботі пісочного терапевта. Протокол індивідуальної консультації з використанням пісочниці. Протокол групової консультації з використанням пісочниці);

– драматерапія (поняття драматерапії. Завдання драматерапії. Структура драматерапевтичного процесу. Структура драматерапевтичного сеансу. Етапи терапевтичного процесу);

– міждисциплінарні джерела драма терапії (драматерапія і акторська гра. Драматерапія та вікова психологія. Драматерапія і психотерапія. Драматерапія і ритуал. Драматерапія і теорія театру);

– музикотерапія (теоретичні принципи застосування музикотерапії Активна музикотерапія. Рецептивна музикотерапія. Практичне застосування методів музикотерапії. Складнощі, які

можуть виникати під час ведення групи. Музикотерапія у роботі із різними категоріями клієнтів);

– сімейна арт-терапія та сімейне консультування при порушеннях дитячо-батьківських стосунків (поняття «сімейна арт-терапія». Кризи в сімейних стосунках. Системна (структурна) сімейна арт-терапія. Етапи сімейної арт-терапії).

За допомогою курсу «Арт-терапія» майбутні психологи вчать:

– використовувати власний усвідомлений внутрішній автентичний потенціал (інтуїцію, творчість, продуктивну уяву, особистий досвід) при наданні психотерапевтичної допомоги клієнту;

– аналізувати чужий і рефлектувати власний терапевтичний досвід, намічати шляхи професійного зростання;

– аналізувати арт-терапевтичний процес і оцінювати його ефективність з професійної точки зору;

– конструювати арт-терапевтичний процес у ситуації надання психологічної допомоги з урахуванням умов, індивідуальних особливостей та психічного статусу людини, яка звертається за допомогою;

– дотримуватися у своїй діяльності професійно-етичних норм;

– оперативно орієнтуватися у складних випадках з арт-терапевтичної практики;

– добирати методичні інструменти, адекватні поставленим завданням;

– проводити методичні процедури у відповідність з етичними та методичними правилами;

– диференціювати моделі прийняття рішення в арт-терапевтичному процесі;

– саморегуляції в процесі виконання арт-терапевтичних процедур згідно з етичними та методичними принципами;

– професійно працювати із низкою конкретних арт-терапевтичних технік і прийомів;

– інтерпретаційній роботі з даними, отриманими в ході арт-терапевтичної діяльності.

Окрім аудиторних занять у навчальних планах з дисципліни «Арт-терапія» передбачено самостійну роботу студентів з позалекційної тематики, мета якої – формування пізнавальної активності, засвоєння основних вмінь та навичок роботи з

навчальними матеріалами, поглиблене засвоєння вже здобутих знань, підвищення рівня організованості та професійної підготовки.

Виконання самостійних робіт можливе в індивідуальних, групових формах, у вигляді окремих завдань до кожної теми або комплексних самостійних робіт з кількох тем. прикладами тем для самостійного опрацювання матеріалу є: визначити особливості дитини-клієнта (за Мортонем Четіком); охарактеризувати процес арт-терапії через інтегративно-еклектичний підхід (Анда Умпале, Індра Майоре-Душеле); проаналізувати прикладні галузі застосування арт-терапії: у роботі з дітьми з вираженими порушеннями у розвитку, у пренатальній психології, у геронтопсихології, у пенітенціарній психокорекції, у медичній психології тощо (опрацювання публікацій у періодичних та фахових виданнях); підібрати із періодичних видань приклади порушення етичних, правових норм арт-терапевтами. Запропонувати шляхи розв'язання ситуації; проаналізувати погляди вітчизняних та зарубіжних вчених на достовірність діагностичних показників при застосуванні проєктивних методів (аналіз і конспектування літературних джерел); заповнити формалізований бланк реєстрації сеансу з арт-терапії; запропонувати структуру психокорекційного тренінгу із використання «дитячих страшилок» для роботи з дітьми 7–12 років; визначити стадії ігрової терапії за К. Уйті, Г. Лендретом, В. Екслайн; скласти професіограму спеціаліста з ігрової терапії; підібрати ігровий матеріал для ігрової терапії (аналіз продукції спеціалізованих магазинів, інтернет-магазинів); визначити етапи роботи з пісочницею за Т. Грабенко; розкрити особливості символічного поля пісочної картини (за Л. Штейнгартом); розкрити зміст психотерапевтичних поглядів К. Станіславського, Б. Брехта, А. Арто, Є. Гротовського, А. Боала; підібрати музичну продукцію для роботи із різними категоріями клієнтів (гіперактивні, депресивні, тривожні стани, сором'язливі, нав'язливі стани, посттравматичний стрес тощо) та ін.

Таким чином, навчальна дисципліна «Арт-терапія» є важливою у професійній підготовці майбутніх психологів, оскільки теоретичне вивчення та практичне опрацювання курсу сприяє формуванню системи компетенцій, які відповідають вимогам сучасності, та дозволять студентам-психологам ефективно їх реалізувати у майбутній професійній діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Василюк А. В. Педагогічний словник-лексикон. Англо-український. Українсько-англійський. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – 154 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
3. Герасимова Н. Є. Словник-довідник з педагогіки і психології // Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко. – Черкаси : Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2010. – 212 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Кондрашова Л. В. Высшая педагогическая школа и Болонский процесс: реалии и перспективы / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог, 2007. – 474 с.
6. Копытин А. И. Арт-терапия детей и подростков. – 2-е стереотип. изд. / А. И. Копытин, Е. Е. Свистовская. – М. : Когито-центр, 2010. – 197 с.
7. Приходько Ю. О. Практична психологія: введення у професію : навч. посіб. / Юлія Олексіївна Приходько. – 3-тє вид. – Київ : Каравела, 2012. – 248 с.
8. Словарь начинающего арт-терапевта / под ред. Е. Тарариной. – Киев, 2017. – 108 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1986. – Т. 6. – С. 417.
10. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера : науч.-метод. пособ. / Елена Тарарина. – Киев : АСТАМИР-В, 2016. – 224 с.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЇ В ІСТОРИЧНОМУ ДОСЛІДІ

Вітчизняні науковці, розглядаючи проблему взаємозв'язку історичної думки та історичної свідомості суспільства, зауважують, що саме історична наука відіграє суттєву роль у становленні національної свідомості спільнот. При цьому вони, аналізуючи природу взаємодії історії та національного усвідомлення, виділяють такі рівні взаємовпливів: науковий (*теоретичний*) – «стосується формування нового способу мислення самих продуцентів історичної думки – інтелектуалів»; практичний – визначає «вплив історичної думки на масову свідомість» [3].

Потреба дослідження даної проблематики зумовлена відсутністю спеціальних вітчизняних наукових студій, адже маємо лише побіжні аксіоматичні твердження щодо ролі історичних дослідів у процесі формування національної свідомості українців. Однак лише «фіксація цілком очевидних фактів не розкриває нової якості самої історичної думки, її конкретного значення, ваги та механізмів впливу на самоусвідомлення національної спільноти» [3].

Так, розкриваючи психологічний напрям в історичній школі, М. Наєнко пише, що лише «певна однобічність і заангажованість історичної школи з усіма її напрямками (культурно-історичним, міфологічним, історично-порівняльним та ін.) в останній третині ХІХ ст. дедалі настійніше стимулювала вчених до пошуків якоїсь новішої альтернативи в аналізі художньої творчості». Він зауважує, що найбільш помітним представником психологічного напрямку був французький критик Ш. Сент-Бев (*1804 – †1869) – засновник авторської психології (*біографічного методу дослідження* – *авт.*), який доводив, що «життєвий шлях і особистісна психологія письменника зумовлюють і змістову наповненість, і жанрово-стильові особливості його творчості» [4, с. 112].

Його послідовники трактували мистецтво як сублімацію «(перехід) авторської психології в художні образи, котрі відтак є моделлю душі, переживань, психології самого творця». Тобто, «аналіз твору має містити естетичний, психологічний і соціологічний

аспекти», а їх синтез дасть можливість «уявити твір як цілісність, заглянути в підтекст емоцій і думок письменника, розкрити механізми впливу його на життя і наблизитись до вичерпних знань про саму природу художньої творчості». Адже «кожен твір – це дзеркало душі (психології) автора» [4, с. 113].

В Україні психологічну методологію першим упроваджував професор О. Потебня (*1835 – †1891). Він поєднував психологічний аналіз художнього твору з лінгвістичним аналізом, зауважуючи, що мова, – це «явище індивідуальне, слова сприймаються кожним іншим сприймачем (реципієнтом) неоднаково, через що й існує проблема багатоваріантності тлумачень» [4, с. 113]. Він писав, що мова є «вираженням психології людини, а в широкому розумінні – психології народу» [4, с. 116]. Ця теорія вченого, на думку І. Фізера, «витримала випробування часом» і «зберегла свою значущість до сьогодні і як така заслуговує на пильну увагу дослідників» [5, с. 63].

Найпомітніший слід в утвердженні психологічного напрямку в українському літературознавстві залишив Іван Франко (*1856 – †1916) [4, с. 118]. «Поняття науковості в історико-літературній справі» він «трактував досить широко», адже «уявляв літературу як частину духовної історії нації, наголошував на єдності в ній національного та загальнолюдського, на взаємодії традицій та новаторства». Вже в розвідці про «Перебендю» Т. Шевченка (1889) він писав, що прагне «приложити» до письменника та його творів «метод історичний і психологічний» [4, с. 120]. Зі своїми переконаннями, що «секрети художньої творчості концентруються лише в психологічній сфері», І. Франко не розлучався в усій своїй науково-критичній діяльності. Хоча проза життя «не раз вибивала його з цієї колії і змушувала аналізувати різні літературні явища з інших, зокрема культурно-історичних позицій, які давали змогу ширше говорити про літературу як арену боротьби за долю нації, народу, нашого «безсловесного смерда» [4, с. 122].

Відомий американський історик українського походження, бібліограф, громадський і науковий діяч Любомир Винар (*02.01.1932 – †16.04.2017), розглядаючи роль психології в історичному досліді, в праці «Історія і психологія» (Нью-Йорк, 1961) [1; 2] писав, що перед «кожним істориком стоїть засадниче питання: хто й що є рушійною силою історичного процесу». Адже кожне, як зауважує вчений, «історичне явище в своїй природі багатовимірне, а тому одною відповіддю будь-якої історичної школи на це питання,

мабуть, не вдасться розв'язати цієї складної проблеми». При цьому різні історики «по-різному інтерпретували рушійну силу історичного процесу». Так, в «українській історіографії школа «народницьких істориків» за рушійну силу вважала народ – як осередню точку й творця історії»; державницька школа наголошувала на ролі «провідної верстви й держави», а націоналістичні історики «за вихідну та кінцеву точку історичного процесу вважають націю» [1].

На думку знаного дослідника, історик, намагаючись «відтворити вірний образ минулого, мусить до уваги брати всі фактори, які посередньо і безпосередньо стосуються до досліджуваного явища». Так, «аналізуючи й синтезуючи французьку революцію кінця XVIII ст. і українську революцію 1648 р.», варто враховувати «не лише міжнародну і внутрішню політичну ситуацію даного терену та народу», де відбувалися революційні події, але й «філософічно-ідеологічне підложжя доби, психологію революційної маси, провідників, культурний рівень даної спільноти» тощо. Твердження відомого англійського інтелектуаліста XIX ст. Томаса Карлайла, що «історія – це властиво «біографія великих людей», дає можливість, – на думку Любомира Винара, – «висловити гіпотезу, що первісною силою і творцем історичного процесу є думуюча людина, а тому пізнання її психологічної настанови є дуже важливе для повнішої і об'єктивнішої інтерпретації будь-якого феномену». Саме людина – «основний складник будь-якої суспільної формації (рід, плем'я, нація тощо), і тому пізнання її психологічної настанови дає можливість краще зрозуміти причину й наслідки студійованої події». Вчений зауважує, що таким чином в історичному процесі ми «доходимо до його основи – людини, яка самовизначається думанням і чином» [1].

Любомир Винар писав, що в реконструкції історичної події історики брали й беруть до уваги здобутки допоміжних наук (археології, дипломатії, філософії, соціології тощо), що сприяють «правдивіше насвітлювати студійоване явище». Однак, як зауважив вчений, історики, «за дуже нечисленними винятками, не брали до уваги психології і її сучасних здобутків». Хоча «співпраця історика і психолога в деяких історичних проблемах не лише побажана, а й konieczna, а тому психологію треба вважати за одну з важливіших допоміжних наук історичного досвіду». В підтвердження своїх тверджень, дослідник наводить кілька прикладів, що, на його думку, «наочно виявляють органічний зв'язок історичного досвіду з

психологією». Так, розглядаючи «проблему провідництва й провідників», він зауважив, що «будь-який суспільний організм очолюється якимось проводом, який унапрямує вияви внутрішнього й зовнішнього життя даної суспільної формації. Отже, висвітлення, психічного життя провідних особистостей в багатьох випадках може пояснити певні історичні явища, на які вони мали відповідний вплив». Вивчаючи роль відомих політичних діячів, диктаторів, монархів, президентів, творців тривких культурних вартостей, тобто «людей, активних у проводі встановлених суспільних формацій», можна говорити про «своєрідну психоаналізу історичних діячів», яку вважали за основу психології, хоча її варто розуміти як «теорію персональності» [1].

Розкриваючи питання «політичного провідництва – диктаторів», – Любомир Винар писав, – що «історія занотовує багато диктаторів взагалі провідників, прозваних різними епітетами: Великий, Залізний, Завойовник, Кривавий, Окаянний і т. д.». Тобто «сторінки історії записуються трагікою історичних подій», якщо на чолі суспільства стає «психопатичний провідник» [1]. Саме людина обтяжена такими «ментальними недомаганнями», як різні форми «манії, меланхолії, параної, шизофренії, конституальної психопатії та інших душевних недуг», «висунена на чолове місце в історії, спричинює цілу низку історичних катастроф-катаклізмів, – а тим самим безпосередньо впливає на історичний процес». Вчений, зауважив, «що дуже шкода, що дотепер не появилася друком «психіатрія історії», в якій історія була б насвітлена під кутом саме впливу психічних недуг на історичні явища» (бунти, війни, революції тощо). На його думку, саме такі неврівноважені провідники є одним із основних факторів, що впливає на формування і на хід певних історичних подій» і є «рушійною силою історичного процесу» [2].

До таких «психопатичних провідників» Любомир Винар зараховує Олівера Кромвеля (*1599 – †1658), душевна структура якого виявляла елементи демонізму і всі свої «жорстокі потягнення супроти інакодумуючих робив в ім'я Боже», за що ірландці прозвали його «вішателем Ірландії». Хоча з історико-психологічного боку слід його вважати «відносно поміркованим диктатором» [2].

Класичним представником шизофренії, а разом людини, яка мала вирішальний вплив на розвиток історичного процесу 30–40-х рр. XX ст., учений вважає Адольфа Гітлера (*1889 – †1945), особистість якого психіатри оцінюють як шизоїдно-агресивну й демонічно-

компульсивну. Гітлер шукав насолоди в стражданнях інших людей, а в загарбницькій політиці був «непереборний у своїх спонуках здійснювати ірраціональні факти». Його «переслідували нічні марива», що мали великий вплив на його поведінку впродовж дня та до виявлення «параноїдних тенденцій супроти слов'ян, жидів та інших народів ненордійської раси» [2].

Прикладом звичайного психопата, що завдяки «організаційному хистові та сильній волі став одним із найсильніших диктаторів у світовій історії», – на думку Любомира Винара, – є Йосиф Сталін-Джугашвілі (*1879 – †1953), який в західному світі знаний як «Азіатський Робесп'єр», а серед слов'ян як «один із найжорстокіших політичних провідників». Своєю «психічною настановою», успадкованою від свого батька – алкоголіка, Сталін цілком відповідав «настанові москалів, відомих із своєї духовної двоїстости» і будучи садистом, «допускався найжорстокіших злочинів, навіть супроти свого найближчого оточення» [2].

Багатьох українських історичних діячів, – зауважив Любомир Винар, – можна «підтягнути під цю категорію». Варто згадати «хоча б Святослава Окаянного, Івашка Брюховецького, Максима Кривоноса чи Нестора Махна, які в своїй діяльності часами виявляли психопатичну настанову». Сучасний історик, для відтворення психічного життя відомих діячів XIX – XXст., які залишили по собі багато «писаного матеріалу», підкреслив, що варто вивчати «всі писані пам'ятки», зокрема, «інтимне листування, особисті щоденники й записки», які «відкривають психологічну настанову досліджуваної особистості». Та збагачують «наші знання про минулі події і особи, що їх оформлювали» [2].

Любомир Винар у своєму дослідженні зробив висновки, що в сучасній українській історії однією з «найосновніших проблем історичного досліду є питання об'єктивного відтворення і наświetлення історичних подій», і щоб їх «осягнути й задовільно вив'язатися із свого завдання, історик повинен брати до уваги цілий ряд т. зв. допоміжних наук», які «значно підвищують можливості повніше висвітлити студійоване явище». В цьому аспекті «психологія та її похідні відіграють визначну роль і причиняються до кращого розуміння рушійних сил історичного процесу» [2].

На нашу думку, в науковому сенсі означена в статті тема дозволяє розглядати проблему ролі психології в історичному досліді ще на початковій стадії дослідження. Тим самим, науковці мають

можливість включати в науковий обіг «продуктивний для історіографічних та націознавчих досліджень матеріал», який дає можливість аналізувати низку «фундаментальних проблем теоретичного характеру. Зокрема, онтологічної, феноменологічної та гносеологічної природи історичного знання, динаміки змін суспільних історичних уявлень та соціального статусу історіографічних моделей, визначення місця й значення історичної свідомості у структурі національної свідомості» [3].

Список використаних джерел та літератури:

1. Винар Л. Історія і психологія (Роль психології в історичному досліді) / Любомир Винар // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 29. – 15 лют. – С. 2.
2. Винар Л. Історія і психологія (Роль психології в історичному досліді) / Любомир Винар // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 30. – 15 лют. – С. 2.
3. Історична думка та історична свідомість суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookster.com.ua/istorychna-dumka-ta-istorychna-svidomist>. – Назва з титул. екрану.
4. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : підруч. / М. К. Наєнко. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 520 с.
5. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: метакритичне дослідження / Іван Фізер. – Київ : КМ Academia, 1993. – 111 с.

Д. О. Філіпчук,

учениця 11-А класу

Науковий керівник: Т. П. Філіпчук,

педагог-організатор ДНЗ «ХЦПТОСП»

(м. Хмельницький)

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Нині проблема культури мовлення особистості є актуальною. Людину ми характеризуємо не тільки за видом та розумом, а й за культурою і манерою її мовлення.

Мовлення – це один із найважливіших засобів спілкування. Саме як людина розмовляє, відразу складається враження про неї, начебто це її візитна картка. У народі побутують такі мудрі вислови, як *«Заговори, щоб я тебе побачив»* (Сократ); *«Птаха пізнають по пір'ю, а людину по мові»* (українська народна творчість) [1].

Зазначимо, що мова і культура мовлення перебувають у духовній сув'язі. Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням норм на всіх мовних рівнях. Використовуючи відомості історії, української літературної мови, граматики, лексикології, словотвору, стилістики, культура мови виробляє наукові критерії в оцінюванні мовних явищ, виявляє тенденції розвитку мовної системи, проводить цілеспрямовану мовну політику, сприяє втіленню норм у мовну практику. Культура мови має регульовальну функцію, адже пропагує нормативність, забезпечує стабільність, рівновагу мови, хоча водночас живить її, оновлює. Вона діє між літературною мовою і діалектами, народно-розмовною, між усною і писемною формами [1].

Культура мовлення суспільства – це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповонив наше мовлення, мовленнєвий примітивізм, вульгаризми – тривожні симптоми духовного «нездоров'я» народу [2].

Культура мовлення – це насамперед дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання і побудови висловів, точність, ясність, чистота, логічна стрункість, багатство і доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету. Висока культура мовлення означає досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєву майстерність.

Основними якісними комунікативними ознаками, їх ще називають критеріями, культури мовлення є правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, багатство, виразність, чистота. Розкриємо дані поняття. Правильність – одна з визначальних ознак культури мовлення. Мова має свої закони розвитку, які відображаються у мовних нормах. До них належать правильна вимова звуків і звукових комплексів, правила наголошування слів, лексико-фразеологічна, граматична, стилістична нормативність, написання відповідно до правописних і пунктуаційних норм [2; 3].

Точність досягається не лише на лексико-семантичному рівні, вона тісно пов'язана з граматичним рівнем. Потрібно правильно

будувати речення, щоб воно було зрозумілим без напруження думки. Точність – це уважне ставлення до мови, правильний вибір слова, добре знання відтінків значень слів-синонімів, правильне вживання фразеологізмів, крилатих висловів, чіткість синтаксично-смыслових зв'язків між членами речення. Точність мовлення залежить від інтелектуального рівня мовця, багатства його активного словникового запасу, ерудиції, володіння логікою думки [3].

Потрібно дотримуватися логічності в культурі мовлення. Це має бути логічно правильне мовлення, розумне, послідовне, у якому є внутрішня закономірність, яке відповідає законам логіки. Логічність виявляється на рівні мислення, залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності. Про це можна сказати прислів'ями: «Яка головонька, така й розмовонька», «Який розум, така й балачка», «Хто ясно думає, той ясно говорить» [1].

Іншим критерієм культури мовлення є доречність. Це такий добір мовних засобів, що відповідає змістові, характерові, експресії, меті повідомлення.

Така ознака культури мовлення як чистота є також важливою у мовному просторі. Адже мова тоді буде чистою, коли буде правильно звучати, коли вживатимуться тільки літературно-нормативні слова і словосполучення, будуть правильні граматичні форми. Ми часто вживаємо у своєму мовленні зайві слова, тобто слова-паразити, наприклад: «ну», «от», «значить», «там», «як це», «чуєш», «знаєш», «так сказати», «типу», «розумієш» та інші.

Підкреслимо, що діалектизми роблять мову незрозумілою і важкою для сприйняття. Підлітки, щоб бути, на їхню думку «крутими», вживають у своєму мовленні жаргонізми. Думка оточуючих завжди мала згубний вплив на поведінку людини у всіх її значеннях.

Розкриємо поняття «сленг». У словнику української мови сленг тлумачиться як розмовний варіант професійного мовлення; жаргон. Жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення [4]. У сленговому мовленні школярів є слова, що відображають шкільні буденні явища та проблеми: хвіст (заборгованість), шпора, шпаргалка (зрозуміло і без пояснення), плавати (погано знати матеріал), йти на шпорах (списувати), врубитись (зрозуміти), засипатись (не скласти іспити).

Отже, підростаючому поколінню потрібно підвищувати рівень їхньої культури мовлення, сприяти розвитку мовно-комунікативної компетентності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Культура української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1/kultura_ukrayins_koyi_movi.pdf. – Назва з титул. екрану.

2. Культура мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dontsov-nic.com.ua/kultura-movlennya. – Назва з титул. екрану.

3. Культура мови і культура мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pidruchniki.com/kultura_movi_kultura_movlennya_komunikativni_oznaki_kultur. – Назва з титул. екрану.

4. Сленг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/slengh>. – Назва з титул. екрану.

Т. М. Черкасова,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ І СПОНТАННОСТІ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

В наш час і гасла, що включають слово «свобода», і заклики до спонтанного самовираження як в психокорекційній практиці, так і в молодіжних «тусовках» є досить розповсюдженими і, так би мовити, – модними. Що ж в цьому такого особливого? Працюючи з цим питанням, зокрема, Е. Фромм, зауважив, що питання свободи пов'язане з проблемами спілкування і самотності.

Зазвичай, індивід не в змозі винести ізоляцію. Як ізольована істота він вкрай безпомічний перед зовнішнім світом, що викликає страх; через цю ізоляцію для нього руйнується єдність світу, і він втрачає орієнтацію. В результаті виникають сумніви: він сумнівається в собі самому, в сенсі життя, а в кінцевому підсумку – в будь-якому керівному принципі власної поведінки. Безпорадність і сумніви

паралізують життя, і, щоб жити, людина намагається позбутися такої негативної свободи. Але втеча від свободи не відновлює втраченої впевненості, а лише допомагає забути, що він окрема істота. Тоді особистість набуває нової, тендітної і вельми не надійної впевненості, пожертвувавши цілісністю свого індивідуального «я». При цьому людина відмовляється від своєї унікальності, тому що не може винести самотності. Таким чином, «свобода від» приносить нове рабство [3].

Але крім «свободи від», можливий й інший вид свободи – «свобода для». Перший вид свободи – це фактично втеча від напруження, від стосунків, від проблем. Другий вид свободи – це прийняття відповідальності за своє життя і звільнення в ньому місця для важливих для конкретної особистості справ, це вибір самовираження, спонтанності та активної життєвої позиції. «Свобода для» – це «стан позитивної свободи, в якому індивід існує як незалежна особистість, але не ізольована, а поєднана зі світом, з іншими людьми і з природою» [3].

Дійсно, процес розвитку свободи – не порочне коло; людина може бути вільною, але не самотною, критичною до себе, але не пригніченою сумнівами, незалежною, але нерозривно пов'язаною з людством. Цю свободу індивід може отримати, реалізуючи свою особистість, будучи самим собою. Але що значить реалізувати свою особистість? Філософи-ідеалісти вважали, що особистість може бути реалізована одними лише зусиллями інтелекту. Е. Фромм вважав, що реалізація свого «я» досягається не лише зусиллями мислення, а й шляхом активного прояву всіх його емоційних барв. Ці можливості є в кожній людині, але вони стають реальними лише в тій мірі, в якій вони виявляються. Іншими словами, позитивна свобода полягає в спонтанній активності всієї цілісної особистості [3].

Саме слово «спонтанність» звучить вкарай приємно, особливо для молоді. Здавалось би що може бути простіше, ніж поводитись природньо, проявляючи ті почуття які є, здійснюючи ту активність, яка подобається? Але справа в тому, що поняття свободи нерозривно пов'язане з відповідальністю за своє життя, а поняття спонтанності з вмінням в адекватній формі проявляти себе і спокійно, терпляче відноситись до того, що інші можуть не все і не одразу прийняти і зрозуміти. До того ж необхідний певний досвід подолання внутрішніх конфліктів, пов'язаних з бажанням подібатись людям – з одного боку, і бути собою – з другого.

Часто при спробах проявити себе, показати «своє обличчя», презентувати свою унікальність особистість стикається з непорозумінням одних людей і підтримкою інших. При чому саме непорозуміння викликають тривогу і бажання сховатись, надіти «маску», відмовитись від природної поведінки.

Як стверджував Р. Мей, практично поява свободи тісно пов'язана з тривогою: можливість вільного вибору завжди викликає занепокоєння, а спосіб зустрічі з тривогою визначає, пожертвує людина свободою або затвердить її. При цьому робота психотерапевта полягатиме в тому, щоб допомогти людям знайти свободу для усвідомлення і здійснення своїх можливостей [4]. Так Карл Роджерс вважав, що потрібно допомогти клієнту бути «найкращим собою», тобто досягти конгруентності – узгодженості між думками, почуттями та діями та проявити свою унікальність у повсякденному житті. При цьому реалізуються потреби особистості в самоактуалізації та самореалізації [2].

В свою чергу питання самореалізації пов'язане з питанням творчого самовираження та спонтанної активності.

Спонтанна активність – це не вимушена активність, нав'язана індивіду його ізоляцією і безсиллям; це активність робота, обумовлена некритичним сприйняттям шаблонів, навіюваних ззовні. Спонтанна активність – це вільна діяльність особистості; і в її визначення входить буквально значення латинського слова «sponte» – «сам собою, за власним бажанням». Під діяльністю ми розуміємо не «роблення чогось»; мова йде про творчу активність, яка може проявлятися в емоційній, інтелектуальній і чуттєвій сфері життя людини, а також і у прояві її волі. Передумовою такої спонтанності є визнання цілісної особистості, ліквідація розриву між «розумом» і «натурою», тому що спонтанна активність можлива лише в тому випадку, якщо людина не пригнічує істотну частину своєї особистості, якщо різні сфери її життя злилися в єдине ціле [3].

Що ж заважає спонтанному прояву особистості? В першу чергу це страх несхвалення з боку інших, який впливає із засвоєного ще з дитинства досвіду. Як, зауважив Карл Роджерс, численні проблеми виникають тоді, коли ми намагаємося виправдати очікування інших, замість того, щоб визначити та реалізувати власні. Це призводить до неконгруентності – порушення зв'язку між почуттями, думками та діями. Що в свою чергу призводить до порушення зв'язку із собою, та своїми потребами [2].

Натомість, маленькі діти здатні відчувати і думати дійсно по-своєму, і ця безпосередність виражається в тому, що вони говорять, в тому, як поводяться. До речі, Е. Фромм впевнений, що та привабливість, яку мають діти для більшості дорослих (крім різного роду сентиментальних причин), пояснюється саме спонтанністю дітей. Безпосередність глибоко зворушує кожну людину, якщо вона ще не настільки мертва, що вже не здатна відчувати її. По суті, немає нічого більш привабливим і переконливіше спонтанності, хто б її не виявляв [3]. Але з другого боку, проявляючи спонтанність, але не маючи відповідних знань про світ, дитина часто наражається на небезпеку (наприклад, намагається гратись зі струмом і т. п.), тому дорослі її зупиняють і дитина засвоює, що її прояви були недоречні. Саме тому в дорослому віці часто постає питання про відновлення спонтанної активності.

Взагалі, більшості з нас знайомі хоча б окремі миті нашої власної спонтанності, які стають і митями справжнього щастя. Це може бути свіже і безпосереднє сприйняття пейзажу або осяяння після довгих роздумів, або надзвичайне чуттєва насолода, або прилив ніжності до іншої людини. У ці моменти ми дізнаємося, що означає спонтанне переживання і чим могла б бути людське життя, якби ці переживання, які ми не вміємо культивувати, не були настільки рідкісні і випадкові [3].

«Навчити» людину проявляти спонтанну активність у житті, обирати свободу для втілення свого творчого потенціалу, брати відповідальність на себе за своє буття – це саме те, до чого підводять клієнта у гуманістичній та екзистенцій психотерапії. Так, на думку Р. Мея, немає ніякого «лікування пацієнта» – тільки міркування разом з ним про те чудо і виклик, з яким всі ми стикаємося відразу після народження, тільки налаштування його на усвідомлення відповідальності за своє життя і творчого втілення власних можливостей [4].

Як пише Дж. Бюженталь: «Що я маю на увазі, коли кажу, що «займаюся психотерапією»? Я допомагаю людям, незадоволеним своїм життям, спробувати зробити своє життя більш задовільною. Я працюю з людьми, які хочуть більше відповідати тому, ким вони могли б стати, але поки не стали. Я працюю з людьми, які відчувають, що всередині них дремає щось більше, ніж те, що вони здатні втілити в життя. Я працюю з людьми, які хочуть бути по-справжньому

близькі з іншими і прагнуть подолати бар'єри, що створюють навколо нас невидиму клітину.

Що означає «працюю з ...»? Це теж ілюзія. Я багато слухаю. Я кажу, коли починаю відчувати, що люди не щирі з самими собою або не щирі зі мною. Я відкриваю себе внутрішнього переживання того досвіду, який ці люди переживають всередині себе. Коли я відчуваю, що моє внутрішнє переживання знаходиться в деякій відповідності до того, що описують мої пацієнти (хоча воно необов'язково збігається з їх переживанням), я можу розповісти їм про певні асоціації, які народжуються в мені. Вони будуть стосуватися моїх власних реакцій або пов'язувати те, про що клієнти говорять зараз, з тим, що згадували раніше. Я більше слухаю, ніж говорю, але іноді говорю багато. Найчастіше я надаю можливість моїм пацієнтам направляти розмову, але іноді я ставлю під сумнів правильність курсу, який вони обрали. Зазвичай ми ставимося один до одного з теплотою і симпатією, коли працюємо разом, але іноді ми сердимося і лаємося – один на одного, на життя або на щось, не дуже для нас зрозуміле. Іноді ми плачемо разом. Часто один з нас або ми обидва разом буваємо перелякані протягом всього сеансу» [1]. Таким чином, психотерапевт дозволяє і допомагає клієнту бути собою, приймати свої думки і почуття, проявляти спонтанну активність.

Як же спонтанна діяльність вирішує проблему свободи в звичайному житті людини? Негативна свобода перетворює індивіда в ізольовану істоту – слабку і залякану, чие ставлення до світу визначається відчуженістю і недовірою. Спонтанна активність – це єдиний спосіб, яким людина може подолати страх самотності, не відмовляючись від повноти свого «я», бо спонтанна реалізація своєї сутності знову об'єднує її з миром – з людьми, природою і самою собою [3].

Як стверджував Р. Мей: «Для мене доля – це якийсь візерунок, що включає в себе обмеження і дари, що і є певні «даності» в житті. [...] Саме в ті моменти, коли нам доводиться мати справу з цими обмеженнями, і народжується наша здатність до творення чогось [...] і ми можемо вибирати, яким буде наша відповідь, як ми будемо втілювати в життя ті дари, які були нам надані. [...] Це якийсь візерунок Всесвіту, який проявляється через візерунок в кожному з нас» [4].

Так, за будь-якої спонтанної діяльності, індивід зливається зі світом. Але його особистість не тільки зберігається, вона стає сильнішою. Бо особистість сильна остільки, оскільки вона діяльна. Володіння чим би то ні було сили не дає, чи йде мова про матеріальні цінності або про психічних здібностях до почуття або думки. Присвоєння якихось об'єктів, маніпулювання ними теж не посилюють особистість; якщо ми щось використовуємо, воно не стає нашим тільки тому, що ми його використовуємо. Наше – тільки те, з чим ми справді пов'язані своєю творчою діяльністю, чи це інший або неживий об'єкт. Тільки якості, які впливають з нашої спонтанної активності, надають особистості силу і тим самим формують основу її повноцінності. Нездатність діяти спонтанно, виражати свої справжні думки і почуття і що випливає з цього необхідність виступати перед іншими і перед самим собою в якійсь ролі – під маскою псевдоособистості – ось в чому джерело почуття слабкості і неповноцінності. Усвідомлюємо ми це чи ні, але ми нічого так не соромимося, як відмови від себе, а найвищу гордість, найбільше щастя відчуваємо тоді, коли думаємо, говоримо і відчуваємо справді самостійно [3].

Якщо індивід реалізує своє «я» в спонтанній активності і таким чином пов'язує себе зі світом, то він вже не самотній: індивід і навколишній світ стають частинами єдиного цілого: він займає своє законне місце в цьому світі, і тому зникають сумніви щодо його самого і сенсу життя. Ці сумніви виникають з його ізольованості, з скутості життя; якщо людина може жити не з примусу, не автоматично, а спонтанно, то сумніви зникають. Людина усвідомлює себе як активну творчу особистість і розуміє, що у житті є лише один сенс – саме життя [3]. З'являється готовність взяти відповідальність за свою долю на себе.

Коли людина долає сумнів щодо себе і свого місця в світі, якщо актом спонтанної реалізації свого життя він зливається зі світом, то він набуває чинності як індивід, набуває впевненості. Однак ця впевненість відрізняється від тієї, яка була характерна для доіндивідуального стану, так само як нова зв'язаність зі світом відрізняється від первинних уз. Нова впевненість не базується на захисті індивіда якоюсь зовнішньою силою; вона і не ігнорує трагічний бік життя [3].

Ідеал буття, з якого виключена тривога, являє собою спотворене сприйняття життя. Позитивні сторони «Я» розвиваються у

міру того, як людина зустрічається з тривогою, рухається крізь неї і долає викликаючі тривогу переживання [4]. Крім того, як стверджував Віктор Франкл, людина для розвитку потребує не відсутності напруження, а скоріше викликів з боку життя, що актуалізує її прагнення втілити конкретний особистісний сенс власного буття [7].

Сенс життя, звичайно, в кожній особистості свій, але тісно пов'язаний з її прагненням бути щасливою. А щастя, як зазначив ще Зігмунд Фрейд, проявляється у здатності людини кохати і працювати. І тут знов постає питання спонтанності та самовираження.

Так, на думку Е. Фромма, головна, найважливіша складова частина спонтанності – це любов, але не розчинення свого «я» в іншій людині і не володіння іншою людиною. Любов повинна бути добровільним союзом з ним, на основі збереження власної особистості. Саме в цій полярності і полягає динамічний характер любові: вона виростає з прагнення подолати окремість і веде до єднання, але не знищує індивідуальність [3].

Інша складова частина спонтанності – праця. Але не вимушена діяльність з метою позбутися від самотності і не такий вплив на природу, при якому людина, з одного боку, панує над нею, а з іншого – схиляється перед нею і поневолюється продуктами власної праці. Праця повинна бути творчістю, що з'єднує людину з природою в акті творіння. Що справедливо по відношенню до любові і праці, справедливо і по відношенню до всіх спонтанних дій, будь то чуттєва насолода або участь у політичному житті суспільства. Спонтанність, стверджуючи індивідуальність особистості, в той же час з'єднує її з людьми і природою. Основне протиріччя, властиве свободі, – народження індивідуальності і біль самотності – вирішується спонтанністю всього життя людини [3]. А «свобода кожного з нас пропорційна тому, наскільки ми готові зустрітися з власною долею і будувати своє життя в залежності від неї» [4].

Звідси випливає, що важлива саме діяльність сама по собі, а не її результат. У нашому суспільстві прийнято протилежне переконання. Ми виробляємо не для задоволення конкретних потреб, а для абстрактної мети продати свій товар; ми впевнені, що можемо купити будь-які матеріальні чи духовні блага і ці блага стануть нашими без будь-якого творчого зусилля, пов'язаного з ними. Точно так же наші особисті якості та плоди наших зусиль ми розглядаємо як товар, який можна продати за гроші, за престиж або влада. При цьому центр ваги зміщується з задоволення творчою

діяльністю на вартість готової продукції; і людина втрачає єдине задоволення, при якому міг би випробувати справжнє щастя, – насолода процесом творчості. Людина ж полює за примарою, за ілюзорним щастям по імені Успіх, який кожен раз залишає його розчарованим, ледь йому здається, що він досяг нарешті чого хотів [3].

Ви можете уявити собі, що я маю на увазі, якщо я нагадаю вам, наскільки вашу увагу цілком поглинена тією діяльністю, яка вас захоплює. Це може бути слухання музики, або рибна ловля, або вивчення фінансових документів, або планування нового проекту у вас на роботі, або гра в гольф, або щось ще. Чим би це ні було, коли ви по-справжньому «поглинені» цим заняттям, ви також по-справжньому стаєте самими собою, як би парадоксально це не звучало. Як можна помітити, якщо ви перестаєте думати про це, то буваєте особливо добре налаштовані; у вас висока сприйнятливість; ваша здатність розуміти цілий ряд нюансів вашої діяльності в цей момент вище, ніж зазвичай; і ви виявляєте, що стаєте більш творчою, активною, спонтанною особистістю [1].

Хоча в нашому суспільстві спонтанність – досить рідкісний феномен, ми все ж не зовсім її позбавлені. Перш за все, ми знаємо індивідів, які живуть – або жили – спонтанно, чії думки, почуття і вчинки були проявами їх власної особистості, а не автоматичними діями роботів. Здебільшого це художники. По суті, художника можна і визначити як людину, здатну до спонтанного самовираження. Якщо прийняти це визначення, а Бальзак саме так визначав художника, то деяких філософів і вчених теж потрібно назвати художниками, а інші відрізняються від них так само, як старомодний фотограф від справжнього живописця [3].

Такою працею є і психологічна практика, психотерапія. Вона чинить вплив на життя терапевта і його клієнтів, вона робить і щось таке, що ставить її в особливе становище в нашій культурі: вона забезпечує час і місце для систематичного спостереження і осмислення того факту, що значить бути людиною. Хоча, терміни спостереження і осмислення не зовсім підходять для визначення даного процесу. Адже те, що потрібно пояснити і передати – це відчуття діяльності, яка сильно відрізняється від більшості звичних в нашій культурі занять. Це діяльність, яка містить в собі безліч протиріч і у неї залучені люди, що діють і реагують один на одного безпосередньо, емоційно і щиро [1].

Постає питання про надання можливості творчого прояву індивіда у суспільстві, збільшення довіри до його адекватних, але можливо не зовсім зрозумілих проявів, культивування «свободи для» його самореалізації.

Позитивна свобода як реалізація особистості передбачає беззастережне визнання унікальності індивіда. Люди народжуються рівними, але різними. Основу цієї відмінності складають вроджені фізіологічні і психічні якості людей, з якими вони починають життя; потім накладається вплив тих обставин і переживань, з якими довелося зіткнутися кожному з них. Індивідуальна основа особистості так само не може бути тотожна жодній іншій, як не можуть бути фізично тотожні два різних організму. Справжнє розвиток особистості завжди полягає у розвитку саме даної індивідуальної основи; це органічне зростання, розвиток того зародка, який характерний саме для даної людини, і тільки для нього. Протиприродне розвиток людини-робота втискає індивідуальну основу в форму псевдоособистості, яка, як ми бачили, по суті, складається з зовнішніх шаблонів мислення і відчуття. Органічне розвиток можливий лише за умови найвищої поваги до особливостей особистості – як чужій, так і своєї власної. Повага до унікальності, культивування творчого прояву кожної людини – це найцінніше надбання людської культури [3]. При цьому духовність, свобода і відповідальність – це три найважливіші екзистенції людського існування [7].

Слід зауважити, також, що визнання унікальності кожної особистості аж ніяк не суперечить принципу рівності. Теза, що люди народжуються рівними, означає, що всі вони мають основними людськими якостями, все поділяють загальну трагічну долю і всі мають однаково невід’ємне право на свободу і щастя [3].

Всі ми є частиною Всесвіту, кожен з нас унікальний і особисто робить цей світ – нехай навіть на невеликій ділянці – таким, яким він є [4].

З огляду на це, слушна думка Е. Фромма про те, що демократія переможе сили нігілізму лише в тому випадку, якщо зможе вдихнути в людей найсильнішу віру, на яку здатна людина, – віру в життя, правду і свободу, в цінність активної і спонтанної реалізації людської особистості [3]. При цьому популяризація ціннісного відношення до індивідуальності, її спонтанної, творчої активності є певною, так би мовити, психотерапевтичною допомогою нашому суспільству, у якому довгий час (за присутності «радянської»

ідеології) виховувалось підозріле ставлення до питання особистісної свободи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бьюдженталь Д. Наука быть живым. Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии. – 3-е междунар. изд. ; [пер. с англ. и общая ред. М. Р. Мироновой]. – СПб. : Питер, 2001. – 304 с.

2. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. М. Золотник. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416 с.

3. Фромм Э. Свобода и спонтанность. Бегство от свободы [Електронний ресурс] / Э. Фромм. – Режим доступу: modernproblems.org.ru/philosophy/182-begstvo-ot-svobodi.html?start=13. – Назва з титул. екрану.

4. Ролло Мэй Свобода и судьба / Ролло Мэй. – М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2017. – 288 с.

5. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: модели психологического развития / Е. Б. Старовойтенко. – Киев : Лыбидь, 1992. – 216 с.

6. Титаренко Т. М. Нариси до теорії особистісного життєконструювання [Електронний ресурс] / Т. М. Титаренко. – Режим доступу: lib.iitta.gov.ua. – Назва з титул. екрану.

7. Франкл В. Воля к смыслу / пер. с англ. Д. Гурьева, А. Суворовой. – М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.

І. М. Шепель,
соціальний педагог
(м. Хмельницький)

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ

Зміни, які відбулися в суспільстві за останні роки, привели до необхідності орієнтувати систему освіти на підготовку активної, творчої особистості з гнучкою інтелектуальною, емоційно-почуттєвою та емоційно-вольовою сферами. Починаючи з

історичного періоду Нового часу, протягом багатовікової історії досліджень, у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі емоції користувалися пильною увагою з боку вчених-філософів (Р. Валетт, І. Васильєв, Л. Виготський, І. Кант, С. Рубінштейн, А. Енштейн та інші), педагогів і психологів (Л. Божович, В. Вілюнас, В. Вундт, Б. Додонов, А. Запорожець, К. Изард, Ф. Крюгер, О. Леонтьєв, Р. Немов, А. Маслоу, М. Полані, П. Симонов, П. Якобсон, К. Еутлі та ін.).

Вивчення різних граней емоційно-почуттєвої сфери особистості було предметом численних теоретико-емпіричних досліджень таких вчених, як Б. Ананьєв, П. Анохін, В. Вілюнас, В. Дерябін, Д. Джонсон, Б. Додона, К. Изард, В. Кеннон, Е. Клапаред, М. Лебединський, О. Леонтьєв, В. Мясищев, П. Симонов, Д. Уотсон та інші. Даному феномену відводилася одна з центральних ролей, що визначають внутрішнє життя і вчинки людини.

Вітчизняні фізіологи І. Павлов та І. Сеченов у своїх працях з вищої нервової діяльності підкреслювали тісний взаємозв'язок між психічними і фізіологічними процесами в організмі. Психолог Б. Поршнев зазначав, що всякі помисли психології без фізіології ненаукові і вступають в протиріччя з сучасним знанням.

У психофізіологічному контексті емоції є однією з форм регуляції функціонального стану мозку (і всього організму), особливо за потреби моментального реагування на мінливі умови. Вони найчастіше виникають під час формування і прояву складних форм взаємодії організму з навколишньою дійсністю, особливо тих із них, які забезпечують набуті механізми мозку. До емоцій належать усі афективні стани організму, за яких спостерігають ефект негативних і позитивних переживань, – від тривоги та страху до любові та щастя. Найхарактерніша риса емоційного стану – його винятковість щодо інших станів та реакцій, що полягає в інтегральності: емоції забезпечують залучення всього організму, включаючи нервову систему, вегетативні органи, скелетні м'язи. І, що особливо важливо, емоції надають стану людини певний тип переживання, що легко запам'ятовується.

Варто зупинитися на ще двох функціональних призначеннях емоцій. З одного боку, вони забезпечують поліпшення мобілізації внутрішніх ресурсів організму (гормональних, нервових, слідів пам'яті, функцію внутрішніх органів, обміну речовин тощо) для адекватної відповіді на діючий подразник. Водночас незадоволені

потреби організму також супроводжуються емоцією, але вона має неприємний характер, наприклад, відчуття страху, голоду, спраги і т. д. Задоволення ж вихідної потреби (наприклад, насичення, запобігання покаранню) супроводжується позитивними приємними емоційними переживаннями. Виникнення при емоціях афективного стану у вигляді переживання має велике значення в організації адекватної поведінки організму, оскільки саме по собі створює внутрішнє мотиваційне спонукання до діяльності [5, с. 68-76].

Таким чином, можна виділити чотири основні функції емоцій:

1) мобілізація різних відділів ЦНС для забезпечення складних форм поведінки організму в реальних умовах життєдіяльності;

2) мобілізація всього організму для забезпечення вищезазначеної поведінки;

3) поліпшення інстинктивної поведінки;

4) сигнальне значення.

Основним мозковим субстратом емоцій є лімбічна система. Лімбічна система – функціональне об'єднання структур мозку, які беруть участь в організації емоційно-мотиваційної поведінки, складних форм поведінки, таких як інстинкти, харчова, статева, захисна, зміна фаз сну і неспання. Лімбічна система, як філогенетично давнє утворення мозку, здійснює регулюючий вплив на кору і підкіркові утворення, встановлюючи необхідну відповідність рівнів їх активності [2].

Термін «лімбічна система» ввів у 1952 році Мак Лін. Однак ще раніше в 1937 році Дж. Пейпек запропонував наявність «анатомічного» емоційного кільця, до складу якого входять: гіпокамп, склепіння, мамілярні тіла, переднє ядро таламусу, поясна звивина. Дж. Пейпек вважав, що будь-яка аферентація, яка надходить до таламусу, розділяється на три потоки: руху, думки, почуття. Коло Дж. Пейпека лягло в основу лімбічної системи, до якої відносять: коло Пейпека, деякі ядра таламусу, мигдалеподібне тіло (мигдалик), нюхова цибулина, нюховий тракт, нюховий горбик, неспецифічні ядра таламусу, ретикулярна формація середнього мозку. В сукупності ці морфологічні структури утворюють єдину гіпоталамо-лімбіко-ретикулярну систему.

Концепція американського невропатолога Дж. Пейпека – класичний приклад нейропсихологічного підходу до розгляду емоцій. Він зазначав, що емоції – це «настільки важлива функція, що, яким би не був їхній механізм, він повинен мати морфологічну основу» [6,

с. 96-100]. Дж. Пейпек висунув гіпотезу про існування єдиної системи, що об'єднує ряд структур мозку, утворює мозковий субстрат для емоцій і являє собою замкнутий ланцюг. За Дж. Пейпекем, поясна звивина є субстратом усвідомлених емоційних переживань. Сигнали від поясної звивини, через гіпокамп і мамілярні тіла, знову досягають гіпоталамуса, забезпечуючи зворотний зв'язок в лімбічній системі. Таким чином, суб'єктивні переживання, що виникають на рівні кори, контролюють вісцеральні і моторні прояви емоцій.

Спроби знайти фізіологічні основи емоцій здійснюються давно. Існує багато теорій з цього приводу: біологічна теорія Дарвіна, теорія Джеймса-Ланге, таламічна теорія Кеннона-Барда, активаційна теорія Ліндслі, біологічна теорія П. Анохіна, інформаційна теорія П. Сімонова. Так, одним із перших, хто виділив регуляторну роль емоцій у поведінці ссавців, був видатний натураліст Ч. Дарвін. Проведений ним аналіз емоційних виразних рухів тварин дав підстави розглядати ці рухи як своєрідний прояв інстинктивних дій, виконуючих роль біологічно значущих сигналів для представників не тільки свого, але і інших видів тварин. Ці емоційні сигнали (страх, загроза, радість) і супроводжуючі їх мімічні та пантомімічні рухи мають адаптивне значення. Багато хто з них виявляються з моменту народження і визначаються як вроджені емоційні реакції. Кожному з нас знайомі міміка і пантоміміка, що супроводжує емоційні переживання. За виразом обличчя людини і напрузі його тіла досить точно можна визначити, що він переживає: страх, гнів, радість чи інші почуття. Отже, Дарвін першим звернув увагу на особливу роль у прояві емоцій, яку відіграє м'язова система організму, і впершу чергу, ті її відділи, які беруть участь в організації специфічних для більшості емоцій рухів тіла і виразів обличчя. Крім того, він зазначив значення зворотного зв'язку в регуляції емоцій, підкреслюючи, що посилення емоцій пов'язано з вільним зовнішнім їх виразом. Навпаки, придушення всіх зовнішніх ознак емоцій послаблює силу емоційного переживання.

Теорія Джеймса-Ланге – одна з перших теорій, які намагалися пов'язати емоції і вегетативні зрушення в організмі людини, які супроводжують емоційні переживання. Вона припускає, що після сприйняття події, що викликала емоцію, людина переживає цю емоцію як відчуття фізіологічних змін у власному організмі, тобто фізичні відчуття і є сама емоція. Як стверджував Джеймс: «Ми

сумуємо, тому що плачемо, сердимосся, тому що наносимо удар, боїмосся, бо тремтимо».

Так, центральну роль у забезпеченні емоцій за активаційною теорією Ліндслі грає активуюча ретикулярна формація стовбура мозку. Активація, що виникає в результаті порушення нейронів ретикулярної формації, виконує головну емоціогенну функцію. Відповідно до цієї теорії, емоціогенних стимул збуджує нейрони стовбура мозку, які посиляють імпульси до таламусу, гіпоталамусу і кори. Основна умова появи емоційних реакцій – наявність активуючих впливів з ретикулярної формації при ослабленні кіркового контролю за лімбічною системою.

Біологічна теорія П. Анохіна, як і теорія Дарвіна, підкреслює еволюційний пристосувальний характер емоцій, їх регуляторну функцію у забезпеченні поведінки та адаптації організму до навколишнього середовища. Відповідно до цієї теорії в поведінці живих істот умовно можна виділити дві основні стадії, які, чергуючись, складають основу життєдіяльності: стадію формування потреб і стадію їх задоволення. Кожна зі стадій супроводжується своїми емоційними переживаннями: перша, в основному, негативного забарвлення, друга, навпаки, позитивною. Дійсно, задоволення потреби, як правило, пов'язане з почуттям задоволення. Незадоволена потреба завжди є джерелом дискомфорту. Таким чином, з біологічної точки зору емоційні відчуття закріпилися як своєрідний інструмент, що утримує процес адаптації організму до середовища в оптимальних межах і застережливий руйнівний характер недостачі або надлишку будь-яких чинників для його життя.

Отже, суть біологічної теорії полягає в тому, що позитивний емоційний стан (наприклад, задоволення будь-якої потреби) виникає лише в тому випадку, якщо зворотна інформація від результатів досконалої дії точно збігається з очікуваним результатом, тобто акцептором дії. Таким чином, емоція задоволення закріплює правильність будь-якого поведінкового акту в тому випадку, якщо його результат досягає мети, тобто приносить користь, забезпечуючи пристосування. Навпаки, розбіжність одержуваного результату з очікуваннями негайно веде до неспокою та пошуку, який може забезпечити досягнення необхідного результату, і, отже, до повноцінного емоції задоволення. З точки зору Анохіна, у всіх емоціях, починаючи від грубих нижчих і закінчуючи вищими,

соціально зумовленими, використовується одна і та ж фізіологічна архітектура [4, с. 142-145].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що впродовж століть виникали різні теорії емоцій. Кожна з них також пояснює лише окремі сторони психофізіологічних механізмів функціонування емоційної сфери людини. Загальноприйнятої теорії емоцій поки що не існує, проте питання, чи можлива вона взагалі, залишається дискусійним.

Список використаних джерел та літератури:

1. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. / М. Й. Варій. – Київ : Центр учб. літ-ри, 2008. – 592 с.
2. Емоційно-вольові психічні процеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://netship.narod.ru/Psycho/Pm4.htm>. – Назва з титул. екрану.
3. Емоції: академічні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychologis.com.ua/index-4743.htm>. – Назва з титул. екрану.
4. Кабашнюк В. О. Психофізіологія: навч. посіб. / В. О. Кабашнюк, В. К. Гаврилькевич. – Львів : Новий світ, 2006. – 200 с.
5. Кокун О. М. Психофізіологія : навч. посіб. / О. М. Кокун. – Київ : Центр навч. літ-ри, 2006. – 184 с.
6. Макарчук М. Ю. Психофізіологія : навч. посіб. / М. Ю. Макарчук, Т. В. Куценко, В. І. Кравченко, С. А. Данилов. – Київ : ООО «Інтерсервіс», 2011. – 329 с.

С. М. Шульга,
магістрант
(м. Полтава)

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Спілкування є дуже важливим і в житті особистості, і в суспільстві. На характер міжособистісного спілкування впливають такі характеристики, як: оцінка партнера за соціальним статусом чи

особистісні якості, певні світоглядно-поведінкові комплекси. Разом з тим, манери і стиль спілкування індивіда залежать від його індивідуально-психологічних властивостей: особливостей темпераменту, характеру, здібностей, самооцінки, ціннісних орієнтацій. Якщо це б було не так, то відмінностей між характером спілкування представників однієї культури майже не було б [2].

У кожному конкретному випадку важко сказати, чим саме найбільше визначається стиль спілкування особи, але завжди є поєднання соціальних та індивідуально-психологічних чинників. Так, дратівливість і нестриманість можуть бути детермінованими, засвоєним зразком у батьківській родині, негативним рольовим стереотипом певної професії (продавця, педагога), вираженням холеричним темпераментом, проявом невротичного стану або психопатії. І самі індивідуально-психологічні чинники (характер, звички, самооцінка) складаються під впливом соціальних умов, тому поділ факторів на соціальні й індивідуально-психологічні є дещо умовним, але він сприяє чіткості аналізу причин різних особливостей міжособистісного спілкування [2].

Слід зупинитись на такому важливому індивідуально-психологічному чиннику, як тип темпераменту особи. Він визначається індивідуально сталими психофізіологічними характеристиками: силою, рухливістю і врівноваженістю нервових процесів збудження і гальмування. Так, людині із сильними рухливими нервовими процесами і переважаючим збудженням – представникові холеричного типу – значно важче бути спокійною і стриманою у хвилюючій, нервуючій ситуації, ніж особі з інертними і врівноваженими процесами збудження і гальмування, – типу флегматика – коли треба пересилювати, штучно стримувати себе, здійснювати над собою певне насильство [1].

Отже, на характер спілкування впливає такий показник психофізичної характеристики людини, як тип темпераменту співрозмовників. Так, у холериків буде більш емоційне спілкування, а у флегматиків воно буде спокійним. І в залежності від цих типів холерики не зможуть бути стриманими, а флегматики більш емоційними.

«Певні властивості темпераменту створюють, згідно з класифікацією Карла Густава Юнга, екстравертований та інтровертований типи, які по-різному поведуться в ситуаціях спілкування. Екстраверти відчують велику потребу в новій

інформації та контактах з людьми і тому постійно шукають можливості для спілкування, виявляючи себе в ньому як активні партнери. Вони не дуже люблять розмірковувати, активно реагують на зовнішні події, під впливом яких і спрямовується їхня активність. Інтроверти мають обмежену потребу в інформації та контактах, спокійно переносять самотність, люблять читати та розмірковувати, більше діють під впливом внутрішніх спонукань, переконань та намірів, а не зовнішніх подій. Врахування особливостей темпераменту є одним із добре розроблених напрямків технології психотерапевтичного і соціально-педагогічного спілкування» [1].

Таким чином, екстраверти залежать від спілкування, і вони шукають можливості для нього, виявляють себе більш активними співрозмовниками, а інтроверти, навпаки, люблять бути на самоті й уникають активного спілкування, є прихильниками більш стриманого контактування.

Іншою індивідуально-психологічною детермінантою типу спілкування постає характер людини – поєднання стійких психічних особливостей, які зумовлюють типовий для суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих обставинах. Характер ґрунтується на властивостях темпераменту людини, але рівною або більшою мірою він визначається соціалізацією з її найкращим компонентом – вихованням. У науковій та буденній мові називається багато рис характеру, які для чіткості аналізу можна віднести до чотирьох груп: вольових, емоційних, моральних та інтелектуальних рис.

До вольових рис характеру відносять ті, що визначають енергійність, з якою людина прагне до досягнення своїх цілей та керує своїми психічними процесами і станами, наприклад, енергійність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, самовладання, витримка, дисциплінованість та інші якості. Це позитивні вольові якості, але існують і їх негативні антиподи. Основною властивістю вольової людини є здатність протистояти тим спонуканням і бажанням, які заважають досягненню поставленої мети. Оскільки вольова людина вміє гальмувати небажані стани, вона здатна перемогти нерішучість і сором'язливість і тим самим поліпшити таку комунікативну якість, як упевненість у собі: здатна приховати образи або неприязнь і демонструвати достатню привітність; здатна стримувати роздратування або гнів та утримати врівноваженість. Усе це може вдосконалювати індивідуальні манери спілкування вольової людини [3; 4].

Водночас, розвинена воля дуже часто зумовлює й сильне прагнення до влади, до володіння чимось або кимось, що є проблематичною в плані характеру спілкування властивістю. Сильна воля не рідко породжує домінантність, яка в умовах відповідного виховання притягує до себе негативні стереотипи – різні форми тиску, схильність до різноманітних маніпуляцій, обертається на непоступливість, впертість, налаштованість на конфлікти. Крайнім варіантом впливу сильної волі на комунікативність є деспотизм – прагнення і звичка підкоряти власній волі партнера у спілкуванні (звичайно, постійного і, в силу певних причин, залежного, інакше він просто буде уникати спілкування) без достатнього врахування його особистих інтересів.

Слабкий розвиток вольових якостей породжує інший, досить поширений, дефект комунікативності – сором'язливість. За результатами останніх досліджень соціологів, 59% молодих людей є сором'язливими. Такі люди переживають психологічний дискомфорт у ситуаціях спілкування з малознайомими людьми, мають занижену самоповагу. Їм буває важко знайомитись і вирішувати проблеми особистого життя, відстоювати власні права в спірних ситуаціях, наполягати на виконанні своїх обов'язків підлеглими, коли сором'язливі особи працюють керівниками [4].

«У реальному житті вольові якості особи визначають її комунікативну поведінку не самі по собі, а в поєднанні з іншими, особливо моральними якостями. Якщо вольова людина добре вихована, тобто засвоїла демократичний тип спілкування, вона втілює свої вольові якості в позитивне лідерство і допомогу партнерам у важких для них ситуаціях спілкування» [1].

Як можна побачити, вольові риси характеру мають як позитивні сторони, які допомагають розвивати прихильність до себе, так і негативні сторони, які відштовхують від себе. Тому вольові якості дуже важливі для кожної людини і в поєднанні з відповідним вихованням їх можна засвоїти на користь собі і допомогти, в разі потреби, іншим людям, які потребують цього. За допомогою вольових рис, таких як стриманість, впевненість в собі і терпіння, людина може вдосконалювати свої індивідуальні манери спілкування і подолати таку рису як сором'язливість, яка шкодить відвертому спілкуванню.

«Емоційні якості характеру пов'язані із силою почуттів, які супроводжують активність людини, спрямовану на задоволення своїх потреб і полягають в інтенсивності і характері відповідних

переживань особи. Це, наприклад, пристрасність або, навпаки, емоційна стриманість, невиразність, холодність, емпатійність або емоційна товстошкірість, нечутливість; теплота, привітність, схильність до ніжності або стриманість, відчуженість. Емоційними називають людей, у яких почуття і бажання виявляються помітно, інтенсивно і бурхливо, що виражається і в міміці, і в гучності та інтонаційній виразності голосу, і в змісті висловлювань. Емоційність, як риса характеру, найтісніше, порівняно з іншими рисами, пов'язана з темпераментом людини. Важко уявити мало емоційного холерика та сангвініка, як і постійно жвавого та бурхливого флегматика. Емоційність дуже помітно забарвлює характер і робить його більш-менш виразним, але вона не визначає морального обличчя людини [1; 2].

Комунікативні якості і манера спілкування особи найбільше детермінується саме емоційними якостями. Можна сказати, що на жодній іншій стороні поведінки емоційність не відбивається так яскраво, як на характері спілкування, вона повністю відкривається у спілкуванні. Чим емоційніша людина, тим більшу потребу вона має у спілкуванні, бо їй потрібно виразити, висловити свої емоції, якими б вони не були за змістом: радістю, обуренням, здивуванням, захопленням, розчаруванням. Висока емоційність часто робить особу приємним співрозмовником, бо всілякий інтерес і співчуття до слів партнера виявляється в неї досить виразно, а емоційність у поєднанні з достатньою впевненістю у собі утворює товариськість як рису характеру. Поєднання емоційної виразності з привітністю, тактовністю, доброзичливістю (якостями вихованої людини) створює той варіант приємної поведінки, який завжди вважається нормою спілкування [1; 2].

Але емоційність відіграє в людських контактах подвійну і з обох сторін надзвичайно значну роль. Якщо емоційність привітності і співчутливості дуже прикрашає спілкування, то бурхлива емоційність агресивної і конфліктної особи сприймається як вкрай неприємна комунікативна якість, і навіть важко визначити, яка роль емоційності переважає: позитивна чи негативна.

Емоційність – більш ранній механізм людської психіки, ніж когнітивна сфера і ближчий до потреб людини, більш гостро сигналізує про їх певне незадоволення. Якщо людина, наприклад, ображена, то розум, можливо, вимагає стримуватись і мовчати, але почуття образи спрямовує її в інший бік – до виразу свого

незадоволення. Якою буде поведінкова реакція, залежить від співвідношення емоцій і розуму в даної особи, що, в свою чергу, визначається особливостями вищої нервової діяльності і вихованням. Таким чином, бачимо, що емоції і розум – дві протилежності, і чим більше одного, тим менше другого, а також якщо більш емоційна людина від природи, тим важче їй підкорятись вимогам розуму, і навпаки. Ця закономірність яскраво проглядається в реальності і стосується як позитивних, так і негативних емоцій. Зокрема, ми розглядаємо радість, приязнь, любов, співчуття позитивними емоціями, а злість, гнів, образу, заздрість та інші – негативними [1].

Але часто буває коли у комунікативних ситуаціях наростання емоцій не тільки зменшує вплив розуму на поведінку, а на певному етапі немов виключає його. Людина перестає відчувати дію тих переконань, які суперечать тій емоції, що заволодіває нею. В такому випадку людина інтуїтивно, а часто навмисно, починає підвищувати голос, тобто емоційність, і через деякий час докір сумління автоматично зникає, настає згода емоцій з розумом. Ще стародавні римляни відбили це явище у виразі «Юпітер, ти гніваєшся, значить ти неправий». Чим вища комунікативна культура особи, тим рідше вона використовує цей трюк, а коли людина має подібну звичку, це називають емоційною розбещеністю.

Там, де люди вчиняють несправедливо, вони спалахують, стають гнівливими, що стає нормою культури поведінки, так що нею стає легко прикриватися в потрібні моменти. А оскільки людині потрібно мати узгодженість переконань з емоціями, то вона починає «підтягувати» переконання до емоцій (вона ж не може не гніватись, якщо звикла до цього), тобто аргументує необхідність гніву, набуває впевненості в тому, що об'єкти її агресії – погані люди і заслуговують такого ставлення до них. Так виглядає один із механізмів агресивності і ворожості.

Також емоційні риси характеру іноді постають у загостреному або спотвореному варіанті, що утворює деякі акцентуації особистості. У демонстративних особистостей висока емоційність поєднується з перебільшеною потребою в популярності, схильністю до прикидання і брехні. Їхня привітність і емпатія є досить поверховою і може швидко перетворюватись на протилежне ставлення, якщо вони не зустрічають бажаної реакції. У таких людей усі емоції дуже перебільшені, що робить спілкування з ними не завжди спокійним і комфортним» [1].

Емоційні якості людини також впливають на характер, комунікативні якості і манеру спілкування особи. Такі якості, як, наприклад, емоційна привітність і співчутливість прикрашають спілкування і роблять спілкування приємним і комфортним, а бурхлива емоційність агресивної і конфліктної особи сприймається як неприємна комунікативна якість і може відштовхнути від себе співрозмовника. Можна сказати, що емоційність людини найбільш яскраво відкривається саме в характері її спілкування.

«Моральні риси характеру не менше, ніж вольові та емоційні, визначають індивідуальні комунікативні особливості, але вони значно менше помітні при поверхневому знайомстві з людиною. Мораль – це сукупність не визначених законом, але загальновідомих норм відносин між людьми, а моральні риси характеру – це ті, які визначають певний характер виконання цих моральних норм, наприклад, чесність, доброта, тактовність, шляхетність, толерантність, милосердність, працьовитість. Виконання людьми моральних норм – це те, що найбільше цінувалось у їхній поведінці у всі часи, бо саме від цього найбільше залежить безпека і психологічний комфорт кожного. Виховання його найбільше спрямоване на формування позитивних моральних якостей: переконань, звичок, рис характеру [1; 3].

Таким чином, розвиненість позитивних моральних якостей є наслідком виховання, на відміну від вольових та емоційних якостей, які в значній мірі залежать від успадкованих властивостей. Глибша моральність виявляється у тактовності – поміркованості в неприємних для співрозмовника суджень і оцінок, толерантності – терпимості до неприємних якостей та вчинків (але не злочинності) співрозмовника, доброті – прагненні допомогти партнеру в його труднощах, шляхетності – здатності пробачати партнеру його помилки та провини. Усе це не так помітно, як емоційна виразність, але потім постає найціннішою властивістю комунікації людини.

З іншого боку, серед моральних рис негативного плану є несправедливість у її чисельних варіантах. Частіше вона полягає в тому, що під час конфліктів перебільшують провину і недоліки опонента, не бажаючи бачити його достоїнств і власних подібних вад. Брак доброти завжди засуджувався в усіх культурах, тому в умовах нашого традиційного виховання він маскується під брак толерантності. Іншою стороною браку доброти постає грубість та брутальність, які маскуються під нестриманість, а часто «сучасність» і

«демократичність». Також негативними моральними якостями є недоброзичливість, несправедливість, агресивність» [1].

Моральність, на відміну від вольових і емоційних рис, є наслідком виховання. Вона виявляється в тактовності, толерантності, шляхетності і доброті до співрозмовника і є важливою властивістю комунікації у спілкуванні. Але є й негативні якості моральності, які полягають в несправедливості до співрозмовника, перебільшенні його вад, що заважає доброзичливому спілкуванню.

Таким чином, можна побачити, що на характер комунікації діють різні фактори, які впливають на цілісність образу кожного індивіда, такі як, емоційність, виховання, темперамент, моральність, культура, середовище, в якому людина жила, риси характеру та інші. Але найважливішим фактором є вибір людини, якої якості буде його спілкування з оточуючими, яку комунікацію вона вибере. Тому що комунікація – це невід’ємна складова щоденної взаємодії і важливого інструменту підтримки відносин між людьми, можливість знаходитись у суспільстві і в соціумі, так як людина не мислить себе поза ними [3]. Якщо людина з ряду причин вибирає негативне спілкування, то вона може опинитися на самоті, тому що з такою людиною складно наладити та зберегти контакт і оточуючі люди поступово почнуть її уникати. Якщо ж, навпаки, людина обере доброзичливе спілкування, то з нею захочуть спілкуватись і підтримувати стосунки інші. Така людина може підтримати розмову на належному рівні з повагою і розумінням співрозмовника, допомогти партнерам у важких для них ситуаціях спілкування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування. – Київ : [б. в.], 2005.
2. Кроль Л. М. Человек-оркестр: микроструктура общения / Л. М. Кроль, Е. Л. Михайлова. – М. : [б. и.], 1993.
3. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. [б. и.], 2002.
4. Обратная связь в межличностном общении. – М. [б. и.], 1992.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Авсієвич Алла Валеріївна – старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософії в галузі права (м. Хмельницький).

Алааред Яна Володимирівна – старший викладач Полтавського центру дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Полтава).

Андрушик Ірина Миколаївна – начальник відділення психологічної реабілітації Центрального військового клінічного санаторію «Хмільник» (м. Хмільник).

Горгота Олесь Богданівна – в. о. директора Полтавського центру дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП», кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології УАІСНіС Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Дунець Лілія Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарної підготовки та туризму ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» (м. Хмельницький).

Дяченко Інна Олексіївна – вчитель англійської мови Сумської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів № 10 ім. О. Бутка, вчитель вищої категорії (м. Суми).

Ємець К. В. – магістрант спеціальності «менеджмент» Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Жила Світлана Борисівна – старший викладач кафедри психології та соціології Всеукраїнського університету Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Заворотна Н. А. – викладач-стажист кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Ковальчук Оксана Леонідівна – завідувач навчальної частини Хмельницького інституту МАУП, старший викладач циклової комісії загальноосвітньої та фундаментальної підготовки Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП (м. Хмельницький).

Костенко Дмитро Вікторович – вчитель англійської мови ПП «Приватний загальноосвітній навчальний заклад гімназія «Престиж», вчитель вищої категорії, доктор філософії в галузі державного управління (м. Київ).

Матвійчук Тетяна Владиславівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної політики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, керівник ГО «Хмельницьке об'єднання психологів та психотерапевтів», практикуючий психолог, психотерапевт, дитячий та сімейний психолог (м. Київ).

Мельничук Світлана Леонідівна – кандидат психологічних наук, завідувач кафедри гуманітарної підготовки та туризму ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» (м. Хмельницький).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Полещук Олена Володимирівна – магістрант 1 курсу спеціальності «Психологія» Полтавського центру дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Полтава).

Пугач Лілія Миколаївна – студентка факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Савчук Людмила Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальної підготовки Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Тафінцева Валентина Геннадіївна – методист навчально-методичного відділу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Тафінцева Світлана Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України (м. Хмельницький).

Філіпчук Дарина Олексіївна – учениця 11-А класу гімназії № 2 м. Хмельницького.

Філіпчук Тамара Павлівна – педагог-організатор ДНЗ «ХЦПТОСП» (м. Хмельницький).

Черкасова Тетяна Михайлівна – старший викладач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Шепель Інна Миколаївна – соціальний педагог Хмельницького палацу творчості дітей та юнацтва (м. Хмельницький).

Шульга Світлана Миколаївна – магістрант 1 курсу спеціальності «Психологія» Полтавського центру дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Полтава).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Збірник наукових праць

Випуск 6

П 86 Психологія ХХІ століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2017. – Вип. 6. – 162 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України**
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101-А
Тел.: (0382) 63-03-05
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

**Здано в набір 24 жовтня 2017 р. Підписано до друку 30 жовтня 2017 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 200 прим.**

*"Чи зрікся Галілео Галілей?
Щось люди там балакали про втому.
Про те, що рятувався він.
Але й не певна я, бо не була при тому.
О, не тривожте, люди, його прах!
Чи знали ви, до осоду охочі, -*

Ліна Костенко

